

AZ ELSŐ MAGYAR KIRÁLYNÉ, GIZELLA SÍRJA

„Pro memoria amantissimae uxoris meae”

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének szerzői munkaközössége elkészítette a „Magyarország történeti kronológiája” című több kötetből álló művet, melynek I. kötete 1981-ben jelent meg. Az „1043 után” címet viselő fejezetben a következő három mondatot olvashatjuk:

„I. (Szent) István özvegye, Gizella királyné meghal. Az általa alapított veszprémi székesegyházban temetik el. (Más vélemény szerint a passzai Niedernburg kolostor apátnőjeként hal meg, s ott temetik el.)”¹

Az idézett szöveg arra utal, hogy Gizella temetkezési helye vitatott: a mérleg egyik serpenyőjében Veszprém, a másikban Passau áll. A történetírás területén immár több évszázada folyó kettősség vitája, a XVIII. század második felében alakult ki, s — úgy látszik — máig sem tisztázódott a probléma.

A kérdést a veszprémi helytörténetírás sem tartja mellékesnek, mert a Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai I. kötetben, — melyet Gutheil Jenő írt „Az Árpád-kori Veszprém” címmel, — önálló fejezetet kapott a téma. A fejezet címe: Gizella királyné veszprémi sírja.² A szerző a címnek megfelelően foglalt állást, így szerinte Veszprémbe temették el Gizella királynét.

A téma újratárgyalása nemcsak szükséges, hanem időszerű is, mert Gizella születési évének 1000. évfordulója előtt állunk, tehát indokolt e vitás kérdésben tárgyilagos álláspontot elfoglalni.

Gizella királyné temetéséről, sírhelyéről a XV. század közepéig sem hazai, sem külföldi krónikás adat nem áll rendelkezésünkre. Eddigi ismereteink szerint először csak a XV. században bukkan fel és a XVI. századtól kezdve terjed el az a három, különböző felfogás, mely szerint Gizella, első magyar királyné:

1. a veszprémi püspöki székesegyházban van eltemetve,

2. sírja a passzai Niedernburg apácakolostorban található,

3. a székesfehérvári királyi bazilikában temették el.

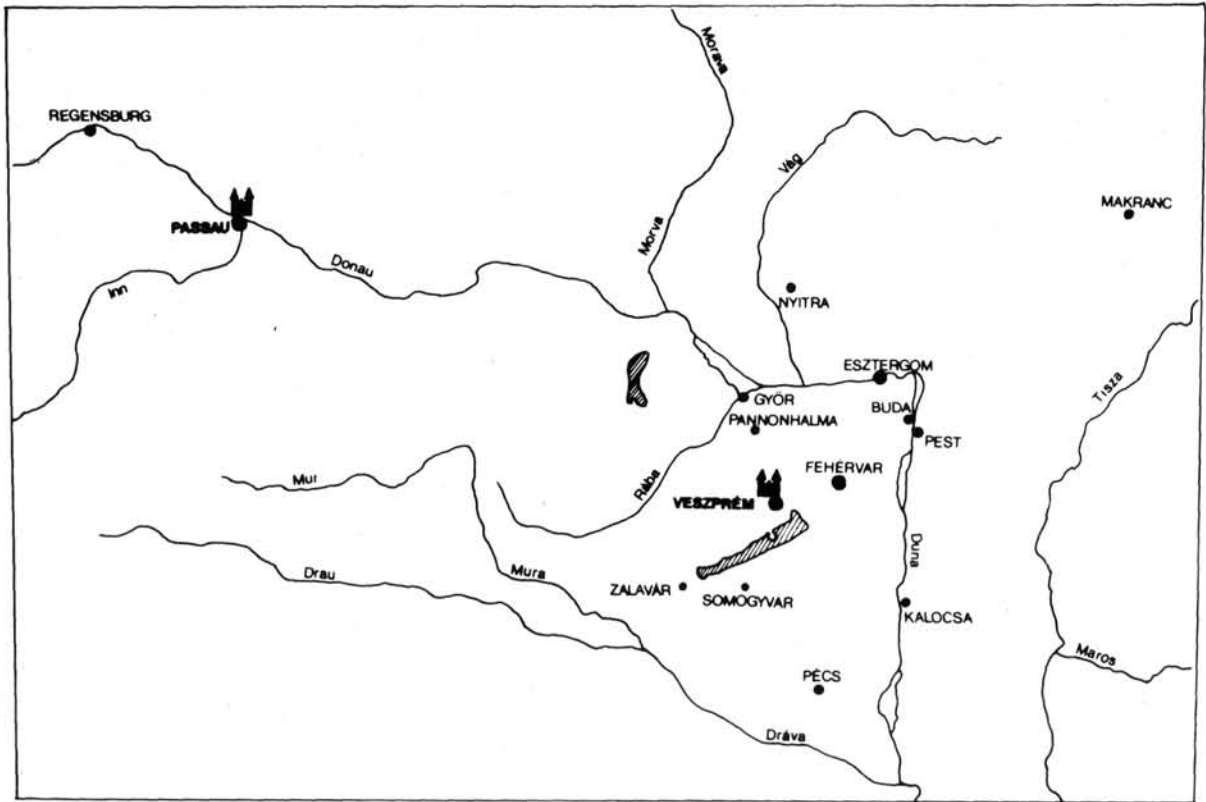
A három felfogás közül a X—XI. századi, sőt a későbbi századok temetkezési szokásainak legjobban megfelel a harmadik változat. A trónra lépő uralkodó teendői közé tartozott saját maga és családja temetkezési helyének megválasztása. Ez általában vagy egy királyi alapítású bazilika, vagy egy szerzetesi monostor temploma volt.

István királyt és fiát, Imre herceget a király által alapított székesfehérvári bazilikában temették el, tehát a kor felfogása szerint Gizellát is oda kellett volna eltemetni. A valóság azonban egészen más, mert Gizella sírjáról nem tesznek említést az 1083. évi elevációkor és az ezt követő kanonizáció során, amikor István és Imre szenttéavatásához a szükséges bizonyítékokat összegyűjtötték. Ennél is valószínűbb az a tény, hogy a bazilikában végzett többszöri régészeti és műemléki kutatás során sem bukkantak Gizella sírjára. Ezt a feltevést, tehát mint alaptalant, el kell vetnünk. *Iacobus Philippus Bergomensis (Foresta) vagy másképpen Jacopo Filippo di Bergamo* (1434—1518) történetírónak 1497-ben Ferrarában,³ 1503-ban⁴ és 1513-ban,⁵ Velencében, továbbá 1521-ben Párizsban⁶ megjelent munkái tartalmazták a fehérvári temetést. Neve és adata az újabb Gizella-irodalomban is megtalálható.

A szakirodalom feltárása során kitűnik, hogy a témában csak felszínesen tájékozódott, kevésbé járatos szerzők általában egy tekintélyesebb író állásfoglalását teszik magukévá, akár elfogultságból, akár tekintényszeletből. Így szépen kirajzolódik a szakirodalomban egy veszprémi és egy passzai álláspontot képviselő csoport. Mindkét csoportban kiváló szakemberek dolgoztak fel az anyagot, vizsgálták meg az érveket és az ellenérveket, de sokszor nem tárgyilagos a véleményük, mert befolyásolta őket a nemzeti öntudatból fakadó téves egyoldalúság, vagy pedig eleve elfogultak voltak mindazzal szemben, ami nem felelt meg elképzeléseiknek. A probléma tisztázására sorra vesszük a Veszprémre vonatkozó, vagy vonatkoztatható, Gizellát említő érveket és bizonyítékokat, átszűrve a kritika rostáján.

A KÖZÉPKORI OKLEVELEK ÉS GIZELLA KIRÁLYNÉ

Évezredünk első felének hazai és külföldi krónika-irodalmában sajnos nem találunk egyetlen adatot sem arra, hogy Gizella királynét Veszprémbe temették volna el. *Gombos Ferenc Albin* által összeállított *Catalogus fontium historiae Hungaricae* című, több mint ötezer forrásrészletet tartalmazó gyűjteményben nincsen egyetlen, Veszprémre utaló adat. Ugyanigy nem lelünk adatokat az okleveles anyagban sem, beleértve a hazai és a külföldi kiadott anyagot. A Veszprémre vonatkozó oklevelek regesztáinak átfésű-

1. ábra.

Abb. 1.

lése is eredménytelen, noha Gizella királynéra többször is utalnak, de sírjáról nem tesznek említést. Elég áttekintenünk a *Gutheil* által közzétett 215 oklevél regesztajegyzékét, mely az 1002–1523-ig terjedő időt öleli fel, máris megállapíthatjuk, hogy még a királyné-koronázási joggal, vagy magával a királynéi koronával kapcsolatos első említések is csak nagyon késői oklevelekben szerepelnek. A királyné-koronázási ügyben támadt jogvita először csak az 1216. április 1. kelt, Rómában kiállított oklevélben fordult elő.⁷ 1215-ben ugyanis *II. András király* második feleségét, *Jolántát* az esztergomi érsek koronázta meg, s ez ellen *Róbert* veszprémi püspök panasszal élt Rómában *III. Ince* pápánál. A pápa által kirendelt bírák, *Pelagius* albánói püspök és *István* bíboros, oklevélben biztosítják a veszprémi püspök jogát a királyné megkoronázására, míg a királyt az esztergomi érsek koronázza meg.⁸ Ez a döntés nyilván a veszprémi püspök által előterjesztett kérelemre épült, illetve a jogszokáson és élő gyakorlaton alapulhatott, tehát nem biztos, hogy voltak írott dokumentumai. Noha Gizella királyné koráig visszanyúló oklevéllel nem rendelkezhetett, mert még nem vált gyakorlattá az országosan ismert jogok írásos rögzítése és királyi megerősítése, alátámasztja ezt a jogot — igen nyomósan — az a tény is, hogy a veszprémi székesegyházban őrizték 1217-ig *Gizella királyné koronáját*. *II. András király* a szentföldi kereszt-

tes hadjáratra készülvén, költségei egy részének fedezésére, magával vitte az értékes felségjelvényt, mint ezt az általa kiadott oklevél tanúsítja.⁹ A korona értékére azokból az oklevelekből következtethetünk, melyekben *II. András* utólag igyekszik kárpótolni a székesegyházat, így 1222-ben két oklevélben adományoz javakat.¹⁰

Gizella királyné koronájának elvitelében a király önkényeskedését véljük felfedezni, hisz ez volt Veszprémnek az egyetlen, de annál értékesebb bizonyítéka arra, hogy Gizella királynéi jogon kötődött a székesegyházhoz, a városhoz. Felmerül a gyanú, vajon nem ez volt-e az ára annak, hogy 1216-ban Rómában megerősítették a veszprémi püspök jogát a királyné koronázására, mely a gyakorlatban a királynéi kancellári hivatal ellátásával és annak javadalmával párosult? Úgy sejtjük, hogy *II. András* ezt az áldozatot megkövetelte a koronázási joggal megerősített püspöktől: elvette tőle a koronát, az első királynéét. Érthető, hogy ezt követően a veszprémi püspökök minden alkalmat megragadtak, hogy a királynéval kapcsolatos jogait, kiváltságait lehetőleg oklevelekbe foglaltassák. Nem lehet véletlen, hogy a XIII. század második feléből több ilyen kiváltságot tartalmazó oklevél maradt ránk. Ez részben annak is tulajdonítható, hogy a magyarországi okleveles gyakorlat a XIII. században alakult ki teljesen, melyet a királyi ok-

levelek hirtelen szaporodása bizonyít. A XI—XII. században az oklevél még nem nyújtott jogbiztosítékot, ezért a régi okleveleket nem nagyon becsülték meg, alig hivatkoztak rájuk. *Szentpéteri Imre* szerint a „XIII. században azonban az oklevél már fontos jogbiztosítékká lesz.”¹¹

1269. október 3-án kelt oklevélben IV. Béla király erősíti meg a királynékoronázó jogot és a püspök kancellári méltóságát.¹² 1276. augusztus 3-án kelt az az oklevél, melyben *Izabella* királyné, IV. László felesége mint a veszprémi egyház kegyura adományt tesz a székesegyház újjáépítésére.¹³ Ezt az okmányt IV. László király augusztus 9-én kiállított oklevele erősíti meg,¹⁴ s ugyanabban az évben kiadott oklevele úgy rendelkezik, hogy a veszprémi püspököket egyházuk alapításától megillető kiváltságért, tehát a királynékoronázási joggal egybekötött kancellári tisztért, — a már IV. Béla által elismert — évi 500 márkát fizessék ki.¹⁵

Péter püspöknek, Veszprémben 1277. április 12-én keltezett oklevele egy birtokcserével kapcsolatban hivatkozik Gizella királynénak, a veszprémi egyház alapítója koronájának kárpótlására.¹⁶ 1280-ból származik *Erzsébet* királynénak, *Kun László* feleségének az az adománylevele, melyben arra hivatkozik, hogy hálás a veszprémi egyháznak, mert püspökei koronázzák a királynékat, s őt is Pál veszprémi püspök kente fel királynévá. Adományát azért is teszi, mert a veszprémi egyháznak a királynék a kegyurai, s benne áll a királynék trónszéke.¹⁷ Ugyanez a királyné 1283. március 31-én kelt oklevélben megemlíti, hogy a veszprémi Szent Mihály egyházában szokták a királynékat megkoronázni.¹⁸ Végül 1300. augusztus 16-án keltezték *Agnes* királynénak, III. András feleségének oklevelét, melyben megemlékezik arról, hogy őt Benedek veszprémi püspök koronázta királynévá, s ő a kegyura az egyháznak, melyben a királynék trónszéke áll.¹⁹

Ezután csak 1377. február 10-én találkozunk a témával, Rómában, XI. *Gergely* pápa által kiadott oklevélben, melyben búcsút engedélyez a veszprémi székesegyház részére.²⁰ Az oklevélből idézzük a következő részletet: „... sicut accepimus, regine Ungarie pro tempore existentes in ecclesia Vesprimiensi coronari et alia insignia regalia recipere et sepeliri consueverint, ...”. Miként értesültünk, Magyarország mindenkor uralkodó királynéit a veszprémi székesegyházban szokták megkoronázni, itt szoktak egyéb királynéi jelvényeket felvenni és temetkezni. Ez az adat figyelemre méltó, de csupán az oklevélszövegezéshez nyújtott — nyilván Veszprémből eredő — információk tekinthető. Gizelláról nem történik említés, ezért Veszprémben való temetkezése kérdésében ezt az oklevelet nem fogadhatjuk el.

Ezután hosszú ideig nem szerepelnek az oklevelekben ezek a kiváltságok, mignem *Zsigmond* király 1425. február 24-én kelt oklevélben *Rozgonyi Péter* veszprémi püspök kérésére átírja és megerősíti IV. László 1276. évi oklevelét a királynékoronázó és kancellári jogról.²¹ Úgy tűnik, hogy a veszprémi püspökök a gyakorlatban nem nagyon érvényesíthették jogaikat, ezért kellett

erre a megerősítés Zsigmond királytól. Tizenkét évvel később Székesfehérvárott megismétlődik a jog gyakorlásának vitája az esztergomi érsek és a veszprémi püspök között. *Albert* királynak és feleségének, *Erzsébet*nek a koronázásakor az érsek csak azután járult hozzá a királynékoronázáshoz, miután *Rozgonyi Simon* veszprémi püspök felmutatta a kiváltságot biztosító bizonyítékokat, s ezt az 1437. december 31-én, Fehérvárott kiadott oklevél tanúsítja.²² A koronázási gyakorlat a következő századokban is azt mutatja, hogy a veszprémi püspökök királynékoronázási kiváltságaikkal csak ritkán élhettek.

Az eddig felsorolt okleveles adatokból megállapíthatjuk az alábbiakat:

a) Gizella koronáját — minden valószínűség szerint a koronázásakor használt, vagy csak ünnepi alkalmakkor viselt felségjelvényt — az általa gazdagon felszerelt veszprémi székesegyházban őrizték, s onnan 1217-ben II. András király vitte el. Az a tény, hogy királynéi bazilika mindenkori őrzőhelye volt a koronának, különleges kiváltságot biztosított a veszprémi egyháznak.

b) Több oklevél említi, hogy a székesegyházban szokták a királynékat koronázni és ott van a trónszékük is. Sajnos eddig még nincs okleveles bizonyítékunk arra, hogy a koronázás konkrét személyhez köthetően Veszprémben mikor volt. Ami a trónszéket illeti, ennek viszont nincs különös jelentősége, mert valószínűleg a királynék kegyúri székéről van szó.

c) A koronázási jog csak az 1216. évi oklevélben bukkan fel először, ez mindenesetre azt igazolja, hogy gyakorlásának előzményei voltak, mert nyilván a joggyakorlat alapján ismerték el később királyaink ezt a kiváltságot. Gizelláig visszavezetni ezt a jogot, azonban reménytelen kísérlet lenne, hisz a püspökségek még nem voltak az évezred elején megszervezve, csak fokozatosan alakultak ki.

Gizella sirjának, temetkezési helyének szempontjából a felsorolt adatok, és az azokból levont összegezesek semmi lényegeset nem mondanak. Még a csirája sem mutatható ki, hogy Gizella, vagy bármelyik magyar királyné Veszprémben lenne eltemetve. Az a történelmi tény, hogy az oklevelek nem említik az évezred első felében Gizella veszprémi sirját, nem támasztják alá a későbbi történetírók állítását. Ennek bizonyítása a középkorban, elsősorban a veszprémi püspökök számára lett volna fontos, hisz ez csak segítette volna őket kiváltságaik állandó elismerésében, amelyre annyira törekedtek a XIII. században. Ha Gizella sirja a székesegyházban lett volna, ezt a fontos tényt nyilván rögzítették volna az oklevelek, hisz az egész középkorban rendkívüli tiszteletben részesültek azok a sírok, amelyek példamutató, mindenki által szeretett és tisztelt egyéniségekhez tartoztak. Márpedig Gizella királyné ilyen személyiség volt, hisz a krónikáirók jellemzései alapján méltó maradt a tiszteletre. Veszprém püspökeinek ez a semleges magatartása öt évszázadon keresztül azt jelentheti, hogy Gizellát nem Veszprémben temették el, sirja nem volt sem a székesegyházban, sem másutt.

Mi okozhatta mégis az utókorban azt a véle-
ményt, hogy Gizella Veszprémben temetkezett el?
— Már a felsorolt oklevelek tartalmából kitűnik,
hogy a veszprémi püspökök Gizella kora után,
csak 150—200 év múlva kezdenek ragaszkodni
kiváltságaik írásbeli rögzítéséhez.

Figyelemre méltó körülmény, hogy ezeknek
kiadása zömében a tatárjárást követő évtizedek-
ben történt, tehát érthető okokból cselekedtek
így. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni,
hogy I. István király ún. veszprémi alapítóleve-
lét²³ 1257. november 20-án a veszprémi püspök
kérésére átírja IV. Béla király.²⁴ Nincs okunk
kétkedni abban, hogy az átírás az eredeti ala-
pítólevélről történt, tehát 1257-től két hiteles
okmánnyal rendelkezett a püspökség. 1276-ban
azonban kifosztották, feldúlták a püspökséget és
a székesegyházat, mint erről IV. Lászlónak több
oklevele is említést tesz.²⁵ Ekkor tűnt el a fosz-
togatók kezén az eredeti I. István-féle alapító-
levél és annak IV. Béla-féle hiteles átírata. *Gut-
heil* — nagyon logikus — következtetése szerint
a püspökségen megmaradhatott egy másolati pél-
dány, melyről III. Benedek püspök 1295 táján a
tihanyi apátsággal készítettett átíratot, de Ti-
hanyban nem hitelesítették és nem keltezték az
átírást, mert észrevették, hogy nem eredeti okle-
vél az átírás alapja.²⁶ E sikertelen kísérlet után
Benedek püspök hamisít egy oklevelet, reprodu-
kálva IV. Béla átíratát.²⁷ Alig fél évszázaddal
később előkerült az eredeti I. István-féle oklevél
és a IV. Béla-féle hiteles átírat. 1342. augusztus
22-én a fehérvári káptalan bizonyoságlevele tanú-
sítja, hogy a veszprémi székesegyház kifosztása
után e két okmány egy bizonyos Zegerjei György
családja tulajdonába jutott, aki 10 márka juta-
lomért visszaszolgáltatta. Ez az oklevél ma is
megvan Veszprémben, de a leglényegesebb ok-
mányok, az alapítást igazoló oklevél és annak
hiteles átírata ismeretlen időben végleg eltűnt.²⁸

Ma már csak a Benedek püspök által IV. Béla
nevére hamisított, valamint a tihanyi, nem hitele-
sített átírat-másolati példányokkal rendelke-
zünk. A szövegből²⁹ számunkra lényeges:

a) Az oklevél kiadása „István kegyelméből a
pannoniai királya” („Stephanus Dei gratia
Pannoniorum rex”) nevében történt, tehát a bir-
tokadományozást, a püspöki jogok adományozá-
sát maga a király gyakorolta.

b) Nagyon ki van hangsúlyozva — talán túl-
zottan is — a püspök jogköre, tulajdonjoga és
sérthetetlensége. Ennek megsértőit anatómával,
egyházi átokkal fenyegeti.

c) Gizelláról nincs említés a szövegben.

A Gizella-sír kérdésében nagyon lényeges
tényezőnek tekintem ezt a „hiányosságot”. Ez
bizonyíték arra, hogy az oklevél szövege az I.
István-féle eredeti okmány lényegét hamisítás
nélkül tartalmazza. Ugyanis a királynéi kiváltsá-
gokért harcoló és azt élvező veszprémi püs-
pököknek — elvesztett oklevél rekonstruálása
esetén — éppen lehetőségük lett volna Gizella
királyné nevét közbeiktatni, de ezt nem tették,
mert nem hamisítási szándékkal készült az erede-
tit megközelítő újrafogalmazás, hanem a XIII.
századi okleveles gyakorlat alapján.

GIZELLA KIRÁLYNÉ A XI—XVI. SZÁZADI IRODALOMBAN

Gizella magyar királyné említése az évezred
első felének irodalmában eléggé gyakori. Mint-
egy száz krónika, annales, gesta, történeti munka
emlékezik meg róla általában férjével, I. István
királlyal kapcsolatban. A feljegyzések döntő
többsége Gizella és István házasságára, valamint
e dinasztikus friggyel kapcsolatos térítő és egy-
házszerző munkára szorítkozik.

A X—XI. századi korszellemnek megfelelő
igénnyel készült feljegyzések a XII—XV. századi
munkákban több esetben majdnem hűen ismét-
lődnek, vagy hibás, téves adatokkal bővülnek,
keverednek. Az utóbbi különösen azoknál fordul
elő, akik kritikátlanul keverték a jó források
anyagába a téves és ellentmondásos adatokat is.
Átvizsgálva a XI—XV. századi irodalmi forrásos-
kat, igyekeztünk a Gizellára vonatkozó adatokat
átrostálni. Gizella gyakori említése azt jelenti,
hogy népszerű szereplője volt a történetírásnak.
I. István király népszerűsége azonban Gizelláét
túlszárnyalja, *Gombos F. Albin* szerint első kirá-
lyunkról 1526-ig körülbelül ötszáz külföldi író
emlékezett meg és a középkor legnépszerűbb
uralkodója, *Nagy Károly* mellé emelkedett.³⁰ E
népszerűségének egyik oka 1083. évi szenttéava-
tása volt; személyét az egész keresztény világban
nagyra becsülték és tisztelték.

Gizella gyakori említésének a másik oka báty-
ja, II. Henrik német király és római császár,
akit 1146-ban avattak szentté, Kunigunda nevű
feleségét pedig 1200-ban.³¹ Mindketten igen né-
pszerűek voltak, s a középkori irodalom sűrűn
megemlékezik róluk, különösen Henrikről. Gize-
lla neve főleg férje, István király és bátyja Hen-
rik császár életrajzi adataival együtt fordul elő,
de példamutató, erkölcsös és jámbor életét min-
dig tisztelettel említik.

A Veszprém—Passau vitás kérdés tisztázá-
sára szükséges a középkori irodalmi anyag teljes,
de csupán Gizellára vonatkozó részeinek vázlatos
áttekintése. Így feleletet kapunk arra, hogy
személyét miért nem feledték el a XV—XVI. szá-
zadban sem, s tiszteletét nem csupán a hagyó-
mány őrizte meg, hanem az írott források is.

A XI. SZÁZADI FORRÁSOK

1. **Monumenta Salisburgensis monasterii s. Petri necrologica. Liber Confraternitatum recentior a. 1004 compositus.**³² Az 1004-ben összeállított felsorolásban az *Ordo Imperatorum sive Reginarum* című alatt találjuk: „*Henricus imperator, Chunigund regina*”, vagyis Henrik császár, Kunigunda királyné, az *Ordo Ducum* című alatt pedig: „*Stephanus rex Ungarorum, Kysla regina eiusdem uxore*”, vagyis István a magyarok királya, Gizella királyné az ő felesége.

2. **Vita s. Heinrici II imperatoris auctore Adalboldo monacho Lobienzi et episcopo Traiectensi.** Az 1026-ban elhunyt *Adalboldus* uttrechti püspöknek, a császár udvari tudósának II. Henrikről írt életrajza csak töredékben maradt fenn, az

ebben található adat Gizelláról a következő: „Domnus Bruno autem apud Bulizlavum consolationem non inveniens, ad sororem suam Ungaricam reginam confugit, ...”³³ 1004-ben ugyanis II. Henrik császár öccse, Brúnó összeveszett bátyjával, s végül István király udvarába, Gizella hűgáéhoz menekült.

3. Ademarus Cabannensis monachus S. Cybardi al. Eparchii Engolismensis, tum Martialis Lemovicensis. Az Angoulême-i és Limoges-i bencés kolostorok szerzetese, a Chabannes-i *Ademarus* „*Chronicon Aquitanicum et Francicum*” című 1035 előtt írt munkájában ezt találjuk: „... et ipsi filio eius Stephano Oto imperator sororem Emerici, postea imperatoris, in coniugio dedit”.³⁴ A történetíró szerint III. Ottó császár adta feleségül Gizellát, a későbbi Henrik császár hűgát, Istvánhoz, Géza fiához.

4. Chronicon Epternacense breve. Az 1035-tel befejezett krónika ezt írja: „Henericus, filius Henerici ducis Bavarie, filii Henerici, fratris Magni Ottonis, totam Pannoniam per Gillam sororem ad Christum convertit”.³⁵ Nagy Ottó császár Henrik nevű testvérének a fia, Henrik bajor herceg, ennek a fia Henrik egész Pannóniát Gizella hűga által Krisztus számára térítette meg. Az ismeretlen krónikairó elhallgatta István király érdemét és csupán Henrik szándékának és Gizella tevékenységének tulajdonította a térítés nagy munkáját.

5. Wipo, capellanus Conradi II imperatoris: Gesta Chuonradi II imperatoris. *Wipo* főpap mint II. Konrád császár capellanusa és udvari történetírója 1048-ban írta meg az uralkodó élettörténetét és ebben helyet adott Gizellának is.³⁶ Tudjuk, hogy Konrád császár István királyt 1030-ban sikertelenül megtámadta, s nem volt köztük a viszony barátságos. Az udvari történetíró ennek ellenére tisztelettel ír István királyról.³⁷ Gizella családját így mutatja be: „Bruno episcopus Augustensis defunctus est. Nobilis valde fuit ipse episcopus Bruno. Nam dum esset frater Heinrichi imperatoris, filius erat materterae Gisela imperatricis. Soror vero eiusdem episcopi nupta Stephano regi Ungariorum, causa fuit christianitatis primum in gente Pannonica”. Bruno augsburgi püspök meghalt. Nagyon nemes főpap volt Brúnó, ugyanis Henrik császárnak az öccse, és Gizella császárné nagynénjének a fia volt. Sőt ugyanannak a püspöknek a hűga [Gizella] Istvánnak, a magyarok királyának a felesége, aki főképpen a pannóniai nép között elterjesztette a kereszténységet.

6. Rodulphus Glaber monachus s. Benigni Divionensis, postea monachus Cluniacensis: „Francorum historiae libri V.” *Glaber*, a Dijon-i, majd a Cluny-i monostor szerzetese 1050 előtt írt krónikájában nagy tisztelettel ír István királyról és Gizelláról is megemlékezik. „De Stephano rege Ungariorum. Ipso igitur tempore Ungariorum gens, quae erat circa Danubium, cum suo rege ad fidem Christi conversa est. Quorum regi Stephano ex baptisate vocato decenterque christianissimo dedit memoratus imperator Henricus germanam suam in uxorem.”³⁸ Istvánról, a magyarok királyáról. A maga idejében tehát, a ma-

gyarok népe, amely a Duna táján élt, királyával együtt Krisztus hitére tért. A keresztségben Istvánnak nevezett, és méltán a legkeresztényibb királynak, Henrik császár feleségül adta hűgát.

7. Herimannus Augiensis monachus: Chronicon de sex aetatibus mundi a creatione mundi usque ad a. 1054. A fiatalon elhunyt, *Hermannus Contractus*-nak, Béna Hermann-nak is nevezett reichenauai szerzetes, korának megbízható és pontos krónikása volt. István királyról és koráról részletes feljegyzést készített. A Gizellára vonatkozó részt idézzük: „A. 995. Henricus dux Baiariae obiit, et filius eius ex Gisela, Counradi regis Burgundiae filia, itidem Henricus, imperator postea futurus, ducatum interim optinuit. Huius soror Gisela Stephano regi Ungariorum, cum se ad fidem Christi converteret, quasi vere iuxta nomen suum fidei obses in coniugium data, elemosinis caeterisque bonis operibus inibi intenta consenuit.”³⁹ 995. év. Henrik Bajorország hercege meghalt, és az ő ugyancsak Henrik nevű fia, — aki Gizellától, Burgundia királyának, Konrádnak a lányától született, — később leendő császár, a hercegséget azalatt megtartotta magának. Ennek hűga, Gizella, feleségül adatott Istvánhoz, a magyarok királyához, hogy Krisztus hitére térítse, mintegy a neve szerint valóban a hit záloga. A buzgó Gizella alamizsnálkodással és más jó cselekedetekkel ugyanott megöregedett.

Herimannus Augiensis érdekes szójátéka a „quasi vere iuxta nomen suum fidei obses”, erre külön ki kell térnünk, ugyanis a XVI. századi történetírók nagyon felfigyeltek rá. *Aventinusa* hivatkozva *Gombos* így foglalja össze a sokak által már megtárgyalt témát: a németek Gizella és István házasságát olyan szerződésnek tekintették, amelyben a németek részéről Gizella a saját nevének jelentése szerint kezesként szerepel, a magyar király pedig kötelezi magát, hogy népével együtt a keresztény vallásra tér.⁴⁰ A németben a Geisel név, mint a Gisela változata, megfelel a latin *obses* szónak, mely kezest, túszt, zálogot jelent. A XI—XV. századi irodalomban *Csapodi* kimutatása szerint a magyar Gizella német megfelelőjét, a Gisela-t ennyi változatban találjuk:

Bala, Czeysla, Czyesska, Gala, Galla, Geisel, Geisila, Geysla, Gila, Gilla, Gisala, Gisella, Gisila, Gisilla, Gisla, Gisle, Gula, Gusla, Gusyla, Gysia, Keisla, Kesla, Keysla, Kisla, Kysla, Sirocchia.⁴¹

A reichenauai krónikás másik adata — amelyik sarkalatos vitapont a Veszprém—Passau kérdésben — az idézet befejező része, miszerint Gizella királyné Magyarországon öregedett meg alamizsnálkodásokkal és más jócselekedetekkel töltve jámbor életét. Az „inibi... consenuit” valóban és teljesen egyértelműen azt jelenti, hogy itt öregedett meg.

A vita akörül van, hogy a kifejezés egyáltalán azt jelenti: Gizella Magyarországon halt meg? A vitázók abban megegyeznek, hogy Herimannus Augiensis azért nem írhatta meg Gizella halálát, mert a szerzetes már 1054-ben meghalt, s nyilván a királyné túlélte. A kortárs és jól tájékozott krónikás az egyik leghitelesebb forrást al-

kotta, így számunkra is alapvetően fontos a tudósítása. A témával foglalkozó vitairadalomban felvetett érveket és ellenérveket mérlegelve, valamint Magyarország belső ellentmondásos életét tekintve az a véleményünk, hogy István király halála után Gizella szerepe az 1040–50-es években a Bodeni-tó kolostorszigetén élő történetíró szerzetes számára nem lehetett olyan lényeges, hogy életének folyását tovább kísérje, hiszen mondatának befejező szava, a praesens perfectumban lévő „consenuit”, azt jelentette neki, hogy ezzel befejezte mondanivalóját Gizelláról. Ebből nem következtethetünk Veszprémre!

8. Vita s. Wolfkangi episcopi Ratisponensis et confessoris auctore Othlono Frisingensi, monacho S. Emmerami Ratisponensis. A regensburgi Szent Emmerám monostor szerzetesének 1050 körül írt Szent Wolfgang életrajzában is találunk adatot. „... Heinricum, qui postea Dei nutu rex est effectus, praenominavit regem; fratrem vero eius Brunonem appellavit antistitem; sororem eorum maiorem reginam, alteram autem abbatissam nuncupavit.”⁴² A krónika felsorolja a négy testvért, akiknek jövőjét Wolfgang előre meglátta. Henriket királynak jósolta, és akiből Isten akaratából később király lett; sőt testvérét Brúnót püspöknek nevezte; nagyobbik húgukat (Gizellát) királynőnek; a másikat (Brigittát) pedig apátnőnek mondta.

9. Historia fundationis coenobii Mellicensis a. 928, auctore anonymo eiusdem cenobii. A melki monostor ismeretlen nevű szerzetese különböző források alapján összeállított munkájában a következőket írja Gizelláról: „... Hainrico ... qui ... ac sororem suam, nomine Gisilam regi Vngariae Stephano tradens in uxorem, ipsum et totam gentem suam convertit ad fidem Christi...”⁴³ Henrik, aki Gizella nevű hűgát feleségül adta Istvánnak, Magyarország királyának, őt és egész népét Krisztus hitére térítette.

10. Annales Altahenses maiores a. 708—1073. Az *Altaichi Évkönyvek* első részében, az 1032-ig terjedő időig, nem találunk érdemleges adatot Gizelláról. Az 1033—1073. közötti évek történetét tárgyaló második részben, Péter királlyal kapcsolatban viszont olyan adatokat olvashatunk, melyeket más krónikások nem említenek. „A. 1041. ... Hic igitur ipso vivente in regno solidatus iuravit, ut praeceperat avunculus, se dominam suam reginam semper honoraturum nec quicquam eorum, quae rex dederat ei, ablaturum, si post mortem ipsius vitam illi donaret Dominus.”⁴⁴ Az idézett szövegrész számunkra azt a fontos tényrt rögzíti, hogy Péter király, mint a trón biztos várományosa, már István király életében esküvel kötelezte magát, hogy Gizella királynét mindig tisztelni fogja mind személyében, mind a királyi férjtől kapott javaiban, még akkor is, ha István halála után még Gizella életben lesz. — E korabeli adat, tárgyalt témánk szempontjából, rendkívül fontos, ugyanis a későbbiek során látni fogjuk, hogy az esküszegő Péter miatt volt kénytelen Gizella végleg elhagyni Magyarországot. Péter ugyanis arra is megesküdtött, hogy azok ellen is fellép, akik Gizellát hamisan akarnák bevádolni.⁴⁵

11. Adamus Bremensis scholasticus: Gesta Hammenburgensis ecclesiae pontificum. A brémai dómiskola vezetője, Adamus kanonok 1072—1076 között írta gestáját, melyben a Gizellára vonatkozó rész a XII. századi Codex Lugdunensis jegyzetében, scholiumában található. „Anno Domini 1010 gens Ungariae ad fidem convertitur per Gislam, sororem imperatoris, quae nupta regi Ungariae ipsum regem induxit, ut se et suos baptizari faceret, et in baptismo Stephanus appellatus.”⁴⁶ Az Úr 1010. évében Magyarország népe megtért a császár húga, Gizella által, aki feleségül adatott Magyarország királyához, s a királyt rábírtta, hogy magát és övéit megkeresztelje; a keresztségben Istvánnak nevezték el.

Az idézett XI. századi források adatait az alábbiakban foglalhatjuk össze:

a) Gizellát, mint a bajor uralkodóház tagját, Henrik császár feleségül adta Istvánhoz és ezzel a dinasztikus házassággal sikerült a pogány magyarokat Krisztus hitére téríteni.

b) Gizella királyné alamizsnálkodó, tevékeny keresztény életet élve öregedett meg Magyarországon.

c) Péter király esküjét megszegve, az őt trónra is segítő Gizella özvegy királynét zaklatja, javait elkobozza és őt magát őrizet alatt tartja. Minden valószínűség szerint az özvegy királyné a bakonyi királynéi birtokok központjában, Veszprémben élt.

A korabeli források alapján tehát egyértelműen kirajzolódik előttünk a nagy király feleségének nagyszerű élete, mely Péter király alatt a méltatlan bánásmód miatt sanyarú özvegyessé változott. Az egész életében jótékonykodó királyné számára ez az öregkor, megfosztva minden tevékenységtől és adakozási készség gyakorlásától, nyilván sorsfordulót jelentett. Élete alkonyán megfosztva minden lehetőségtől, melyet négy évtizedes királynéi tevékenysége alatt életcéljának megfelelően gyakorolt, kilátástalan sorsa nyilván arra készítette, hogy a Péter és Aba Sámuel alatt leromlott közállapotok miatt is elhagyja az országot. A róla írt későbbi jellemzések is azt a képet egészítik ki, mely szerint létalapja, valódi eszménye volt az alamizsnálkodás, a tevékeny keresztényi segítés. Az önértében sértett és durván, méltatlanul zaklatott királyné nem tűrhette tovább a vele szemben elkövetett igazságtalanságokat, és elhagyta az országot, hogy haláláig azt az életmódot válassza, melyet őseinek nőtagjai is gyakoroltak, apátnő legyen egy birodalmi kolostorban. Magyarországi haláláról ezért nem történt említés, külföldi elhalálása idején pedig személye már nem volt érdemben jelentős a Magyarország történetét lejegyző krónikások előtt, így elhunytáról nem maradt fenn adat.

A XII. SZÁZADI FORRÁSOK

A források hűen tükrözik az előző század krónikásainak tudósításait, általában változtatás nélkül átveszik, átmásolják a Gizelláról írt adato-

kat, melyeknek lényege: Henrik császár feleségül adja húgát István királyhoz, s ezáltal az ország népét a királlyal együtt a keresztény hitre téríti. A krónikás források száma megsokasodik, Gizella személye tehát nem merült feledésbe. Ennek oka egyértelműen két jelentős ténynek a törvényszerű következménye: István király emlékének rendkívüli népszerűsége Európában, melyet az 1083. évi kanonizáció maradóan megalapozott, a másik tény pedig Gizella királyné bátyjának, Henrik császárnak 1146. évi kanonizációja. Ez a két történelmi esemény Gizella személyéhez is kapcsolódik. Hasonló sorsközösséget — olyan szentté avatott császári testvért, és olyan szentté avatott királyi férjet, akik páratlan népszerűségnek örvendtek a középkorban — más királyné nem mondhat magáénak. Gizella neve mind a magyar, mind a német történelemnek e két nagy alakjához kötődik, s ennek a valóságnak áthagyományozott voltát tükrözik a források.

1. Hugo Flaviniacensis abbas, antea Viridunensis S. Vitoni monachus: Chronicon Viridunense seu Chronicon Flaviniacense. A XI—XII. századfordulón élt verduni szerzetes, később Flavigny (Moselle mellett Nancynál) apátja, 1102-ig terjedő krónikájában ezt írja: „Tempore imperatoris Heinrici rex Ungarorum cum gente sua christianus factus est. Cui etiam Stephano in baptisate dicto germanam suam uxorem dedit . . .”⁴⁷ Henrik császár idejében a magyarok királya [István] népével együtt keresztényé lett. A keresztységben Istvánnak nevezettnek, húgát feleségül adta.

2. Vita s. Eberhardi ex comite Nelleburgensi ordinis s. Benedicti monachi Schaffhusiae in Suevia. A XI—XII. századfordulón alkotó schaffhauseni bencés szerzetes fennmaradt műve ezt mondja Gizelláról: „Circa anno Christi millesimum quartum, in Suevia Germaniae superioris provincia, floruit Eppo comes Nelleburgensis, dives agris opibusque, qui matrimonio sibi iunxit Hedwigem, sancti Hungarorum regis Stephani filiam, et s. Henrici imperatoris ex Gisila [recte: ex Gisila, sorore s. Henrici imperatoris] . . .”⁴⁸ Krisztus 1004. éve táján, Svábföldön, a Felső-Germánia vagyonos és hatalmas provinciában, élt Eppo, nellenburgi comes, aki feleségül vette Hedviget, szent Istvánnak, a magyarok királyának, és szent Henrik császár nővérének, Gizellának a leányát . . .

3. Sigebertus Gemblacensis monachus: Chronographia ab a. 381—1111. A Gembloux-i apát-ság (Namur közelében) 1112-ben elhunyt szerzetese korábbi források alapján ezt írja Gizelláról:⁴⁹ „A. 1010. Gens Ungarorum hactenus idolatriae dedita, hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam sororem imperatoris, quae nupta Ungarorum regi, ad hoc sua instantia regem adduxit, ut se et totam Ungarorum gentem baptizari expeteret.” 1010. év. A magyarok népe ez ideig a bálványimádásnak hódolt, ebben az időben Krisztus hitére tért át a császár Gizella nevű húga miatt, aki a magyarok királyához férjhez adva, buzgalomával arra bírta rá a királyt, hogy magát és a magyarok egész népét megkeresztelni kérje.

4. Ekkehardus Uraugiensis abbas: Chronicon

universale ab urbe condito usque ad a. 1125.⁵⁰ Az 1125-ben elhunyt *Ekkehard*, a Saale melletti, 1108-ban alapított aurai bencés kolostor első apátja ezt írja: „A. 1001. Heinrici imperatoris et Brunonis episcopi sororem, bonae memoriae feminam, Gislam, rex Ungariorum qui Stephanus dicebatur in cuniugium expetivit, sed eam ducere non promeruit, donec se christianae religionis rudimenta et sacri baptismatis sacramenta cum omni gente sua susceptum promisit.” Henrik császárnak és Brúnó püspöknek a húgát, a jóemlékezetű nőt, Gizellát, a magyarok királya, akit Istvánnak hívtak, feleségül kérte, azonban őt nem volt méltó elvenni, amíg meg nem fogadta, hogy maga egész népével együtt fel nem veszi a keresztény vallást és a keresztység szentségét.

5. Imperatorum ab Henrico Aucepe ad Henricum V res praeclare gestae, auctoris quidem incerti, sed qui sub hoc eodem Henrico vixit: in compendium vero quondam redactae a monacho quodam Hamerslebensis. A *Madarász Henriktől V.* Henrikig terjedő idő gestairója egy hammerslebeni szerzetes, aki korábbi forrást használt fel: „Henricus secundus imperator fit 1001. Gislam sororem dedit uxorem Stephano regi Ungariae, non prius tamen, quam fidem suscepit Christi.”⁵¹ Második Henrik 1001-ben császár lesz. Gizella húgát feleségül adta Istvánhoz, Magyarország királyához, de nem korábban, mint ahogy Krisztus hitét felvette.

6. Gesta abbatum Trudonensium auctore Rudolpho abbate Trudonensi. *Rudolphus* St. Trou-i (Lüttich környéke) apát 1138-ban hunyt el, gestájában így emlékezik meg Gizelláról: „Anno Domini 1010 rex Ungarie, que prius vocata fuit Pannonia, cum gente sua per diligentiam uxoris eius regine Gille, sororis Henrici imperatoris, ad catholicam fidem convertitur.”⁵² Az Úr 1010. évében a korábban Pannóniának nevezett Magyarország királya, aki Henrik császár húga, Gizella királyné, buzgalmából népével együtt a katolikus hitre tért.

7. Auctarium Garstense a. 450—1139.⁵³ A különböző XI. századi forrásokból merítő krónika a már általánosan elterjedt szöveget ismétli: „A. 1009. Henricus rex sorore sua Gisila Stephano regi Ungarorum data in uxorem, tam eum quam totum regnum eius ad fidem Christi vocavit.” 1009. év. Henrik király Gizella húgát a magyarok királyának, Istvánnak feleségül adva mind őt, mind egész királyságát Krisztus hitére térítette.

8. Annales Admontenses ab a. 1 usque ad a. 1139.⁵⁴ Az Admonti Évkönyvek adata teljesen azonos az előbbivel.

9. Annalista Saxo: Chronicon quo res gestae ab initio regni Francorum, 741—1139 enarrantur. A Gizelláról szóló szövegrész nyilván az aurai Ekkehardtól került a krónikába: „A. 1002. Henrici regis frater erat Brun, Augustensis postea sedis episcopus. Horum sororem Gislam, bone memoriae feminam, rex Ungariorum, qui postea Stephanus in baptismo est dictus, in cuniugium expetivit; sed eam ducere non promeruit, donec se christiane religionis rudimenta et sacri baptismatis sacramenta cum omni gente sua susceptum promisit.”⁵⁵ 1002. év. Henrik király testvére

volt Brúnó, később az augsburgi székhely püspöke. Ezeknek a hűgát, Gizellát, a jóemlékezetű nőt, a magyarok királya, — akit később a kereszttségben Istvánnak neveztek, feleségül kérte. Az idézet többi része pontosan megegyezik az említett aurai szöveggel. A krónika nagy kompilációnak tekinthető, melyben a különböző forrásokból merített adatokat nem is fésülték össze, mert István királyunk halálával kapcsolatban ismét Gizelláról van szó: „A. 1038. Stephanus religiosus Ungariorum rex obiit; qui cum omni gente sua ad fidem Christi conversus fuerat. Hunc sanctus Adalbertus episcopus et martir baptizavit, et mater [uxor] ipsius, Gisla nomine Heinrici imperatoris Babenbergensis soror fuit.”⁵⁶ 1038. év. István a magyarok istenfélő királya meghalt; aki egész népével Krisztus hitére tért meg. Őt Szent Adalbert püspök és mártír keresztelte meg, és a bambergi Henrik császár Gizella nevű hűga volt a felesége.

10. Vita s. Stephani regis primi et apostoli Ungarorum auctore Hartwico, alias Chartuitio episcopo. *Hartvik* püspöknek a XII. század elején Kálmán király idejében, de XI. századi források alapján megírt munkájában találjuk a legrégebbi olyan adatokat, melyek Gizella és Veszprém viszonyát is tárgyalják. „Ad consortium vero regni, precipue causa sobolis propagande, sororem Romane dignitatis augusti, videlicet Heinrici, qui ob mansuetudinem morum pius est appellatus, Gillam nomine, sibi in matrimonio sociavit, quam unctione crismali perunctam, gestamine corone sociam esse notificavit. Que qualis erga dei cultum ornamandum extiterit, quam frequens et benefica circa servitium congregationes apparuerit, multarum ecclesiarum cruces et vasa vel paramenta, opere mirifico facta vel contexta, usque hodie testantur. Pre cunctis tamen domus episcopatus Besprimiensis, quam ipsa a fundamento ceptam, omnibus sufficientiis ad servitium in auro vel argento vestimentisque multiplicibus adornavit.”⁵⁷ — A közös uralkodás céljából, kiváltképpen pedig utódja biztosítására, feleségül vette a felséges római császárnak, Henriknek, — akit szelid erkölcsiért kegyesnek neveztek — Gizella hűgát, akit szent kenettel felkenetett, a korona viselésével pedig uralkodásban társának nyilvánított. Aki, amilyen mértékben az istentiszteletek feldíszítését támogatta, annyira jónak és szorgalmasnak bizonyult az Isten szolgálóinak társulata iránt, amelyet az egyházak keresztjei és edényei, valamint templomdiszei, vagy csodálatos munkával készített textiliái tanúsítanak. Mindenekelőtt tanúsítja mégis a veszprémi püspökség egyháza, melyet alapjaitól kezdve Isten szolgálatára minden aranyból és ezüzből készült szükséges holmival, valamint sokféle ruházattal pompásan ő maga szerelt fel.

11. Vita s. Stephani regis primi et apostoli Ungarorum maior auctore anonymo = Legenda s. Stephani regis Hungariae maior.⁵⁸ Szövege lényegében azonos a Hartvik-féle változattal, azért nem idézzük. — Az előbb ismertetett legendarészlet annyiban tér el az eddigi külföldi forrásoktól, hogy Gizella és István házasságkötésében az aktív, a kezdeményező szerepet első kirá-

lyunknak tulajdonítja. Új adat pedig az, hogy az uralkodásban István Gizellát maga mellé vette társként, így a szöveg azt sugallja, hogy a királynénak nagy önállósága lehetett az egyházi létesítmények felett. Veszprémnek példakénti megemlézése pedig azt igazolja, hogy a székesegyház épületét Gizella építtette és szerelte fel. Ebből egyértelműen az tűnik ki, hogy a királyné a püspöki székesegyház donátora, kegyura volt, de nem jelenti azt, hogy jogi értelemben fundatrix-e, alapítója lett volna. Az átiratban, másolatban fennmaradt, veszprémi „alapítólevél”-ként ismert oklevél nem is említi Gizella nevét, mert az alapítás joga a királyé volt. A korai századokból nem is ismerünk királynéi alapítólevelet, még királynéi donatiót sem, melyet ne követett volna királyi megerősítés. A XI—XII. századforduló állami és egyházi állapotának, és a hazai viszonyoknak megfelelően szerkesztett legendaszöveg számunkra páratlan értékű. Talány volt évszázadokig a legenda szövegének az a hiányossága, hogy nem tesz említést Gizella haláláról és eltemetéséről. Ez érthetővé válik az özvegy királynénak Passauban történt telepedésével és ottani eltemetésével. A példaként tisztelt István király jámbor életű feleségének méltatlan özvegyi sorsa nem ösztönözte a kor hazai krónikásait arra, hogy ezt dokumentálják, hanem egyszerűen elhallgatták. Később aztán okatlanul ügyis becsempészték a köztudatba a jó és a gonosz Gizella hamis alternatíváját.

12. Vita Heinrici II imperatoris et miracula auctore Adalberto diacono Babenbergensi. A bambergi diakónus nyilván II. Henrik császár 1146. évi szentté avatására írta az életrajtot. Az István legendánál nem sokkal későbbi, ezért érdekes összehasonlítást tesz lehetővé, mert jelzi, hogy Gizella a XII. század közepén jelentős szerepet töltött be a köztudatban Németországban. „Cum enim omnes [Hungari] adhuc infideles essent, Heinricus imperator ad fidei catholicae confessionem illos adtraxit. Quod ut facilius fieret, sororem suam Gisela Stephano regi eorum matrimonio copulavit, secundum apostolum dicentem: „Sanctificatur vir infidelis per mulierem fidelem, et sanctificatur mulier infidelis per virum fidelem”.”⁵⁹ — Míg ugyanis [a magyarok] addig valamennyien hitetlenek voltak, Henrik császár a katolikus vallás hitére térítette őket. Hogy ez könnyebben megvalósulhasson, Gizella hűgát királyuknak, Istvánnak adta feleségül az apostol szava szerint: Megszenteli a hívő feleség a hitetlen férjet és megszenteli a hívő férj a hitetlen feleséget. — Az eddig ismertetett források adata itt annyival bővül, hogy teológiai indokolást kap a keresztény Gizella és a pogánynak tekintett István házassága, hivatkozással Pál apostolnak a korinthusiakhoz írt első levelére (I. Korinth. 7., 14.), mely a keresztények és a pogányok közötti házasságkötést tárgyalja.⁶⁰

13. Chronicon S. Bavonis Gandensis auctore anonymo, ab Iulio Caesare usque ad a. 1152. A Gent melletti St. Bavon apátság ismeretlen krónikása, a XII. század közepén írt munkájában visszaadja a Gembloux-i Sigebertusnak alig negyven évvel korábban írt sorait: „A. 1010.

Gens Hungarorum, hactenus idololatriae dedita, hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam, sororem imperatoris Henrici, quae, nupta Hungarorum regi, ad hoc sua instantia regem adduxit, ut se et totam Hungarorum gentem baptizari expeteret."⁶¹ A magyarok népe ez ideig a bálványimádásnak hódolt, ettől kezdve azonban Krisztus hitére tért, Gizella, Henrik császár húga által, aki a magyarok királyának adatott feleségül és a királyt buzgóságával rábírta, hogy maga és a magyarok egész népe megkeresztelkedjék.

14. Otto Frisingensis episcopus: Chronica sive Historia de duabus civitatibus, sive Chronicon seu rerum ab initio mundi ad sua usque tempora (1146). Ottó freisingi püspök krónikája igazi középkori, nagyszabású történeti munka, de Gizelláról elég szűkszavúan emlékezik meg: „Sorore sua Gisila Stephano Ungarorum regi in uxorem data, tam ipsum quam totum eius regnum ad fidem vocavit.”⁶² [Henrik] feleségül adta Istvánnak, a magyarok királyának Gizella hűgát, aki mind őt magát, mind egész királyságát megtértette.⁶³

15. Genealogia ex stirpe s. Arnulfi descendente Mettensis. Az 1164-ben készült Metz-i genealógia is keveset ír Gizelláról: „Henricus dux, frater Othonis primi, genuit Henricum imperatorem et Gisulam, uxorem Stephani regis Hungarorum”⁶⁴ Első Ottó testvérétől, Henrik fejedelemtől származik Henrik császár és Gizella, a magyarok királyának, Istvánnak a felesége.

16. Magnus presbyter Reicherspergensis: Annales Reicherspergenses ab a. 921—1167. Az 1195-ben elhunyt felső-bajorországi Reichsberg-i Magnus presbíter, Agoston-rendi kanonok több, ismert forrásból merítette Gizelláról szóló adatát: „A. 1004. Henricus II rex Pannoniam inferiorem fidei catholicae et Romano imperio adunavit; sorore enim sua Gisla Stephano Ungariorum regi data in uxorem, tam ipsum quam totum regnum eius ad fidem et baptisma vocavit.”⁶⁵ 1004. év. II. Henrik király Alsó-Pannóniát a katolikus hitnek és a római birodalomnak megnyerte; ugyanis hűgát, Gizellát a magyarok királyához, Istvánhoz adva feleségül, mind őt magát, mind egész királyságát rábírta a megtérésre és a keresztiségre.

17. Chronicon Salisburgense ab a. 1 aerae Chr. ad 1286 ab anonymo quodam ut videtur canonico Salisburgensi saec. XII scriptum. A Salzburgi Krónika is sovány adatot szolgáltat: „A. 1009. Henricus rex Gislam sororem suam Stephano regi Ungarie dedit, et ipsum cum gente sua convertit.”⁶⁶ 1009. év. Henrik király, Gizella hűgát Magyarország királyának, Istvánnak adta feleségül és őt magát népével együtt megtértette.

18. Chronicon Leodiense breve ab anno 549—1192. A Lüttichi Rövid Krónikában ez található: „A. 1024. Henricus II sepultus est in ecclesia s. Petri civitatis Bavembergensis. Huius imperatoris sororem bonae memoriae feminam Gislam nomine rex Hungarorum, qui Stephanus dicebatur, in coniugium expetivit; . . .”⁶⁷ 1024. év. II. Henriket Bamberg város Szent Péter székesegyházában eltemették. Ennek a császárnak a hűgát, a jóemlékezetű nőt, név szerint Gizellát, feleségül kérte a magyarok királya, akit Istvánnak neveztek.

19. Godefridus Viterbiensis, capellanus et notarius imperatorum Conradi III, Friderici I et Henrici VI: Pantheon seu universitatis libri, qui Chronici appellantur . . . Az 1191-ben elhunyt Gottfried, aki három császár titkára és káplánja volt, 1184-ben lett Viterbo püspöke, Gizelláról az eddigi sablonos szöveget közli. „De secundo Henrico imperatore. Regi quoque Ungarorum Stefano sorore sua copulata, tam ipsum regem quam totum ipsius regnum vocavit ad fidem.”⁶⁸ Második Henrik császárról. Hűgának Istvánnal, a magyarok királyával kötött házassága, mind magát a királyt, mind egész királyságát megtértette.

A tizenkilenc XII. századi krónikából felsorolt idézetek azt mutatják, hogy már kialakult Gizella királynéről egy általános jellemzés, a krónikás irodalom megállapodott egy olyan Gizella-képben, mely a XI. századi krónikák adataiból állt össze, melynek lényege:

Henrik császár feleségül adta hűgát, Gizellát, István magyar királynak azzal a szándékkal, hogy ezáltal mind a király, mind népe a pogányságból megtérjen. Újat a Hartvik-féle és az ismeretlen szerzőtől származó Szent István legenda nyújt, amikor a házasságkötésben István a magyar király „feleségül veszi Gizellát”; a nyugati forrásokban ellenben Henrik adja Istvánnak feleségül Gizellát. A nyugati források kihangsúlyozzák a magyarok pogányságát, és azok megtérését Henrik és Gizella javára írják, de mindemellett István erényeit a legtiszteletreméltóbban dicsőítve emlegetik.

A XIII. SZÁZADI FORRÁSOK

A tanulmány célja nem engedi meg, hogy a XIII—XV. századi forrásokból származó valamennyi adatot idézzük, ettől csak akkor térünk el, ha új adatokat, új vonásokat kapunk, egyébként beérjük a források megemlékezésével.

1. Historia Francorum imperatorum brevissima ex codice Admontensi usque ad annum 1212. „Henricus II imperator totam Pannoniam per sororem suam Gisulam christianam fecit.”⁶⁹ II. Henrik császár Gizella húga által egész Pannóniát kereszténnyé tette.

2. Helinandus monachus coenobii Cisterciensis s. Mariae de Frigido Monte: Chronicon ab initio mundi usque ad a. 1204.⁷⁰ A Beauvais melletti Frigidus Mons (Froidmont, Fremont) cisztercita kolostornak 1227 táján elhunyt Helinandus nevű szerzetese szó szerint átvette Sigebertus Gemblacensis már idézett adatát.

3. Chronicon S. Martini Turonensis auctore anonymo canonico eiusdem monasterii. A. 249—1227. A Tours-i Szent Márton monostor ismeretlen nevű krónikása a következőket írja Gizelláról: „Anno Henrici VII, tunc Hungari fidem recipiunt per Gilam sororem imperatoris, quae nupta regi Hungariae, eum sua praedicatione cum tota gente baptizari fecit, ut adimpleretur quod dictum est: 'Salvatur vir infidelis per mulierem fidelem'; ille vero rex baptizatus Stephanus est vocatus.”⁷¹ VII. Henrik (ez a bajor hercegi szá-

mozásra vonatkozik!) uralkodása alatt a magyarok keresztény hitre tértek a Magyarország királyához nőül ment Gizella, a császár húga révén, aki buzdításával őt [Istvánt] egész népével együtt megkereszteltette, hogy beteljesedjék a mondás: „Megváltja a férjet a hívő asszony”; s azt a király valóban megkeresztelték és Istvánnak nevezték el. — Itt ismét a korinthusi levélből vett idézetel találkozunk.

4. Historia imperatorum a Carolo Magno ad Fridericum II imperatorem, speciatim ad a. 1235. auctore anonymo Saxone ex codice bibliothecae Paulinae Lipsiensis. „A 1002. . . Stephanus rex Vngarie duxit sororem Henrici regis, que Gula nominabatur, et huius rei causa idem rex Stephanus cum tota Vngaria factus est christianus.”⁷² István, Magyarország királya, feleségül vette Henrik király hűgát, akit Gizellának neveztek és ez okból István király egész Magyarországgal együtt kereszténnyé lett.

5. Chronicon vetus ex libris Pentheon excerptum de imperatoribus Germanicis auctoris anonymi, qui tempore Friderici II imperatoris vixit, ab a. 769—1186, 1187—1235. „Henricus II. Regi Ungarorum Stephano sorore sua copulata tam ipsum regem quam totum ipsius regnum vocavit ad fidem”⁷³ II. Henrik hűgával és Istvánnal, a magyarok királyával kötött házasságával mind magát a királyt, mind egész királyságát megtérítette.

6. Conradus monachus Schirensis, philosophus: Chronicon Schirensis usque ad a. 1225. A bajor Scheyern bencés kolostor 1241—1245 körül elhunyt szerzetese ezt írja: „Hic, inquam, Heinricus Bambergensem episcopatum fundavit et Ungaros per sororem suam Gisilam, quam matrimonio copulavit Stephano regi Ungarorum ad Christum convertit.”⁷⁴ Ekkor alapította — úgymond — Henrik a bambergi püspökséget és Gizella húga által, akit feleségül adott Istvánhoz, a magyarok királyához, a magyarokat Krisztushoz térítette.

7. Annales S. Trudperti a. 593—1246. „A. 1009. Henricus rex, sorore sua Gisila Stephano Ungarorum regi data, tam ipsum quam totum regnum eius ad fidem Christi vocavit.”⁷⁵ A mondatot csupán szórendi változtatással, szó szerint vette át az évkönyv írója Freisingi Ottó már idézett krónikájából.

8. Sächsische Weltchronik. A creatione mundi usque ad a. Chr. 1248. = Chronica imperatorum Saxonica. A Szász Világkrónika Gizelláról e témában a legkorábbi német nyelvű megemlékezés: „De koning Stephan van Ungerem nam des koning Henrikes suster to wiwe, diu was geheten Gisle, darvan ward de selve koning cristen unde al dat lant to Ungerem.”⁷⁶ A magyarok királya, István feleségül vette Henrik király hűgát, akit Gizellának hívtak, ő általa lett keresztény maga a király és a magyarok országa. Az 1260 előtt írt krónika szerzője ezt a mondatot, — mely szinte jellemző példája a Gizelláról eddig mondottaknak, — valószínűleg a XIII. század első felében írt krónikák adatai alapján fogalmazta meg.

9. Annales Silesiaci compilati a. 537—1249. = Chronicon Poloniae ab a. 965—1249. „. . . Stephanum, qui postea auctoritate sedis apostolice

primus rex Hungarie fuit coronatus, cui postea sanctus Henricus primus imperator et dux Bavarie sororem suam dedit in uxorem. . .”⁷⁷ Istvánt, akit később az apostoli szék felhatalmazásával Magyarország első királyává koronáztak, s akinek utána első szent Henrik császár és Bajorország hercege saját hűgát adta feleségül.

10. Aegidius Aureavallis, Aureae-Vallis monachus: Gesta pontificum Leodiensium a Theodino usque ad Henricum III. A. 1048—1247. A Lüttich környéki *Aegidius* cisztercita szerzetes gestájából vett alábbi idézet interpoláció, tehát a XIII. század közepe utáni betoldás: „Henrici secundi imperatoris sororem, bone memorie feminae Gislam nomine, rex Ungarorum qui Stephanus dicebatur in coniugium expetivit. . .”⁷⁸ Második Henrik császárnak a hűgát, a jóemlékezetű Gizella asszonyt, a magyarok királya, — akit Istvánnak neveztek —, feleségül kérte.

11. Albericus monachus Trium Fontium ordinis Cisterciensis: Chronicon ab orbe condito usque ad a. 1241.⁷⁹ Gizella magyarországi elhalálozását a kutatók egy része ezzel a krónikával bizonyítja. A Champagne-ban lévő Monasterium Trium Fontium (Trois Fontain) cisztercita kolostor *Albericus* krónikása 1250 körül fejezte be munkáját, mely számos történeti munka felhasználásával összeállított nagy kompiláció. „A. 1010. Gens Ungarorum hactenus ydololatrie dedita, hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam sororem imperatoris, que nupta Ungarorum regi ad hoc sua instantia regem adduxit, ut se et totam Ungarorum gentem baptizari expeteret. Qui in baptismo Stephanus est vocatus, . . .” 1010. év. A magyarok népe ez ideig a bálványimádásnak hódolt, ettől kezdve azonban Krisztus hitére tért a császár húga, Gizella által, aki a magyarok királyának a felesége, és buzgóságával arra bírta rá a királyt, hogy magát és a magyarok egész népét megkereszteljék. Akit a keresztségben Istvánnak neveztek. — . . . sed illa Gisla regina, ut dicunt, multas malitias in terra illa fecit et ad extremum post mortem sancti regis meritis exigentibus interfecta.” Azonban ama Gizella királyné — úgy mondják, — sok gonoszságot művelt azon a földön, végül a király halála után, méltón megbűnhődve, megölték. „A. 1041. rex iste Petrus, de quo hic agitur, frater dicitur fuisse illius regine Gisle, de qua superius diximus. . .” Az a Péter király, akiről itt szó van, azt mondják, hogy annak a Gizella királynénak a testvére, akiről fentebb szóltunk.

Az idézett részletek ellentmondanak egymásnak. A krónikairó pontatlansága, kritikátlan adatfelhasználása itt félreérthetetlenül kiviláglik. Egyszer István feleségének és Henrik hűgának írja — nagyon helyesen — Gizellát, utána valamilyen másik Gizelláról ír nagyon homályosan, akit vétségeiért meggyilkoltak, végül Péter király testvérenek mondja Gizellát.⁸⁰ Az igaz, hogy az „ut dicunt”, „dicitur” közbevetések arról tanúskodnak, hogy ő is csak mások után írja, tehát nincs róla meggyőződve. Az utóbbi két idézet idegen az eddigi krónikás irodalomban, tehát valamilyen ismeretlen forrásból meríthette. Gizella gonoszságának és meggyilkolásának emlí-

tése pedig egyenesen érthetetlen az aránylag sok forrást felhasználó Albericustól. Itt csak arról lehet szó, hogy a bajor Gizellát később szándékosan befekettítő — ma már ismeretlen — forrás adatát megfontolatlanul átvette, vagy hallomásból kapott adatot használt fel. Ennél csupán az érthetlenebb, hogy hogyan tudták a veszprémi Gizella-sír mellett tanúskodó történészek ezt összegeyztetni a „bonae memoriae” királynéval, aki oly sok jót tett és Veszprémben székesegyházat emelt. Ha elfogadják Magyarországon történt meggyilkolását, akkor el kell fogadniok gonosz tetteit is; ez pedig rágalom lenne.

12. Albertus Stadensis, abbas S. Mariae „Stadensis: Chronicon ab initio mundi usque ad a. 1256. A Stade-i Marienloster apátja, 1240—1256 között készült krónikájába az alábbi részt Adamus Bremensis gestájából vette át: „A. 1010. Gens Ungariae ad fidem convertitur per Gislam, sororem imperatoris...⁸¹ 1010. év. Magyarország népe a császár húga, Gizella által megtért.

13. Chronicon Garstense. Ab a. 953—1257. „A. 1009. Henricus rex sorore sua Gisila Stephano regi Vngarorum data in uxorem tam eum quam totum regnum eius ad fidem Christi vocavit.”⁸² Ez a krónika, valamint a következő nem mond semmi új adatot Gizelláról.

14. Martinus Oppaviensis sive Martinus Polanus: Chronicon pontificum et imperatorum ab a. 1—1277. A sziléziai Troppauból (Opava) származó dominikánus, később Gniezno érseke, szűkszavúan csak ennyit ír Gizelláról: „Henricus I. Regi etiam Hungarorum Stephano sororem suam dans in uxorem, tam ipsum quam totum regnum suum ad fidem vocavit.” I. Henrik, feleségül adva hűgát Istvánnak, a magyarok királynak, mind őt magát, mind egész országát megtértette.⁸³

15. Braunschweigische Reimchronik. A. 760—1279.⁸⁴ Az 1279—1292. között írt német nyelvű krónikában csak éppen megemlékeznek István királyról és Gizelláról.

16. Albertus Millioi notarius Regiensis: Liber de temporibus et aetatibus ab a. 1—1286, cum cont. —1290. „Eodem tempore fuit beatus Henricus dux Bavarie, sumpsit imperium. Qui Stephano regi Ungarie adhuc gentili sororem suam nomine Galam Redenga [Gisela] in uxorem dedit et tam ipsum regem quam totam eius gentem ad fidem Christi convertit.”⁸⁵ Abban az időben Szent Henrik Bajorország hercege volt, átvette a birodalmat; aki Magyarország ez ideig pogány királynak, Istvánnak feleségül adta hűgát, Gizellát, és mind magát a királyt, mind egész népét Krisztus hitére térítette.

17. Chronica ducum de Brunswick. A. 874—1288.⁸⁶ Csupán annyit tartalmaz a krónika, hogy II. Henrik feleségül adta hűgát István királynak, miután az megtért.

18. Simon de Kéza (Kézai Simon), magister, clericus Ladislai IV regis Hungariae: Chronicon Hungaricum a temporibus remotissimis usque ad a. 1290. sive Gesta Hungarorum. Kézai Simon feltűnően keveset és számunkra lényegtelenül közöl Gizella királynéről, még házasságkötését sem említi, ellenben Vászoly (Vazul) megvakíttatásá-

nak ügyébe belekeveri a királynét.⁸⁷ E tendenciózus befekettítést Kézai a korábbi gestákból vette át.

19. Iacobus de Voragine prior provincialis fratrum ord. Praedicatorum in Lombardia, a. 1292 archiepiscopus Ianuensis: Chronicon Genuense. A dominikánus tartományfőnök és Genova-i érsek krónikája is a már általánosan elterjedt formulát követi: „... Ungari ad fidem Christi conversi sunt per Gallam sororem Henrici imperatoris Stephano regi Hungariae in uxorem traditam.”⁸⁸ A magyarok Krisztus hitére tértek Henrik császár húga, Gizella által, akit Magyarország királynak, Istvánnak feleségül adott.

20. Flores temporum auctore fratre ord. Minorum ab orbe condito usque ad a. 1292.⁸⁹ Iacobus de Voragine adatát közli kevés változtatással.

21. Chronicon Hungarorum mixtum et Polonorum. Lengyel—magyar krónika. A XIII. században írt krónika új adatot közöl Gizelláról. „... uxor sancti Stephani, regis Ungariae mortua est: qui habito consilio principum accepit uxorem de Theutonia, sororem regis Almaniae...”⁹⁰ Szent István felesége, Magyarország királynéja meghalt: aki [István] az előkelők tanácsára Németországból Alemania királynak a hűgát vette feleségül. Ez az adat ugyancsak szegletköve a veszprémi Gizella-sír mellett érvelő történészeknek. A krónika azonban erre nem ad alapot, hisz csupán annyit közöl, hogy Gizella királyné meghalt. De nem mondja meg, hogy mikor, hol, és eltemetéséről sem tesz említést.

Osszegezve a huszonegy XIII. századi krónikából idézett részleteket az alábbiakat állapíthatjuk meg:

a) Általánosan elterjedt, szinte szabállyá formálódott a krónikák többségében az a megfogalmazás, hogy Henrik feleségül adva Gizella hűgát István magyar királynak, a magyar nép megtérését megvalósította.

b) Gizella szerepe a térítésben továbbra is döntő.

c) Új jelenség Albericusnak, a gonosz és meggyilkolt Gizelláról közölt tudósítása, de alaptalansága vitán felül áll.

d) A lengyel—magyar krónikának Gizella haláláról szóló új adatát, a Passau—Veszprém kérdésben nem tudjuk felhasználni.

A XIV. SZÁZADI FORRÁSOK

A Gizellát említő részleteket csak közöljük, ha valami újat, vagy változatosat tartalmaz valamilyen krónika, egyébként csak felsoroljuk a forrásokat. E században már általánossá lett Gizella szerepének hangsúlyozása a térítésben.

1. Sifridus presbyter de Balnhusin: Historia universalis et Compendium historiarum — 1306.⁹¹

2. Gervasius Ricobaldus Ferrariensis: Compilatio chronologica a creatione mundi usque ad a. Chr. 1312.⁹² **Historia imperatorum Romano-Germanicorum a Carolo Magno usque ad a. 1298.**⁹³ **Istoria imperiale.**⁹⁴

3. **Annales Parchenses a nativitate Iohannis (909—1316).**⁹⁵

4. **Ptolemaeus Lucensis, frater ordinis Praedicatorum, episcopus Torcellanus: Historia ecclesiastica a Christo nato — 1312.**⁹⁶

5. **Chronicon pictum Vindobonense. De gestis Hungarorum ab origine gentis ad a. 1330. Bécsi képes krónika.**⁹⁷ Gizelláról részletesebb adatokat közöl főleg a Hartvik-féle legenda alapján; a legjellemzőbb részleteket idézzük: „Regina vero Keisla, uxor sancti regis, dictam ecclesiam aureis crucibus, fusoriis tabulis, calicibus, gemmis et ornamentis ultra modum ditavit.” Gizella királyné pedig, a szent király felesége, az említett egyházat aranykeresztekkel, ércből öntött oltártáblákkal, kelyhekkkel, gemmákkal és diszes felszerelésekkel mértéken felül gyarapította. — Az Albericusnál ismertetett hamis Gizella-kép e krónikában ebben a formában maradt fenn: „At regina Keysla cum Buda satellite scelerum, Petrum Alamanum vel potius Venetum, fratrem regine, regem proficere statuerunt, hoc intendentes, ut regina Keysla motus sue voluntatis pro libitu posset complere et regnum Hungarie, amissa libertate Teutonicis subderetur sine impendimento. Willelmus autem pater Petri regis fuit frater Sigismundi regis Burgundiorum, sed post interemptionem sancti Sigismundi venerat ad imperatorem, quem imperator collocavit Venetiis et dederat ei sororem suam nomine Gertrud in uxorem, de qua genuit Keyslam reginam.” Geréb László fordításában idézzük: „Gizella királyné pedig elhatározta Budával, gonosz csatlósával, hogy a királyné atyjafiát, a német — helyesebben: velencei — Pétert teszik királlyá; az volt a céljuk, hogy Gizella királyné kénye-kedve szerint cselekedhessék, és Magyarország — szabadságát elvesztvén — akadálytalanul a németek alá rendeltessék. Vilmos pedig, Péter király atyja, Zsigmond burgundi királynak volt az öccse; Szent Zsigmond megöletése után azonban a császárhoz ment, a császár pedig a velenceiek fejévé tette, és Gertrúd nevű hűgát adta hozzá feleségül: ettől nemzette Gizella királynét”. A hamis Gizella-kép végül a magyar krónikákban meggyökeresedett, mint ezt később látni fogjuk Thuróczyánál és Heltainál.

6. **Anonymi Leobensis Chronicon. A. 1—1343.** „A. 991. Hoc tempore s. Hainricus adhuc non imperator, sed tantum dux adhuc Babariae existens, dedit regi Ungariae beato Stephano sororem suam, nomine Gyslam, in uxorem, et tam ipsum quam totum regnum suum ad fidem Christi convertit et roboravit.”⁹⁸ Abban az időben Szent Henrik akkor még nem volt császár, hanem csak Bajorország hercege; Szent Istvánnak, Magyarország királyának feleségül adta hűgát, név szerint Gizellát, aki mind őt magát, mind egész királyságát Krisztus hitére térítette és megerősítette.

7. **Paulinus Minorita: Speculum.**⁹⁹

8. **Giovanni Villani, civis Florentinus: Historie Florentine.**¹⁰⁰

9. **Corpus chronicorum Bononiensium. II. Cronaca Varignana — 1350.**¹⁰¹

10. **Corpus chronicorum Bononiensium. I. Cro-**

naca Rampona. Ab initio mundi usque ad a. 1350.

¹⁰²

11. **Iohannes historiographus, natione Anglus: Chronicon a creatione mundi usque ad a. Christi 1350.**¹⁰³

12. **Annales canonici Sambiensis a. 3—1352.**¹⁰⁴

13. **Andreas Dandolo Venetorum dux: Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339, 1342.**¹⁰⁵

14. **Martinus Fuldensis monachus: Chronicon a Christo nato usque ad a. 1379.**¹⁰⁶

15. **Annales Palidenses ab initio mundi usque ad a. 1182 auctore Theodoro monacho Palidensi.**¹⁰⁷

16. **Chronica principum Poloniae. A. 800—1382.** „... genuit Stephanum regem Ungariae, anno Domini nongentesimo LXXV, cui sanctus Henricus imperator sororem tradidit in uxorem. Et quamvis Stephanus, rex Ungarie natus fuisset de parentibus christianis, non tamen plene conversus extitit, donec Henricus imperator eum cum toto regno Ungarie sic ad fidem converteret...”¹⁰⁸ Szülte Istvánt, Magyarország királyát az Úr kilencszáz 75. évében, akinek Szent Henrik császár a hűgát adta feleségül. És bár István, Magyarország király a keresztény szülőktől született, mégsem volt teljesen megtért, mígnem Henrik császár őt Magyarország egész királyságával együtt ily módon meg nem térítette.

17. **Iohannes de Fordun, Scotus: Scoti-chronicon.**¹⁰⁹

18. **Oesterreichische Chronik von Anfang der Welt — 1398.**¹¹⁰ A német nyelvű krónika csupán annyit tartalmaz, hogy Henrik császár István magyar királynak adta feleségül hűgát, Gizellát.

A XV. SZÁZADI FORRÁSOK

A források legnagyobb része követi a XIV. században már általánossá vált Gizella formulát, mely szerint Henrik feleségül adta hűgát, Gizellát, István magyar királyhoz, hogy ezzel őt és országát megtérítse. Vagy csupán csak a házasságkötést említik. A források számbavételével csak azokból közlünk részletet, melyek többet, vagy újat tartalmaznak.

1. **Nicolaus Burgmannus, decanus ecclesiae Spirensis: Historiae imperatorum et regum Romanorum Spirae sepultorum a Carolo Magno ad Carolum IV, a. 1377.**¹¹¹

2. **Compilatio chronologica auctoris anonymi a temporibus Caroli Magni ad a. 1410.**¹¹²

3. **Jacob Twinger von Königshofen, presbyter Argentoratensis: Chronik seu Die älteste Teutsche, so wol Allgemeine, als insonderheit Elsassische und Strassburgische Chronicke. Chronica maior.**¹¹³ **Chronika minor.**¹¹⁴

4. **Gobelinus Persona, decanus Bifeldensis et officialis Paderbornensis: Cosmodromium, hoc est chronicon universale complectens res ecclesiae et reipublicae ab orbe condito usque ad a. Chr. 1418.**¹¹⁵

5. **Udalricus Onorgius, canonicus veteris cappellae Ratisbonensis: Chronicon Bavariae. A. 602—1422.**¹¹⁶

6. **Theodoricus Engelhusius: Chronicon continens res Ecclesiae et Reipublicae ab O. C. — 1420.**¹¹⁷

7. **Vita s. Romualdi fundatoris ordinis Camaldulensium sive sermo auctore Hieronymo eremita Camaldulensi.** Az 1027-ben elhunyt Szent Romuald életiratában, az 1435 táján élt *Hieronymus* szerzetes Gizella házasságkötésében is az ország megtérítését emeli ki.¹¹⁸

8. **Hermannus Cornerus fr. ordinis Praedicatorum Lubecae: Chronica novella usque ad a. 1435 deducta.**¹¹⁹

9. **Andreas presbyter Ratisponensis S. Magni ordinis s. Augustini: Chronicon de ducibus Bavariae. A. 1—1427.**¹²⁰ **Chronicon generale.**¹²¹

10. **Iohannes Stadtwegius Poppendikensis: Chronicon vernaculum a Pipino usque ad a. 1441.**¹²²

11. **Schritovinus (Schreitwein): Catalogus archiepiscoporum et episcoporum Lauriacensis et Pataviensis ecclesiarum. A. 250—1455.** A lorchi és a passauai egyházmegyék érsekeinek és püspökeinek katalógusában nagyon részletes adatot találunk Gizelláról, mely passauai sírjának a legrégebbi ismert említése. „Cristianus vel Cristannus episcopus sedit Pataviae XXII ann. Sub hoc Christiano imperator sanctus Henricus sororem suam Gisela[m] dedit in coniugium Stephano regi Vngariae anno MIX, qua occasione rex idem baptizatur et totum regnum ad fidem Christi convertitur.” „Sed Stephano rege anno Domini MXXXVIII viam universae carnis transeunte Gisela se ad pataviam transfert, habitum ancillarum inibi degentium induit earumque abbatissa moritur anno Domini MXCV, Nonas Maii ut hodie videtur in epitaphio eius sepulchri ibidem.”¹²³ Cristianus vagy Cristannus püspök 22 évig élt Passauban. Cristianus idejében Szent Henrik császár feleségül adta Gizella hűgát az 1009. évben Istvánnak, Magyarország királyának, mely alkalommal a király is megkeresztelkedik és az egész ország Krisztus hitére tér... Az Úr 1038. évében István király földi életútját bevégezvén, Gizella Passaubá átmegy, ugyanott felvette az ott élő apácáknak a ruháját és azok apátnőjeként halt meg az Úr 1095. évben, május 7-én, ahogyan ugyanazon a helyen látható sírjának feliratán. *Schreitweinnek* idézett szövege — eddigi ismereteink szerint — időben az első, mely Gizellának Passaubá történő költözését adja hírül, de azt a forrást nem ismerjük, melyből ő merítette ezt az adatot. A sírfeliratra való hivatkozás viszont azt jelenti, hogy az elhalálozás időpontját a gótikus kenotáfium feliratából merítette. *Schreitwein* személye nem tisztázott, W. M. Schmid úgy sejtí, hogy a passauai egyházmegyének egy XV. század közepén élő papja lehetett, s talán rendelkezésre állhattak a Niedernburg kolostorban korábbi feljegyzések, tudósítások.¹²⁴

12. **Henricus Wolterus, canonicus S. Anskarii Bremae: Chronica Bremensis. A. 788—1463.**¹²⁵ Új adatot nem közöl a szerző.

13. **Collectanea historica sive Historia ducum Bavarorum ab origine gentis usque ad a. 1476 auctore incerto.** „A. 1003. ... et regi Ungarorum

Stephano adhuc gentili sororem suam Gislam in uxorem dedit, et tam ipsum regem, quam totam suam gentem ad fidem Christi convertit”. „Anno Domini 1095, nonas May, obiit venerabilis domina Gisla soror s. Henrici imperatoris, uxor Stephani regis Ungariae abbatissa huius monasterii hic sepulta — — — Hoc epitaphium reperi Pataviae in monasterio monialium in Niedernburg.”¹²⁶ És [Henrik] a magyarok pogány királyának, Istvánnak feleségül adta Gizella hűgát, aki mind magát a királyt, mind egész népét Krisztus hitére térítette. Az Úr 1095. évében május 7-én meghalt a tiszteletre méltó Gizella úrnő, Szt. Henrik császár húga, Magyarország királyának, Istvánnak a felesége, ennek a monostornak az apátnője, itt van eltemetve. Ez a sírfelirat Passauban, a Niedernburg apácakolostorban található. — E bizonytalan eredetű krónika idézett részlete régebbi forrásokból származik, a Passaura vonatkozó rész azonban a gótikus kenotáfium feliratából eredhet.

14. **Annales Forolivienses ab origine urbis usque ad a. 1473 auctore anonymo.**¹²⁷

15. **Chronicon Belgicum magnum ab a. 54—1474.** „Anno octavo Henrici gens Ungarorum hactenus idololatriae dedita, ad fidem Christi convertitur per Gyslam sororem imperatoris, quae nupta Ungarorum regi, ad hoc sua iugi instantia regem adduxit, ut pro se et tota Ungarorum gente baptismum expeteret, ipse in baptismo Stephanus vocatus...” „Cum contra Gysla illa regina, ut Ungari dicunt, multa mala in regno fecerit, et ad extremum post mortem s. regis interfecta sit”.¹²⁸ Henrik uralkodásának nyolcadik évében a magyarok népe, mely addig a bálványimádásnak hódolt, Krisztus hitére tért a császár húga, Gizella által, aki a magyarok királyának a felesége, és házasságával rábirta a királyt arra, hogy ő maga és a magyarok egész népe megkeresztelkedjék, s őt a keresztségben Istvánnak nevezték. Miután — ezzel szemben — ez a Gizella királyné, ahogy a magyarok mondják, sok gonoszságot követett el az országban, végül is a szent király halála után megölték.

Az idézett szövegrész első része jó forrásokból származik, az utolsó mondat azonban a már ismertetett Albericus szerzetes krónikájából ered, akiről Gombos találoán állapítja meg: „Csak troisfontainesi Albericus helyezkedik szembe az általános felfogással, amennyiben magyar értesülésre hivatkozva azt mondja, hogy Gizella királyné sok bajt okozott, s ezért Szt. István király halála után megölték.”¹²⁹ Mindenesetre jellemző, hogy ezt a hírt csak egy XV. századvégi kompilátor veszi át. Ezzel a *Chronicon Belgicum* szerzőjére utal.

16. **Chronicon episcoporum Verdensium. A. 785—1480.**¹³⁰

17. **Conrad Botho: Cronecken der Sassen. Ab O.C.—1489.**¹³¹

18. **Vitus Arnpeckius, presbyter Landishutanus, capellanus Sixti episcopi Frisingensis: Chronicon Baloariae seu Chronica Bavariae ab a. 539—1495.**¹³² A XV. század legvégén elhunyt landshuti presbiter, a freisingi püspök capellanusa, mint krónikaíró pontosan átvette II. Henrik császár

XII. századi életrajzából a Gizelláról szóló, általunk idézett részt, melyet ezzel a fejezetcímmel írt meg: „De nuptiis sororis eius Giselaie et conversione Hungarorum.”

19. Henricus Bodo monachus Benedictinus in coenobio Clusa: Syntagma de ecclesia Gandesiana.¹³³

20. Wernerus Rolevinck Larensis, ordinis Carthusianorum Coloniae: Fasciculus temporum omnes antiquorum chronicas complectens. Ab initio mundi usque ad a. 1490.¹³⁴

21. Erdwinus Erdmannus, consul civitatis Osna-burgensis: Chronicon. A. 772—1453.¹³⁵ A felsorolt három forrás egyikében sincs új adat.

22. Martini Hoffmanni Annales Bambergensis Episcopatus ab origine ad an. MCCCCXL. Annalium Bambergensium. Liber II.¹³⁶ „Proximo anno Petrus, Vngariae rex, Gisela reginam, Stephani regis, avunculi sui, uiduam D. Henrici imperatoris sororem, cuius ope et studio ad regnum potissimum euectus erat, in potestatem adduxit et, dote ac rebus aliis omnibus nudatam, in deterrimum condi carcerem iussit, ueritus, ne, si libera esset, per exterarum copias tumultus in regno exciret et se inuito, ad alios illud transferret. Eum postero anno Henricus bello denuo adortus, cum Wratislao, Bohemiae duce, ad se dedendum et pensandum tributum, compulit ac Gisela e carcere liberatam, in Germaniam reduxit, quae inde Nidroburgi in coenobio religionem ingressa, rebus administrandis abbatissa praefecta fuit.”¹³⁷

A következő esztendőben Péter, Magyarország királya, Gizella királynét, nagybátyjának, István királynak özvegyét, Szent Henrik császár hűgát, — akinek segítségével és buzgalomával emelkedett a királyi méltóságra — hatalmába kerítette és a hozományától és minden javától megfosztottat a legszörnyűbb börtönbe záratta; valójában azért, nehogy — ha szabadon maradna — külső segítséggel felkelést szítana az országban és (a király) akarata ellenére másoknak átadja. Őt Henrik Csehország hercegével, Ulászlóval haddal támadta meg a következő évben, hogy megadásra és adófizetésre kényszerítse, és Gizellát a börtönből kiszabadítsa. Őt Németországba visszavitte, aki azután Niederburgban kolostorba vonult, az ügyek intézésére előjáró apátnó lett.

„1095. Gisela Dv. Henrici soror obit. Ad Nonas inde Maias anni sequentis, imperatoris D. Henrici soror, Gisela, Stephani Vngariae regis coniux, e vita discessit, Nidroburgi in coenobio, cum eidem per quinquaginta annos abbatissa praefuisset.”¹³⁸ 1095-ben Gizella, Szt. Henrik császár húga meghal. A következő évben május 7-én Szt. Henrik császár húga, Gizella, Istvánnak, Magyarország királynak a felesége elhunyt a Niederburg monostorban, ahol ötven éven át viselte az apátnői tisztet.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy Gizella 1095. évi elhunytának adata tévedés. A szerző a passai gótikus sirlapról vehette át az évszámot.

Ez az évszám napjainkig vitapontja lett a témának, s emiatt hamisnak minősítették többen magát a passai sírt, ill. a sírépítményt.

A XVI—XVII. SZÁZADI TÖRTÉNETI MUNKÁK

A történeti munkák közül csak azokat vesszük figyelembe, amelyek Gizella temetkezését is megemlítik, mert a házasságkötéssel és a magyarok megtérésével kapcsolatos leírások már egyértelműen követik a legrégebbi forrásokat, s azok szövege a későbbi századokban sem változik.

1. Iacobus Philippus Foresta Bergomensis sive Jacopo Filippo di Bergamo: De plurimis claris selectisque mulieribus opus prope divinum novissime congestum seu De memorabilibus et claris mulieribus.¹³⁹ Az 1434—1518 között élt történétíró e munkáját ugyan 1497 előtt írta, de ebben a században tárgyaljuk műveinek későbbi kiadása miatt.

2. Iacobus Philippus Foresta Bergomensis: Novissime historiarum omnium repercussiones, noviter edite, que Supplementum supplementi chronicarum nuncupantur. Incipiendo ab exordio mundi usque ad annum salutis nostrae MCCCCII. (Venetiis, 1503)¹⁴⁰

3. Iacobus Philippus Foresta Bergomensis: Supplementum supplementi chronicarum ab ipso mundi exordio usque ad redemptionis nostrae annum. MCCCCX editum. Et novissime recognitum et castigatum. (Venetiis, 1513). „Gilla ungariae Regina matrona, siquidem sanctissima. Henrici supradicti Caesaris soror et Stephani pannoniorum regis uxor. Semigundaeque imperatricis cognata, (de quibus duabus in libro de claris mulieribus diffuse tractauimus).” „Erat enim haec Regina, ut eius praeclara testatur historia pietate, innocentia, benignitate, religione, atque hospitaliter adeo insignis et conspicua, ut in toto orbe ei non inueniretur consimilis. Ac post mortem crebris claruerit miraculis. Et inter sanctas fuerit releta. Eius autem sanctissimum corpus in albensi basilica condigno servatur honore.”¹⁴¹ Az idézett szövegrész a jámbor és példás életű Gizellát, a kegyes királynét magasztalja és félreérthetetlenül, mégis tévesen, állítja, hogy „in albensi basilica,” a fehérvári bazilikában van a sírja.

4. Iacobus Philippus Foresta Bergomensis: Supplementum chronicorum, omnes fere historias quae ab orbe condito hactenus gestae sunt. (Parisiis, 1535)¹⁴² Foresta szövegében az eddigi krónikákkal szemben új az, hogy sem Passauról, sem Veszprémről nem beszél, hanem azt állítja, hogy a Magyarországon elhunyt Gizella királynét a fehérvári bazilikában temették el. Ezt az adatát a történétírók egy része bizonyítékul használta fel, hogy elvesse Passaut, mert ha itthon halt meg, akkor nem lehet a sírja Passauban. A Fehérvárt jelentő „Alba”-t pedig Veszprémmel, annak német nyelvű Weissbrunn (Fehérkút) változatával azonosítják.¹⁴³ Ez a kisértet csak hipotézis maradt. Ha áttanulmányozzuk Forestának Gizelláról írt jellemzését, akkor azt látjuk, hogy szövege éppen úgy illenék I. István királyra is, akiről a külföldi krónikás irodalomban oly sok adat maradt fenn. Nem lehet kétséges, hogy István királynak Fehérvárott, a bazilikában

történet eltemetését vetíti Gizellára, akár tévedésből, akár abból a logikus következtetésből kiindulva, hogy a királyné sírja a király sírja mellett szokott lenni a középkori uralkodók temetkezési rendje szerint. Foresta adatát a temetkezési helyvel kapcsolatban nem fogadhatjuk el sem Székesfehérvár, sem Veszprém javára.

5. [Aventinus] Thurmair, Johannes: Bayrischer Chronicon: im Latein nun verfertigt; vnd in Syben Puecher getailt ein kurtzer auszug. (Nürnberg, 1522). A latinosan Aventinusnak nevezett történetíró e füzetszerű kis munkájában így ismerteti Gizella családját: „Heinrich d.z.H. in bairn 995 zu rengsburg. Kayser Henrich d.z. von 3. H. in bairn 1024 ligt bamberg. Braun bischoff zu Augspurg 1029. Geisel kuntgin in Ungern ligt zu Passau.” Henrik herceg Bajorországban Regensburgban 995-ben, Henrik császár Bajorországban Bambergben 1024-ben, az augsburgi Brúnó püspök 1029-ben, Gizella magyar királyné Passauban lett eltemetve.

6. Aventinus [Johannes Thurmair:] Annalium Boiorum libri septem. (Ingolstadii, 1554) „Caesar ex Ungaria reversus (ut ad narrationem redeam) secum Gisalam reginam uxorem D. Stephani abducit, Bathaviae, ubi in templo sacratarum faeminarum eius Mausoleum ostenditur, ab Ugris venerabundis aditur, collocavit.”¹⁴⁴ A császár Magyarországból visszatérve, hogy az elbeszélésre visszatérjek, Gizella királynét, Szent István feleségét magával vitte és elhelyezte Passauban, ahol az apácák templomában a síremléke látható, melyet az őt tisztelő magyarok felkeresnek.

7. Aventinus, Ioannes Thurmair: Annalium Boiorum, libri VII. (Basiliae, 1580). Az ingolstadti kiadástól eltérően az idézett szövegrésznél a következő lapszéli cím olvasható: „Caesar ex Ungaria cum Gisela Stephani vidua redit, quae postmodum Bathaviae mortua ibi humatur.”¹⁴⁵ A császár visszatér Magyarországból István özvegyével, Gizellával, aki azután Passauban meghalt, és ott eltemetik.

Aventinus idézett tudósításai egyértelműen arról tanúskodnak, hogy Gizella Péter király uralkodása idején elhagyta az országot és III. Henrik császár kíséretében Passaubá tért, ahol a Niedernburg apácakolostorba lépve annak apátnőjeként halt meg. A Passaut elvető történészek általában Aventinus tudósításait vonják kétségbe, mivel a bajor történetíró nem közli pontosan állításainak forrását, csupán arról tudunk, hogy 1517 nyarán Passauban tartózkodott és ott jegyzeteket készített, melyek fennmaradtak. Schmid tanulmányából pontosan értesülünk Aventinus jegyzeteinek tartalmáról. Gizella gótikus kenetáriumának feliratát így közli: „MXCV non. Maji. Gisala S. Henrici Imperatoris soror, uxor Stephani regis Hungariae, Abbatissa secunda huius loci, hic sepulta aditus dextro latere.”¹⁴⁶ Az Aventinus jegyzetében szereplő „secunda”, vagyis második jelző a valóságban nincs a sírlapon, ez a téves közlés kétségtelenül Aventinus számlájára írható, ugyanis Gizella az apátnők sorában nem a második, hanem a harmadik volt.¹⁴⁷ Ez a pontatlanság azonban nem egy kész történelmi munkában, hanem csak feljegyzéseiben található,

így nem lennének tárgyilagosak, ha ének alapján ítélnék el és nyilvánítanák megbízhatatlannak, mint azt tették vele a XVIII. században Pray, Cornides és Katona, valamint követőik napjainkig. Schmid nagyon korrekt módon vizsgálva a problémát közli, hogy Aventinus feljegyzéseinek 59. lapján olyan adat található, melynek forrását meg is nevezi: „*pychlin chronicarum Felber*”. Eszerint Aventinus egy bizonyos Felber nevű krónikás művéből merítette adatait. Sajnos ilyen krónikát már nem ismerünk, sőt szerzőjének kiléte is ismeretlen. Schmid levéltári kutatásaiból csupán annyi derül ki, hogy 1425-ben élt egy Hans Felber nevű polgár, aki a passauai kettős püspökválasztás alkalmával küldöttség tagja volt, továbbá élt 1481-ben ugyancsak egy Hans Felber — valószínűleg az előbbi fia —, aki egy házat hagyományozott a passauai Niedernburg kolostornak. Az állítólagos Felber-féle krónikából merített adat Aventinus feljegyzésében így olvasható: „MXCV Gisala regina Hungariae uxor sancti Stephani, mater sancti Emerici, soror sancti Henrici migrat ex hac vita, sepulta in monasterio virginum.”¹⁴⁸ 1095-ben Gizella, Magyarország királynéja, Szent István felesége, Szent Imre anyja, Szent Henrik húga elköltözött ebből a világból és az apácák monostorában temették el.

Schmid a XV. század utolsó negyede előttre keltezi a Felber-féle krónika keletkezését, de szerzőjének személyét nem látja biztosan azonosíthatónak az említett Hans Felber egyikével sem. A Felber-szövegben nyomát sem találjuk a korábbi krónikákra jellemző mondatszerkezetnek, sőt Gizella, István, Imre, Henrik családtagok felsorolásának formája is arról tanúskodik, hogy nem lehet régi munkáról szó, talán csak egy emberöltővel előzhetne meg Aventinust.

8. Bruschius, Gaspar: De Laureaco, veteri admodum qve celebris olim in Norico ciuitate, et de Patauio Germanico: ac utriusque loci Archiepiscopis ac Episcopis omnibus, Libri duo. (Basiliae, 1553). *Wolfgang Salm* passauai püspök udvari történetírója volt *Gaspar Bruschius*, aki Passauról szóló nagy munkájának első könyvében Lorch és Passau székhelyek korai történetét ismerteti, míg a második könyvben találjuk a „De Episcopis Pataviensibus” címszó alatt, a „Gisela regina monialis” margójegyzet mellett, a minket érdeklő szövegrészt: „Migrante uero S. Stephano Vngarorum rege Dominum, anno Christi 1038. Gisela regina, ac vidua, non marito tantum, sed prius etiam charissimo atque unico filio Sancto Emerico orbata, Patauiam sese recipiens, in Sanctae Crucis Nidernburgensi monasterio a germano suo Sancto Henrico, ac eiusdem coniuge Sancta Chunigunde Palatinissa, quasi secundario fundato, habitum monasticum assumpsit: primumque monialis at paulo post Abbatissa designata est: sed quo anno, id incertum est. Obiit uero in eodem monasterio (quod ipsa praeclare iterum illustravit et auxit) anno Domini 1095. nonis Maii, sepulta illic honorifice in sacello S. Agathae.”¹⁴⁹ Azonban Krisztus 1038. évében a magyarok királyának Szt. Istvánnak az elhunytával, Gizella királyné és özvegy nem csupán

férjétől, hanem már korábban legkedvesebb, sőt egyetlen fiától Szent Imrétől megfosztva, Passaubá visszavonulva felvette az apácák ruháját a niedernburgi Szent Kereszt monostorban, melyet fivére Szent Henrik és annak felesége Szent Kunigunda császárnő mintegy újraalapítottak: és először apácának, kevéssel később apátnőnek jelölték: de hogy melyik évben, az bizonytalan. Meghalt ugyanabban a monostorban (melyet ő maga gyönyörűen újra feldíszített és felszerelt) az Úr 1095. évében, május 7-én, ott temették el tiszteességgel a Szt. Agáta kápolnában. — Bruschius leírásában visszacseng a Hartvik-legenda és az István-legenda hangja, amikor kiemeli a monostor feldíszítését és felszerelését, melyre a kegyes királynénak oly nagy gondja volt.

9. Hund, Wiguleus: Metropolis Salisburgensis, continens primordia Christianae religionibus per Boiariam et loca quaedam vicina: Catalogum videlicet et ordinariam successionem Archiepiscoporum Salisburgensium, et Coepiscoporum, Frisingensium, Ratisponensium, Pataviensium, ac Brixinensium, simulque fundationes et erectiones Monasteriorum et Ecclesiarum Collegiarum, (Ingolstadii, 1582). Könyvének utolsó harmadában tárgyalja Hund a szerzetesi kolostorokat, s a 252. oldalon írja a passauai apáca-kolostorról: Niderburg Monasterium Monialium Nobilium in Passau." „Sepolta est ibi in porticu predicta Heilka cum hac inscriptione: Anno 1020. in die S. Tecklae virginis obiit Heilka, amica S. Hein. Imper. prima Abbatissa huius Monasterii. Ibidem Anno 1095. Non. Maii obiit Gysala, S. Henrici Imperatoris soror, uxor Stephani, Regis Vngariae, Abbatissa secunda huius loci, hic sepulta adito dextro latere, quae tam viro quam filio orbata Patauiam in hoc Monasterium venit, in quo primum habitum monasticum assumpsit, paulo post Abbatissa designata, Monasterium praeclare illustravit et auxit." Az előkelő apácák niedernburgi monostora Passauban. Az említett Heilka ott az előcsarnokban van eltemetve ezzel a felirattal: 1020. évben Szt. Tekla szűz napján hunyt el Heilka, Szt. Henrik császár nagynénje, ennek a monostornak az első apátnője. Ugyanott 1095. május 7-én halt meg Gizella, Szt. Henrik császár húga, Istvánnak, Magyarország királyának a felesége, ennek a háznak a második apátnője, itt temették el a bejárat jobb oldalán. Aki mind férjét, mind fiát elveszítve Passaubá jött, ebbe a monostorba, ahol először felvette az apácák ruháját, később apátnőnek jelölték, s a monostort gyönyörűen feldíszítette és felszerelte. — Hund is második apátnőnek írja Gizellát, ez nála is téves adat.

A 253. lapon a regensburgi münstert ismerteti számunkra értékes adatokkal. „Nider Münster zu Regensburg." „Ibidem sepulta est D. Gisala, uxor Henrici secundi, Ducis Bavariae, mater Henrici sancti Imperatoris, ut testatur crux aurea, a filia huius Gisalae, Regine Ungariae donata,"¹⁵⁰ Ugyanott van eltemetve Gizella Úrnő, második Henriknek, Bajorország hercegének a felesége, Szent Henrik császárnak az anyja, amint ezt bizonyítja Gizella lányától, Magyarország királynéjától adományozott arany kereszt.

Hundnak előbb idézett adatait nem fogadja el a történészek egy része, arra hivatkoznak, hogy Aventinustól vette át az adatokat, s a gótikus kenotáfium szövegét használta fel, tehát nem merit eredeti forrásból. A források további felsorolását nem tartjuk szükségesnek, mert újabb adattal már nem gazdagíthatjuk témánkat, de a XVII—XVIII. századból egy-egy forrást nem lesz felesleges idézni.

10. Raderus, Mattheus: Bavaria Pia. (Monachii, 1628). Raderus munkájával azért is érdemes foglalkoznunk, mert részletesen leírja Gizella és István, valamint Imre történetét, és ezzel kapcsolatban bírálja Bonfini írását. Csak a passauai témára szorítkozva idézzük Raderustól az alábbi részletet, könyvének 33—34. lapjáról. „Bonfinius docet, sine teste tamen, Stephanum duas habuisse uxores cognomines, quod Aventino non placet: nam Gisela S. Henrici soror mortuo Stephano supertes fuit, et apud Ungaros vixit, quoad Henricus III. imperator eam secum in Germaniam reduxit, et Batauis Bojorum collocavit, quod his verbis Aventinus testatur: Caesar ex Ungria reversus secum Gisalam reginam..." Bonfinius arról tudósít — bizonyíték nélkül —, hogy Istvánnak két azonos nevű felesége volt, amelyet Aventinus nem fogad el: Ugyanis Gizella, Szent Henrik húga, István halálának túlélője (tanúja) volt és a magyarok között élt amíg III. Henrik császár magával nem hozta őt Germániába, és a bajor Passauban helyezte el, amely Aventinusnál ezekkel a szavakkal maradt fenn: A császár Magyarországról visszatérve Gizella királynét magával hozta. Aventinusnak már ismertett idézetét nem ismétljük meg, csupán a figyelmet szeretnénk arra felhívni, hogy Aventinus műve kompilációs jellege ellenére is nagy tekintélynek örvendett. Így jellemzi Gombos Aventinus Anna-lium Boiorum-át: „Compilatio grandissima, quae maxima ex parte ex notis fontibus, minima ex parte ex ignotis fontibus est assumpta."¹⁵¹ Ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy Aventinust pejoratív értelemben tekintsük irodalmi kompilátornak, hisz egykori jegyzetei, feljegyzései azt tanúsítják, hogy összefüggéseket kereső, kérdéseket tisztázni kívánó, egyes adatokat, tényeket felkutató humanista történétíró volt, aki nemcsak a kész munkákat használta fel, újat is adott. Ezenkívül nagyon középkori krónikamásolatot megőrzött írásában.

Raderus foglalkozik még Foresta, általunk is ismertett műve bírálatával, ő sem fogadja el Gizellának Fehérvárott való eltemetésének híradását.

11. Acta Sanctorum Ungariae ex Johannis Bollandini... Semestre secundum (Tyrnaviae, 1744) Appendix Acta Sanctorum Ungariae, qui hactenus praetermissi fuerunt, complectens. Acta B. Giselae. Ex Melchiore Inchofer. Az addig boldognak, szentnek tisztelt, de hivatalosan a nemkanonizáltak közé sorolt Gizella királyné élet-történetét is olyan módon fogadták el, hogy Magyarországról visszatérve, Németországba, Passauban telepedett le és a Niedernburg kolostor apátnőjeként halt meg. Inchofer adatain kívül Aventinus és Hund adatait is felhasználta az Acta

összeállítója, a diplomatika kiváló művelője, J. Bollandinus.

12. Inchofer, Melchior: Annales Ecclesiastici regni Hungariae. (Posonii, 1797). Tom. I. Vol. III. 333.; Vol. IV. 176. Inchofer Menyhért, 1548-ban Kőszegen született, kiváló jezsuita egyháztörténetíró volt, Itáliában élt és dolgozott, 1648-ban halt meg Milánóban. Itt említett munkája 1644-ben jelent meg Rómában, a pozsonyi kiadás csak másfél száz év múlva követte azt.

Ugyancsak Inchofer és Hund munkái alapján foglalta össze Gizella élettörténetét az ausztriai Bruck a.d. Leitha-ban 1727-ben született Schier Xystus, akinek poszthumusz munkájában „Gisla S. Stephani conjux” címszó alatt találjuk az ismert adatokat.¹⁵²

A XVI—XVIII. századi ismertett munkák egyértelműen Schritowinus, a *Complectanea historica*, és az *Aventinus*, által közölt adatokat veszik át és használják fel.

Osszefoglalva a XI—XVIII. századi krónikák és történeti munkák adatait Gizelláról, megállapíthatjuk az alábbiakat:

a) Gizella és István házasságának dinasztikus jellege, a pogány magyarság megtérésének első-sorban Henrik és Gizella javára történő magyarázata a külföldi krónikákban töretlenül él a középkoron át, sőt napjainkig kimutatható. A passauai Niedernburg apácakolostor is e krónikákból szerezhetette ismeretét, továbbá saját nekrológiumából, s mint legfőképpen érdekelt monostor, Gizella sírjának a tiszteletét folyamatosan fenntartotta.

b) A passauai Gizella-sír azonosítása a magyar királyné sírjával Schritovinusnál és a *Complectanea historica*-ban tünik fel legkorábban. Nem tudjuk megmagyarázni, hogy vajon e két forrásnak krónikás előzménye lehetett-e, vagy pedig csupán az 1420 táján készített kenotáfium feliratából merítették adataikat. Itt sem zárhatjuk ki az apácakolostorban lévő nekrológium vagy egyéb feljegyzések felhasználását.

c) A passauai Gizella-sírról vajon miért nem írtak a középkori krónikások? Ez csak azzal magyarázható, hogy a krónikások nem foglalkoztak oknyomozó történetkutatással. Ez a reneszánsz világ, a humanista történetírás sajátossága volt. Egyáltalában nem véletlen, hogy a XV. században, a gótika alkonyán, a reneszánsz kibontakozásával, a humanista szellem térhódításával a történetíró is keresi az összefüggéseket és a magyarázatokat arra, amire addig igény sem volt. *Aventinus*, — ez a jó értelemben vett nagy kompilátor — ezért végzi munkáját következetesen az összefüggések kutatásával és magyarázatával, méghozzá pontosabban és alaposabban, mint az ugyancsak humanista Bonfini.

d) Veszprém neve, Gizella temetkezésével kapcsolatban egyetlen egy munkában sem található, sem az általunk idézett korai magyar krónikák, sém a későbbi magyar krónikák nem beszélnek erről. A Passau—Veszprém vita tárgyilagossága elemzése érdekében azonban külön megvizsgáljuk a magyar gestairodalmat és az egyetlen adatot, mely Bonfinitól származik a XV. század végéről.

THURÓCZI, HELTAI ÉS BONFINI ADATA GIZELLARÓL

Thuróczi János (1435—1490 körül) történetírónak *Chronica Hungarorum* (A magyarok krónikája) című, az 1480-as években készült, már humanista ihletettséggű művét, és *Heltai Gáspár* (1490—1574) protestáns prédikátornak és nyomdásznak *Krónika az magyaroknak dolgairól* című munkáját, valamint *Antonio Bonfini* (1425—1502) humanista történetírónak *Rerum Ungaricarum Decades* (Magyar történet) című művét tekintjük át.

Thuróczy talán egy évtizeddel megelőzte Bonfinit krónikájának összeállításában, ezért az ő munkájából idézzük a Gizellára vonatkozó részleteket *Horváth János* fordításában.¹⁵³ „Ennek tudatában Gizella királyné, amikor Magyarország valamely egyházához érkezett, az Úr házában lévő minden felszerelést megmutattatott magának, és a megjavításra szoruló selyem vagy bársony holmit minden évben megjavíttatta.” Ez a Gizella-kép tökéletesen illik a Szent István legenda és a korabeli krónikák keretébe. De nem illik bele a következő kép, attól teljesen idegen: „De Gizella királyné Budával, büntársával együtt a német, vagyis inkább velencei Pétert, a királyné testvérét akarta királynak megtenni, arra törekedvén, hogy Gizella királyné akadály nélkül, kénye-kedve szerint betölthesse akarátát és indulatait, s Magyarország, elveszítvén szabadságát, a németek hatalma alá vessék.” E hamis kép igazolására következik Gizelláról egy, genealógiailag összezavart származás-magyarázat: „Péter király apja pedig, Vilmos, testvére volt Zsigmondnak, a burgundok királyának, de Szent Zsigmond megöletése után a császárhoz ment, s a császár őt Velencébe helyezte, és feleségül adta hozzá nővérét, név szerint Gertrúdot: tőle született Gizella királyné.” *Horváth János* rávilágít Thuróczy ellentmondásos krónikaszövegére, mert nyilván más-más krónikástól származik a kétféle Gizella-ábrázolás: „Ehhez az önkényes azonosításhoz nyilván hozzásegítette a krónikást a Vazul-fiak iránti rokonszenve, és az a törekvése, hogy bebizonyítsa, hogy nem István király vakított meg Vazult, és nem ő száműzte a Vazulfiakat, hanem mindez Gizella királyné és néhány főember fondorlata volt csupán.”¹⁵⁴ *Vajay Szabolcs* a legújabb kutatásokra hivatkozva védi a hamisítatlan, a tiszta Gizella-képet, melyet csak István király halálát követő zavaros esztendőben feketítenek be, amikor Gizellának „a Krónika Vászoly-párti írója intrikus szerepet tulajdonít.”¹⁵⁵ Teljesen egyértelmű, hogy Thuróczy nem látta tisztán forrásainak ellentmondásait és Gizelláról olyan adatokat kompilált, amelyek nemcsak, hogy ellentmondásosak, hanem a magyar történetírásban évszázados vitákat okoztak.

A német származású *Helt*, vagy *Heltai Gáspár* nagy népszerűségnek örvendő magyar nyelvű krónikájában István királyról és Gizella királynéről a következőket írja, „Megházasula annak utána és házasságára hozatá a másik Henrik császárnak leányát, ki jámbor és istenfélő császár vala... Ez házasságnak általa megbékélének a

magyarok a németekkel és több keresztyén nemzetségekkel. Ez Gizle sok magzatokat születeki, de ezek mind üdönék előtte meghalának. A többi között szülé a Szent Emre herceget is, de ez is meghala." „És a Szent István király és a Gizle királynéasszony nagy ájítatosságban és szentségben élének egymással. És sok egyházakat, püspekségeket, káptalanokat, egyházi rendeket és klastromokat és hospitályokat szörzének és épütének szerinszerte az országba, és minden kazdagságokat költének a templomoknak, óltárokknak és képeknek ékesítésére..."¹⁵⁶ Heltai krónikája tulajdonképpen Bonfini munkájának a fordítása, de népszerű formában és archaizáló, középkorias módon. Kulcsár Péter szerint „Heltai Bonfinit fordítja ugyan, de annak előadását körülbelül ötödére kurtítja, és jóformán csak azokat a részeket veszi át tőle, melyek Thuróczyánál is megtalálhatók."¹⁵⁷ A Heltaitól idézett Gizella-kép a valóságot legjobban megközelítő, a korai krónikák szellemének megfelelő ábrázolás. Nem is feketíti be ezt a Gizellát, származását sem burkolja genealógiai homályba, hanem egyértelműen egy másik Gizellával ismertet meg minket, melyet már Thuróczyánál is olvastunk. „Minek utána kedig Szent Gizle, az ő felesége megholt volna, sok üdő múlva esmet megházasula, és feleségül hozza magának esmet egy Gizle nevű asszonyt, melly leánya vala Gwilhelmusnak, a burgundiai hercegnek. De ez nem az előbeli Gizle vala, hanem kövély és haragos asszonyállat, kinek csak ezvilági dolgok kellenek vala."¹⁵⁸ A történet további füzésében Heltai már felhasználja ezt a gonosz Gizellát, aki elveszejtí Vászolyt, s így megcsontosodik a magyar történelemben a két Gizella: a történelmileg hiteles és jó Gizella, valamint egy fiktív, befeketített Gizella alakja.

Mi szükség volt Gizella tiszta és példás életének bemocskolására? István és Gizella dinasztikus házasságának létrejötte az évezred végén Európa akkori erőviszonyai között a lehető legszerencsésebb megoldás volt, mindkét állam számára előnyös. A férj és a feleség példás házastársi élete mellett ki kell emelnünk azt megfizető helyzetet, mellyel István szinte társuralkodóként vette maga mellé Gizellát. *Gerics József* az István-legenda vizsgálata során megállapításait a királynéira így vetíti rá: „... Gizella *'unctioe crismali peruncta, gestamine corona'* jut a *'Consortium regni'*-hez."¹⁵⁹ Először *Tóth Zoltán*^{159a} mutatta ki Gizella ártatlanságát, majd *Mályusz Elemér*^{159b} logikus rendbe rakva ábrázolta Gizella kettős szerepeltetésének történelmi menetét. A hamisítás okát, történelmi hátterét pedig *Kristó Gyula* világította meg, amikor kimutatta, hogy a XIV. századi krónikakompozíció negatív Gizella-képe az 1230-as években alakult ki II. András király és Gertrúd királyné korában. *Kristó* kimutatta, hogy az 1220-as évekig az oklevelek még kegyes emlékének nevezik Gizellát, de 1230-ban a királyi kancellária már csak nevét említi. Gertrúd királyné elleni ellenszenvüket a kortársak így Gizella királynéira vetítették rá, mert II. András királyi hatalmával szemben a tisztelet nem engedte meg Gertrúd gyalázását.

Ezzel magyarázható és megérthető a Monasterium Trium Fontium-i Albericus „rossz” Gizellájának képe és Gizella megölése Magyarországon. Gertrúd megölését Gizella királynéira transzponálták, de ezt a magyar krónikás nem írhatta le, ez csak szóbeli szinten maradt fenn. *Kristó* állásfoglalása végül is az, hogy Gizellával és Gertrúddal kapcsolatban nem lehet szó „összekeverésről”: nagyon határozott, céltudatos történelemhamisítás ez.^{159c}

Ide vezetjük vissza tehát a Thuróczyánál és Heltainál található meghamisított Gizella-képet, mely évszázadokon át megmerevedett.

Mit ír Gizelláról, pontosabban veszprémi temkezéséről egy izig-vérig humanista történétíró, aki Itáliából jött Mátyás király udvarába 1485-ben. *Bonfini*, pártfogója kívánságára kezdte írni a *Rerum Ungaricarum* című munkáját, de csak Mátyás halála után, Ulászló király alatt fejezte be. Első kiadása 1543-ban jelent meg Bázelen, mely nem teljes munka és a sajtóhibák tömegétől sem mentes. A korai kiadások közül az ugyancsak Bázelen 1568-ban kiadott teljes munka a legjobbak közé tartozik, de mi mégis a Lipcsében 1936-ban kiadott kritikái kiadásból idézzük azt a részt, amelyben I. (Szent) László király elhunytát közlő mondata után a Veszprémmel kapcsolatos, állítólagos királynésírókról tudósít.

„Sine liberis aliqui defecisse ferunt neque, anne uxorem duxerit, satis constat, nisi quod ex epitaphio quodam sepulture inscripto ad Vespriemiensem basilicam, in quam antistes quidam Gesle et Olhait reginarum ossa congescit. Epigramma tale est:

Ladislai regis consortium hic ossa quiescunt.”¹⁶⁰

Erre az idézetre építik fel elméletüket azok a történészek, akik azt vallják, hogy a veszprémi székesegyházban temették el Gizella és Adelheid királynékat. Ez az alapvetően téves vélemény *Gutheil* könyve után tovább él a köztudatban annak ellenére, hogy *Kulcsár Péter* a magyarországi humanista feliratokkal foglalkozó tanulmányában már másfél évtizeddel ezelőtt kimutatta, hogy Bonfini idézett szövege egyáltalán nem jelenti azt, hogy a püspöki székesegyházban a két királynéknak sírja, ill. sírfelirata lett volna. Az általunk később tárgyalandó makrancikónek a szövege és a Bonfini idézet egy közös forrásból, egy XIV. századi felirat alapján készült, mely nem lehetett sírkő felirata. *Kulcsár* logikus vizsgálódás alapján tisztázta a problémát, mely szerint „a makrancikó felirat mintája — az „itt nyugszik” tétel hiányozván belőle — nem sír-, hanem emlékkő volt s mint láttuk, rongált, melynek kiegészítése csak következtetés révén volt elvégezhető. Bonfini megtette ezt a következtetést, s ezzel az emlékkőből epitáfiumot csinált, nem sejtve, milyen bonyodalmat okoz vele. A kérdés körül szélesen gyűrűztek a vita hullámai mindaddig, míg be nem bizonyosodott, hogy Gizella hamvai Passauban nyugosznak, s így Veszprémben nem lehetett sírfelirata.”¹⁶¹

A Bonfinitól idézett szövegrészből csupán ez tekinthető hitelesen továbbítottnak: „Ladislai regis consortium hic ossa quiescunt”, vagyis

„László király hitveseinek csontjai itt pihennek”. A szöveg többi részét már maga Bonfini egészítette ki és úgy magyarázza, hogy a veszprémi székesegyházban egy főpap összegyűjtötte Gizella és Adelheid csontjait. Teljesen önkényes dolog ennek alapján az első királynéra, Gizellára gondolni. Bonfininek ez a nem világos következtetése, magyarázata nem képezheti a Gizella-sír elméletének alapját még lokálpatriotizmusból sem. Nincs valóságtartalma.

A Bonfini által említett veszprémi egykori feliratot tehát végleg ki kell iktatnunk a Gizella-bizonyítékok sorából.

Bonfininél még meg kell említenünk, hogy az idézett veszprémi feliratról egy szót sem ejt akkor, amikor István király és Gizella királyné élettörténetét tárgyalja, pedig Gizella személyének fontos szerepet juttat, részletesen tárgyalja származását. Elképzelhetetlen, hogy ha valóban létezett volna Gizella-sírkő Veszprémben, azt Bonfini ne ennél a fejezetnél tárgyalta volna!¹⁶² Nem egyértelmű és nem egészen világos fogalmazása a veszprémi helytörténetírásban hamis vágányra terelte a kutatókat.

Bonfini állítását nem támasztotta alá a veszprémi püspöki székesegyházban 1907-ben megkezdett nagyarányú felújítás és restaurálás. A belső tér és az altemplom feltárása során, a munkálatokra felügyelő *Ádám Iván* külön figyelmet fordított a két királyné sírjának esetleges felbukkanására. „A történet és a hagyomány azt mondja, hogy két királyné van itt eltemetve, Gizella, Szt. István neje és Adelheid, Szt. László neje. Hol van azok pora?” „Sem gyűrűt, sem keresztet, sem ékszert, sem egyéb értéktárgyat, pénzt vagy korhatározó emléket nem találtunk. Egy nagy és érdekes sötétség és nincs rá válasz.” Így ír tovább Gizelláról Ádám: „... a hagyomány szerint itt is halt meg és itt temették el. Siremléke még a XV. században töredékben megvolt a katedrálisunkban. Elveszett az akkori templom restaurálásában, mert ellenség a XV. században nem dülta a várost.”¹⁶³ E fejtegetésben Bonfini munkájára és oklevélre hivatkozik, továbbá az a véleménye, hogy a Gizella-sír maradványai valahol még lappanghatnak a templom padlózata alatt, vagy másodlagosan befalazva. Gizella sírjára tehát a legcsekélyebb kézzelfogható bizonyíték sem került elő.

Bonfini korához nagyon közel áll egy másik, sokat vitatott „bizonyíték”, az ún. makranci emlékkő, mely az 1510-es években készülhetett Ulászló király uralkodása idején. Sokan ezt tekintik Bonfini adata bizonyítékának.

**A MAKRANCI EMLÉKKŐ
ÉS A XVIII. SZÁZADI
IRODALMI VITA
VESZPRÉM ÉS PASSAU KORUL**

A történeti Magyarország területén, az egykori Abauj vármegyében, Kassától délnyugatra kb. 15 km-re fekvő *Makranc* kisközség (ma Szlovákiában van, *Moldova nad Bodvou* község) temetőjében a templom romjain kívül régóta fe-

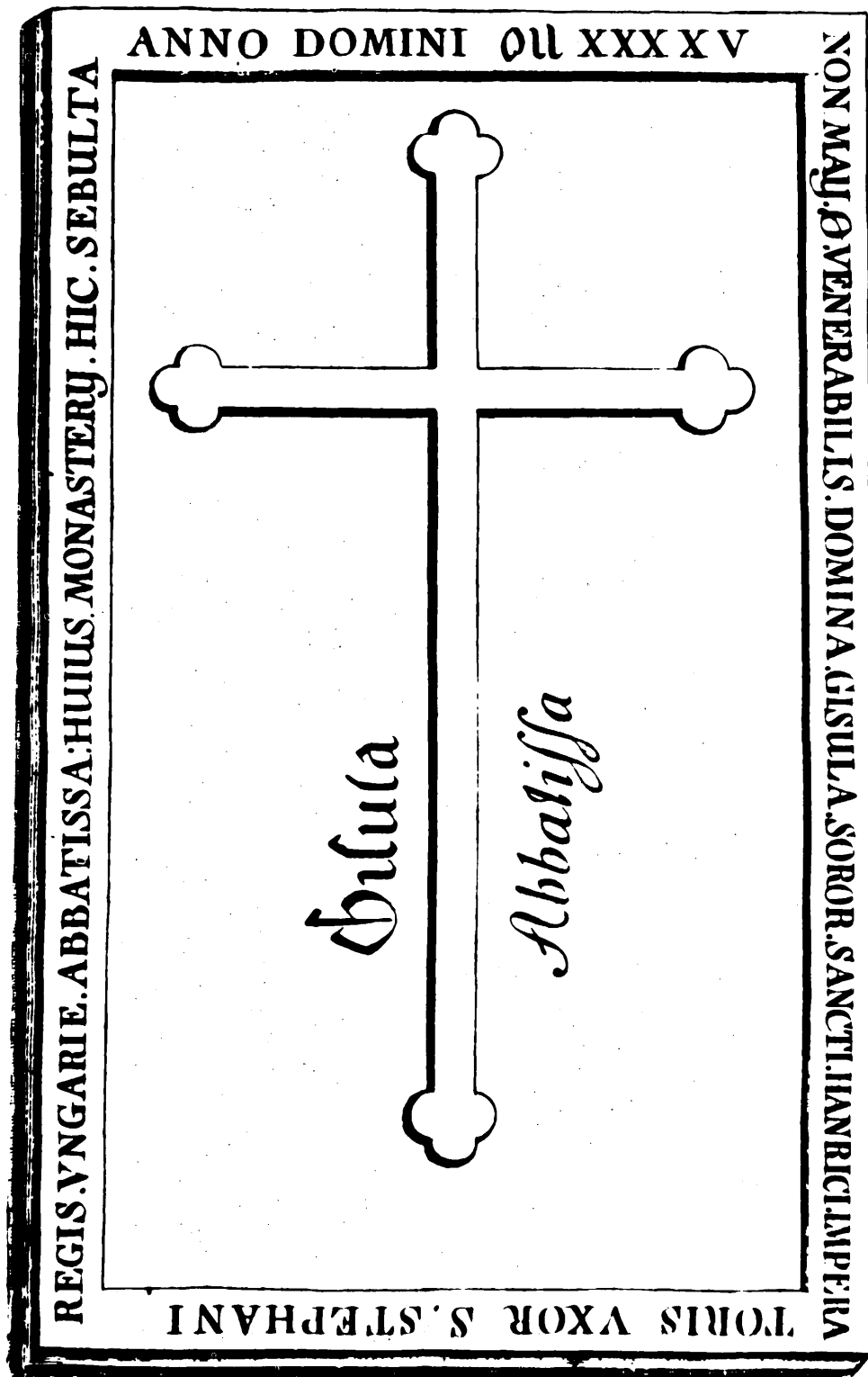
küdt egy, sarkain letöredezett kőtábla a kálviniisták temetkező helyén, melyet a templom újrakezdeményezésekor, 1760 táján, az oltár közelében, a déli falban elhelyeztek.¹⁶⁴ Ezt a templomot rossz állaga miatt a XIX. század utolsó negyedében lebontották, s templom romjai között hét darabra

2. ábra. Az ún. makranci feliratos emléktábla jelenlegi állapotában a makranci (Moldava na Bodvou) r. k. templomban

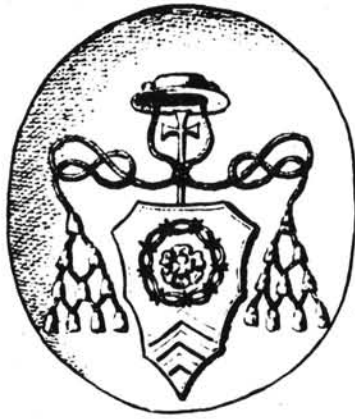
Abb. 2. Die sogenannte Makranzer Gedenktafel mit Aufschrift in ihrem gegenwärtigen Zustand in der römisch-katholischen Kirche zu Makranc (Moldava nad Bodvou)

törve találta meg az emlékkövet Fodor Sándor kanonok, s utána megőrzésre a kassai múzeumba került. A XIX. század végén új templomot építettek Makrancon és a követ visszaillesztették Kassáról, s a templom kórusának mellvéd falába építették be. A szakirodalomban évtizedekig nem történt róla említés sem, mígnem 1977-ben Horváth József, veszprémi püspöki könyvtáros a helyszínen tanulmányozta és hirt adott róla.¹⁶⁵ A kb. 140 cm hosszú és 80 cm széles márványlapon a felső mezőben, kör alakú mélyített részben főpapi címer látható: biboros kalap, melynek szalagjai között egy rózsza van (2. ábra). A márványlap alsó felében reneszánsz, kapitális betűkkel az alábbi, latin nyelvű szöveg olvasható:¹⁶⁶

3. ábra. A XV. századi, passai gótikus sírlap elnagyolt rajza Gánóczy és Róka munkáiból (Róka J. készítette Bécsben)

Abb. 3. Die vergrößerte Zeichnung der Passauer Grabplatte aus dem XV. Jahrhundert aus den Arbeiten von Gánóczy und Róka (J. Róka ließ sie in Wien anfertigen)

D O P M A X S
 HVIVS · SACRI · TEMPLI · CONDIT
 RICI GESLAE · STEFANI · ET OLAY
 THI LADISLAI · SANCTOR · PANNONIAE · REGVM · DIVLS · CONIVGIBVS
 AMPLISS · PATER · DÑS · PETRVS · TĪ
 SANCTI · CYRLACI · S · R · E · P̄R · CAR
 RHEGYNVS · ĘPS · VESPRIMIEN
 AP
 MEMORIAE · VENER

4. ábra. A makranczi feliratos emlékkő rajza Gánóczy munkájából (Róka J. készítette Bécsben)

Abb. 4. Die Zeichnung des beschrifteten Makranczer Gedenksteins aus der Arbeit von Gánóczy (J. Róka ließ sie in Wien anfertigen)

D. OP. MAX. S.
 HVIVS SACRI TEMPLI CONDIT
 RICHI GESLAE STEFANI ET OLAY
 THI LADISLAI SANCTOR PANNO
 NIAE REGVM DIVIS CONIVGIBVS
 AMPLISS PATER DNS PETRVS TT
 SANTI CYRIACI S.R.E. PBR CAR
 — IEGYNVS EPS VESPRIMIEN — — —
 AP
 — — — MEMORIAE VENER — — —

Magyar fordítása:

„A LEGJOBB ÉS A LEGHATALMASABB ISTEN-
 NEK SZENTELVE. E SZENT TEMPLOM ÉPÍT-
 TETŐJÉNEK GIZELLÁNAK ÉS ADELHAIDNAK,
 PANNÓNIA SZENT KIRÁLYAI, ISTVÁN ÉS
 LÁSZLÓ HITVESEINEK EMLÉKÉRE ÉS TISZTE-
 LETÉRE ÁLLÍTTATTA A MÉLTÓSÁGOS ATYA,
 PÉTER ÚR, A RÓMAI SZENT EGYHÁZ SZENT
 CIRJÉKRŐL NEVEZETT PRESBITER KARDINA-
 LISA, REGGIOI ÉRSEK, VESZPRÉMI PÜSPÖK.”

Gutheil a veszprémi Gizella-sír sarkalatos bizonyítékai között sorolja fel a makranci követ, illetve feliratát. Ilyen célra azonban a felirat teljesen alkalmatlan, hisz nem tartalmazza azt, hogy a két királyné sírja ott lenne, vagy akárcsak síremlékükre sincs utalás. A makranci márványlap felirata azt tanúsítja, hogy azt Péter veszprémi püspök, reggioi bíboros érsek készítette megemlékezésül, tehát: *emlékkő*, kegyes megemlékezés jele. *Nem sírkő*, mint ezt a XVIII. századtól kezdve többen annak vélték. A sírkő, vagy a sírnap alakja, mérete, felirata egészen más volt nemcsak az adott korban, hanem máskor is (4. és 5. ábra).

Ki volt az emlékkő készíttetője és milyen alkalmából készíthette az emlékkövet? — Ismere-
 teink szerint *Isvalies Péter* szicíliai származású főpap 1502 óta pápai nunciusként tartózkodott Magyarországon. Ulászló királytól — pápai jóváhagyás nélkül — megkapta a nyitrai püspöki széket. Amikor a veszprémi püspöki szék megüresedett, akkor IV. Sándor pápa 1503. június 21-én kinevezte Veszprémben püspöki adminisztrátornak. Péter püspök azonban nem sokat időzhetett Veszprémben, sőt hazánkban sem, mert néhány hónap múlva, szeptember 7-én végleg elhagyta hazánkat, s Rómában képviselte a magyar püspöki kart 1511. szeptember 11-én bekövetkezett haláláig. Péter főpap távollétében a veszprémi püspöki javavalmakat olasz megbízottja kezelte.¹⁶⁷

*Isvalies Péter*t kedvelte Ulászló király, mely nemcsak a nyitrai püspöki kinevezéséből következik, hanem abból is, hogy szoros kapcsolatban volt az udvarral. Magyarországról történt távozásakor a királyi pár gazdag ajándékokkal halmozta el a búcsúzás alkalmával. 1502-ben való felbukkanása Magyarországon szinte egybeesik Bonfini elhunytával. Nem alaptalanul következtetünk arra, hogy hozzájuthatott Bonfini kéziratához és így valószínűleg közvetlenül ismerkedett meg a veszprémi Gizella és Adelhaid sírral kapcsolatos állítással. Bonfini munkáját ismernie kellett, hisz a makranci márványlap felirata azt egyértelműen tanúsítja. Ez viszont azt jelenti,

hogy az ő forrása Bonfini kézírata volt. A makranci felirat még azt is bizonyítja, hogy a veszprémi székesegyházban nem látta *Isvalies Péter* sem Gizellának, sem Adelhaidnak a sírját. Ha látta volna, akkor az emléktábla szövegében ez a tény feltétlenül szerepelne. A makranci kö szövege csak az alapítóról, *nem pedig az ott eltemetett Gizelláról és Adelhaidról* emlékezik meg.

A makranci márványtábla lelőhelyének, Makranc községnek a távolsága Veszprémtől légvonalban is majdnem 300 km. Egyes történészek ezt azzal magyarázták, hogy a törökök elől szálították el Veszprémből északkeletre a táblát. E naiv és teljesen értelmetlen magyarázatnál elfogadhatóbb az a logikus következtetés, hogy környékbeli márványbányából származó kőlapot a helyszínen készítette el a kőfaragó, s előttünk ismeretlen okból ott maradt. Ennek oka valóban lehet a török megszállás. A későbbi püspökök idejében feledésbe merült az emlékkő, mígnem a makranci templomban felbukkanva 1774-ben a tudományos világ is megismerkedett vele. Ezzel az emlékkövel indult el a nagy, évtizedes vita.

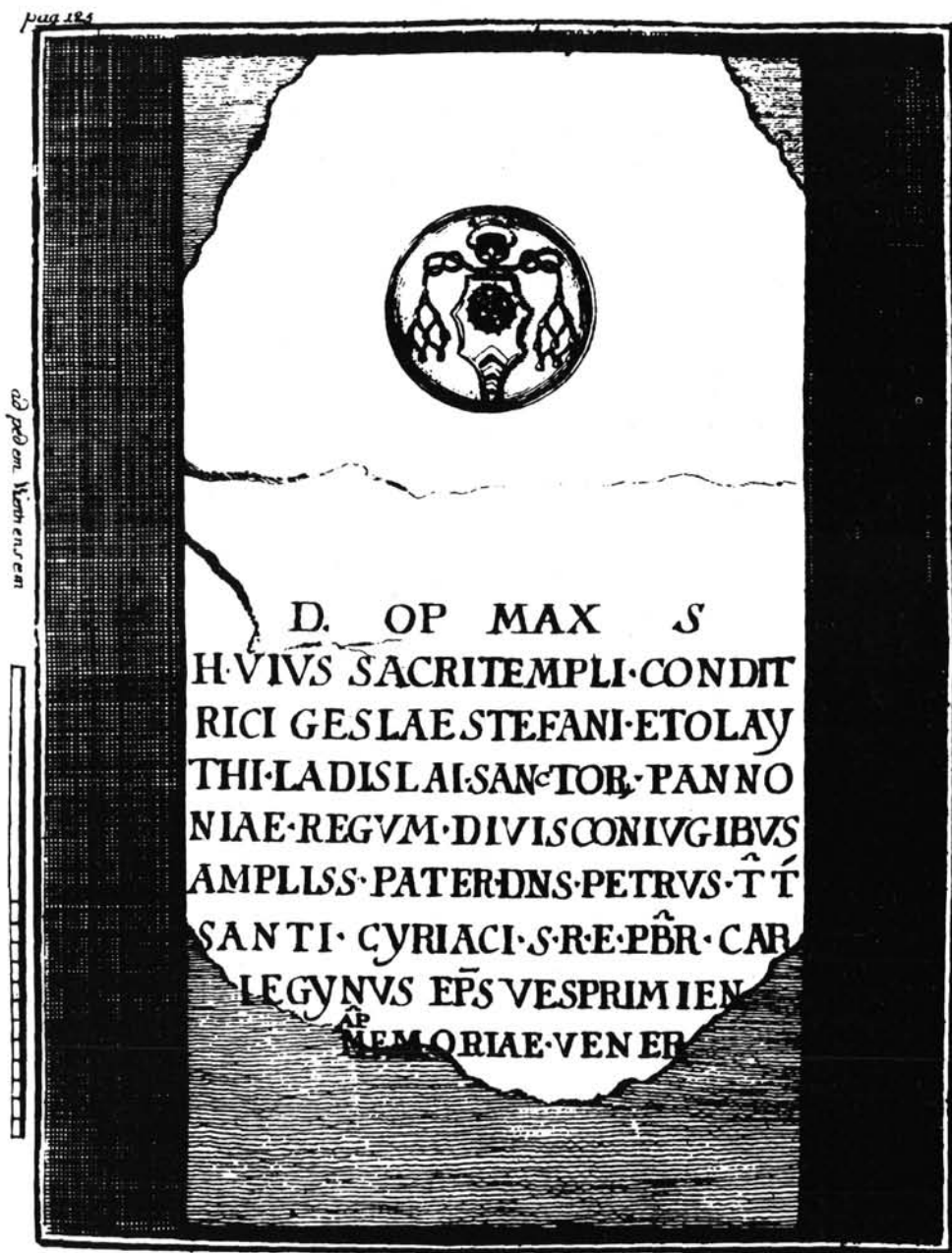
A XVIII. század második felének közismert és tekintélyes kutatói csaptak össze. A veszprémi Gizella-sír mellett kardoskodott Pray György, Cornides Dániel és Katona István. Passau mellett tört lándzsát Róka János, *Desericzky József* és Gánóczy Antal. A makranci kő felbukkanása előtt, mind a hazai, mind a külföldi történétírók egységesen és egyértelműen azt vallották, hogy Gizella, Péter király kegyetlen bánásmódja miatt, elhagyta Magyarországot és Passauban telepedt le, ahol a Niedernburg apácakolostor apátnőjeként halt meg. Természetesen a vita nem csupán a Veszprém—Passau kérdésben robbant ki, hanem lényeges szerepet játszott I. (Szent) László király Adelhaid nevű feleségének a problémája is, akiről vajmi keveset tudott a történetírás. E két történelmi személy elég ok volt arra, hogy a történetkutatás reflektorfénybe vegyet őket.

Előzményként meg kell említenünk, hogy 1760-ban Pesten jelent meg *Desericzky János Ince* piarista történétíró műve, melyben kifejti Gizella királyné passauai történetét és foglalkozik a passauai sírfelirattal is.¹⁶⁸

Pray György jezsuitának, a magyar kritikai történetírás megalapítójának ötkötetes történelmi művéből az első kötet 1764-ben Bécsben jelent meg. Röviden foglalkozik Gizella történetével, bírálja Bonfini állítását és Passau mellett foglal állást.¹⁶⁹ Mivel később Pray lett a Veszprém mellett érvelő történészek „vezetője”, nem lesz érdektelen állásfoglalását idéznünk: „Gisela igitur inhumanis plane modis exagitata, cum videret haud diu proceribus cum rege convenire posse, relicta Hungaria Passavium concessit, sithicque caenobio virginum sese includens vitam sanctimonia conspicuam duxit.” Egyszóval Gizellát embertelen módon agyongyötörték, s amikor belátta, hogy a főemberek hosszú ideig nem képesek a királlyal megegyezni, elhagyta Magyarországot, Passauban tért, és ott az apácák kolostorába vonulva, földi életét a szentségnek szen-

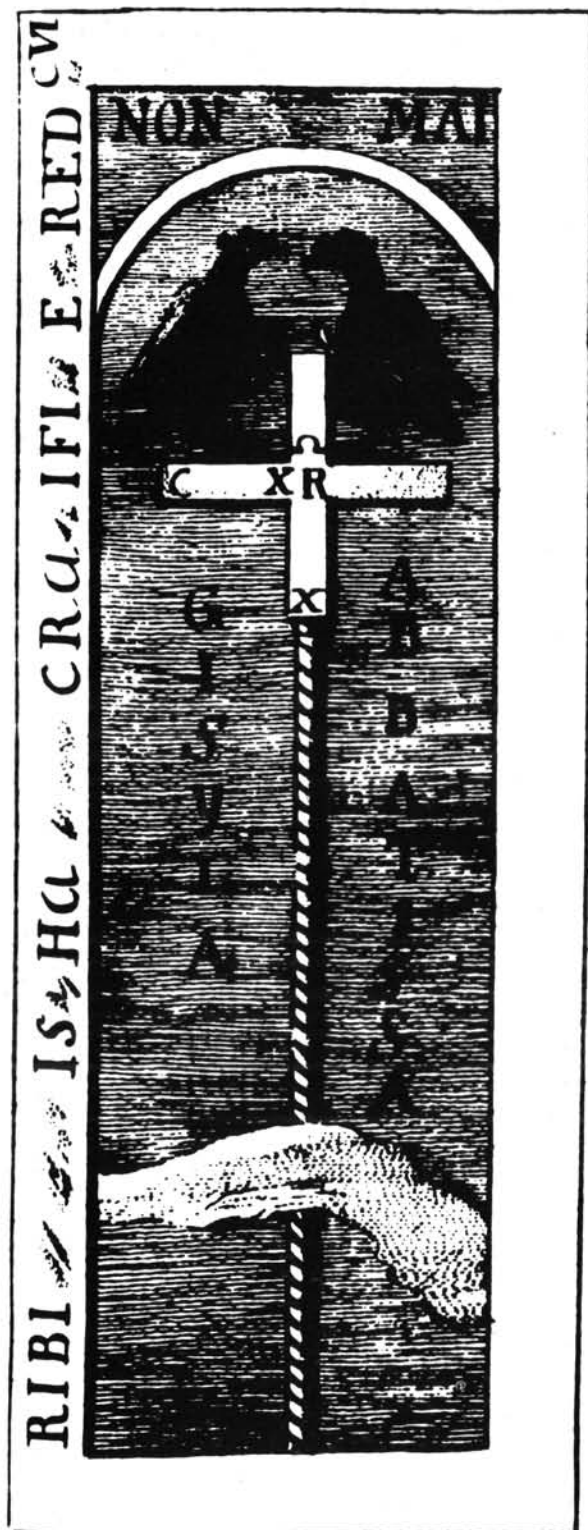
telte. Bonfinivel kapcsolatban pedig ezt írta: „Fueritne caelebs, an matrimonio illigatus, conversium est. Bonfinius epitaphum sepulchro ad Vesprimiensem Ecclesiam inscriptum hujus modi refert: Ladislai sanctissimorum Pannoniae regum consortum hic ossa quiescunt, atque ab Antistite quodam Giselaie et Olhait reginarum ossa isthic congesta fuisse.” „Si Giselaie D. Stephani conjugem intelligat, error est. Nam eam sub Petro Passavium relatam, et isthic sanctitatis fama celebrem sepultam esse constat.”¹⁷⁰

Nőtlen volt-e, vagy házasságban lekötött, nem egyértelmű. Bonfini a veszprémi székesegyházban lévő sírfeliratot így idézi: Lászlónak, Pannónia legszentebb királyai hitveseinek csontjai itt pihennek, és azt mondja, hogy egy bizonyos püspök Gizella és Adelhaid királynék csontjait itt összegyűjtötte. Ha Gizellára, Szent István feleségére gondol, akkor ez tévedés. Ugyanis közismert, hogy őt Péter idejében Passauba vitték, és ugyanott szentség hírében tiszteséggel eltemették.

5. ábra. A makranczi feliratos emlékkő Cornides munkájából

Abb. 5. Die Zeichnung des beschrifteten Makranczer Gedenksteins aus der Arbeit von Cornides

Vetus Lapis.

Novus Lapis.

6. ábra. A passai XI. századi Gizella-sírlap és a XV. századi gótikus sírlap Pray és Cornides munkáiból

Abb. 6. Die Passauer Gisela-Grabplatte aus dem XI. Jahrhundert und die gotische Grabplatte aus dem XV. Jahrhundert aus den Arbeiten von Pray und Cornides

A makranczi kő előkerülése megdöbbentette Prayt, nagy jelentőséget tulajdonított neki és történelmi szenzációt sejtett benne. Pozsonyban, 1774-ben megjelent munkájában, melyben I. (Szent) László királyról írt, korábbi véleményét megváltoztatva, Bonfini adatát elfogadva,¹⁷¹ elvetette a passzai Gizella-sírt és Veszprém mellett foglalt állást.

Gánóczy Antal történétíró, nagyváradi kánonok élesen megtámadta Pray könyvét és a Gizella vitában Passau mellett érvelve rézmetszetben megjelentette a passzai gótikus kenotáfium és a makranczi kőlap ábrázolását is.¹⁷² Ezeket a rajzokat Róka János készítette Bécsben (3. és 4. ábra)

Róka János kánonok 1776-ban megjelentetett kis munkájával *Gánóczy* oldalán támadja Pray nézeteit és ő is közli a gótikus sírlap rajzát. A passzai Gizella-sírt védve új megoldást javasol a sírkövön lévő, betűkkel jelzett 1095-ös évszám helyes olvasására. Szerinte az ML-t nem 1050-es számértékűnek kell tekinteni, hanem „millesimo”-nak olvasva csak 1000-t jelent, így az elhalálozási évszám 1045 lenne.¹⁷³

A kritikákra *Pray* 1777-ben újabb könyvvel válaszol és szembezáll a passzai sírról szóló XVI. századi tudósításokkal, valamint a kenotáfium feliratát bírálva, nem fogadja el hitelesnek.¹⁷⁴ Könyvében közli a XI. századi és a gótikus sírlap aránylag pontos és jó rézmetszetét. (6. ábra)

Cornides Dániel történétíró 1778-ban nagyobb munkával száll síkra Bonfini és a makranczi feliratos kő védelmében, s *Gánóczyt* bírálva, Passau ellen érvelve fejt ki véleményét.¹⁷⁵ A 352 oldalas könyv az érvek és az ellenérvek részletes és alapos gyűjteménye, melyben helyet kapott a Pray által már közölt sírlapok metszete a makranczi kő ábrájával együtt (5. ábra).

Róka 1778-ban kiadott vitairatában Passau védi *Gánóczy* oldalán Pray kritikájával és érveivel szemben.¹⁷⁶ A következő évben német nyelven megjelentetett Gizella-életrajzában népszerűsíti a passzai érveket, és Gizella elhunytának idejét 1045-ben állapítja meg.¹⁷⁷

A Passau—Veszprém vita *Katona István* jezsuitának, az oknyomozó történétírás jeles képviselőjének nagy művében is helyet kapott. *Katona Veszprém* mellett foglalt állást Pray és *Cornides* oldalán.¹⁷⁸

1781-ben *Gánóczy* hatalmas művével vág vízszá a Veszprém mellett érvelőknek, elsősorban Pray érveit bírálja. Saját érveit és Pray nézeteit egymás mellé szedve, pontról pontra cáfol és érvel. Ez a nagyszabású vitairat nagyon alapos vizsgálata és bírálata a Passau—Veszprém kérdésnek és a forrásul felhasznált krónikáknak.¹⁷⁹

Az évtizedes vitának utolsó, jelentős iratát a három — Veszprém mellett érvelő — történétíró közösen írta és adta ki 1784-ben.¹⁸⁰ Érveiket továbbra is védelmezve, Passaut ezután sem ismerik el Gizella királyné nyughelyének.

Egyik fél sem engedett nézetéből, de a vita hosszú időre abbamaradt.

Nem lenne teljes az összkép, ha nem beszélénk arról, hogy mi volt a Veszprém—Passau kérdésben magának a veszprémi püspöknek a

véleménye. *Koller Ignác* püspök (1762—1773) nagy érdeklődést tanúsított Gizella sírjának ügyében, s a szakirodalom felkutatásában is igyekezett mindent megtenni. *Vajda Sámuel* tihanyi apátot megkérte, hogy *Mabillon: Acta Sanctorum ordinis S. Benedicti* című munkájából írja ki a Gizellára vonatkozó adatokat. A tihanyi apát 1772. április 15-én kelt levelében jelenti, hogy leírta a kért szöveget és mellékelten megküldi.¹⁸¹ A *Mabillon*-szövegben is Gizellának Passauban történt távozása található, és Gizella a Niedernburg kolostor apátnőjeként halt meg. Nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy *Koller* megtette a lépéseket Gizella hamvainak hazaszállítására. E tervét igazolja *Vajda* apát említett levele is: „Optans ex animo, ut piis Ejusdem desiderii favente Numine, venerabilis praeattactae Reginae exuvias, non postremum quippe Almae cathedralis Ecclesia suo decus, et thesaurum futuras, . . .” Gizella ereklyéinek a veszprémi székesegyházban történő elhelyezése volt a püspök szándéka. A püspöki levéltárban egyéb iratokat erre vonatkozóan nem találtunk, ezért az előzményeket *Schmid* kutatásai nyomán kell ismertetnünk. *Koller* püspök 1771-ben *Mária Teréziához* fordult azzal a kéréssel, hogy eszközölje ki a pápánál és a passzai püspöknél, hogy Gizella magyar királynénak Passauban nyugvó földi maradványait Veszprémbe hozzák. *Mária Terézia* tetszését megnyerte *Koller* terve, ezért továbbította a kérést a passzai püspökhöz, akit egyúttal megkért arra is, hogy szerezze meg ehhez a pápa beleegyezését. A passzai püspök kérésére *XIV. Kelemen pápa* 1771. november 20-án kelt — *Sampieri* bíboros által küldött — válaszban „Gizella kiemelését és hazaszállítását elhalasztandónak véli, amíg szentté nem avatják, mert nem tartja helyén valónak, a már szentté avatott királyok: Szent István és Szent László, továbbá Szent Imre földjébe temessék, amíg őt is nem avatják szentté”.¹⁸²

A pápai válasz után fogott hozzá *Koller* a szentté avatási perhez szükséges akták és egyéb bizonyítékok összegyűjtéséhez, tehát ezután kapta a tihanyi apát a kérést *Mabillon* művének a kijegyzetelésére. *Schmid* említi még, hogy *Koller* ásatásokat is végeztetett Veszprémben. Erről nem állnak rendelkezésünkre adatok. Arra gondolhatunk, hogy a Gizella-kápolnában történhetett ez, mert annak felújítását is *Koller* püspök végeztette. 1773-ban bekövetkezett halálával megszűnt a Gizella-ügy veszprémi szorgalmazása és abbamaradt a kezdeményezés.

A XIX. SZÁZADI IRODALMI ÉRDEKLŐDÉS

Nincs szándékunkban a teljesség igényével minden tanulmányt, cikket vagy nagyobb munkában Gizellát érintő részletet ismertetni. Csupán a múlt századra jellemző munkákat mutatjuk be. Előre kell bocsátanunk, hogy a XVIII. századi nagy vita után nem foglalkoztak különösebb érdeklődéssel e témával, nyilván kielégítette a történészeket a döntetlen eredmény, a Veszprém—Passau alternatívája. A XIX. század első felében

szinte nem érintik a kérdést, csupán a század második felében tapasztalható kisebb érdeklődés.

Ranolder János veszprémi püspök írt és adott ki 1854-ben Bécsben egy 120 oldalas monográfiát Gizella királynéről.¹⁸³ Ez a díszkiadás, Erzsébet királyné és a Habsburg-ház dicsőítése, a lojalitás jegyében készült. Figyelemre méltó a német nyelvű munka címlapján a szerzőnek, mint főpapnak a címlistája: „Bischof von Wessprim, kaiser-königlichen geheimen Rathe und Kanzler der Königin von Ungarn”. Ranolder püspök császári és királyi titkos tanácsos és a magyar királyné kancellárja. Ez a titulus arra utal, hogy I. Ferenc József és Erzsébet elismerték a veszprémi püspök ősi jogát a királynéi kancellárságra, de hatáskör már nem járt vele. A könyvben csak érinti Ranolder Passaut, egyébként véleménye egyértelműen az, hogy Gizellát Veszprémben temették el, a Gizella-kápolnában.¹⁸⁴ Régészeti és történeti kutatások alapján közismert, hogy a Gizella-kápolna a XIII. században épült és oda nem temetkezhetett Gizella királyné.

Ranolder könyvének címében Elisabeth-nek, Erzsébetnek nevezi István király feleségét, Gizellát, és ennek alapján hasonlítja össze I. Ferenc József feleségével, Erzsébettel. Ezt a téves azonosítást abból a néhány középkori krónikából merítette, melyek az első királyné, és II. András király leánya, thüringiai Szent Erzsébet közti rokonságról írnak. A két név azonosítása ezen az alapon teljesen indokolatlan és alaptalan.

Csete Antal prépost, veszprémi örkanonok 1862-ben 24 oldalas kis füzetben ismerteti Gizella királyné életútját. A XVIII. századi szakirodalomból vett adatok alapján elveti Passaut és a királyné Veszprémben való temetkezését vallja.¹⁸⁵ Wittich Sándor 1867-ben ír a témáról, s főleg Ranolder hatására a veszprémi temetkezés mellett érvel.¹⁸⁶ Csete és Wittich írásai nyomán ismerteti Gizella életét az Egyetemes Magyar Encyclopaedia is.¹⁸⁷ Miletz János 1875-ben Ranolder és Csete írásai alapján ismétli meg a veszprémi temetkezés érveit.¹⁸⁸

Wertner Mór, a kiváló genealógus, magyar és német nyelven kiadott munkájában részletesen tárgyalja Gizella királyné halálának körülményeit és sírjával is foglalkozik a XVIII. századi történetírók művei alapján. Követi a Ranolder óta újra elterjedt állásfoglalást, mely szerint Gizella Veszprémben van eltemetve, s a passauai sírt nem tartja Gizella királyné temetkezési helyének. Figyelemre méltó Adelhaid királynéra vonatkozó közlése: 1090: májusában halt meg és Veszprémben temették el. Állítását azonban nem bizonyítja, csak a szakirodalmi összefüggésekből következteti ki.¹⁸⁹

Pauler Gyula is megemlíti történeti munkájában a Gizella témát, korabeli forrásokra hivatkozva óvatosan fogalmazza meg, hogy Gizella Magyarországon öregedett meg és ennek alapján sírját Veszprémbe helyezi.¹⁹⁰

A XIX. századi Gizella-tanulmányok záróakordja Forster Gyula cikke, mely bizonyos kritikával közelíti meg a problémát, mintegy meg eleveníti a Passau—Veszprém vitát. Tanulmányában első ízben láthatta az olvasó a passauai két

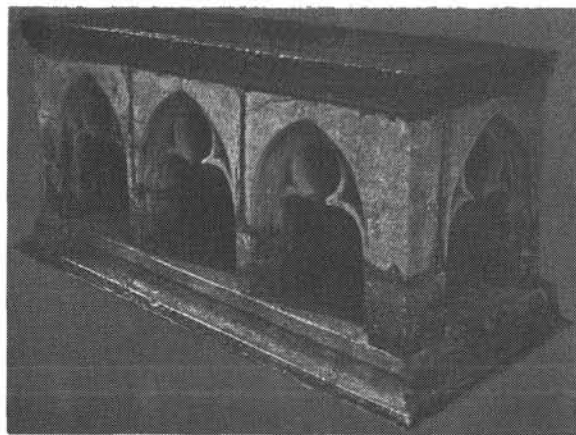
sírlap és a makranci emlékkő fényképfelvételeit. A passauai felvételek a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött gipszlenyomatokról készülhettek. A kép nem hű ábrázolás, mert a XI. századi sírlap képen törés nyoma látható, a valóságban pedig a kő nem törött; erre a hibára már Schmid felhívta a figyelmet. Forster is arra a következtetésre jutott, hogy Gizellát Veszprémben temették el.¹⁹¹

A külföldi írók közül csupán egyet említünk a XIX. századból, A. Erhardt, aki a passauai monográfiájában nagy figyelmet szentelt Gizella személyének és sírja ismertetésének.¹⁹²

A PASSAUAI GIZELLA-SÍR ÉS FELTÁRÁSÁNAK EREDMÉNYEI

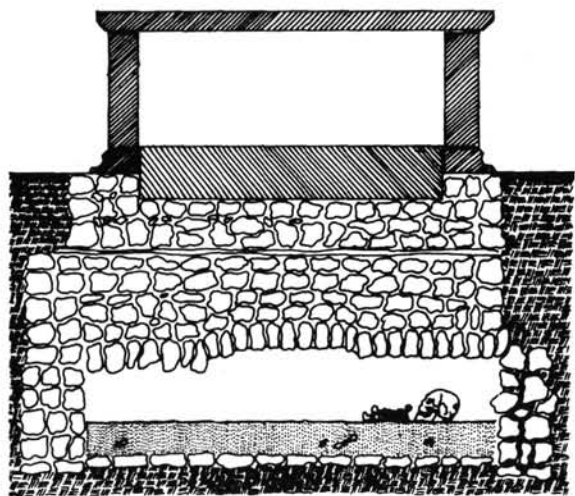
A Duna és az Inn folyók összefolyásának szögletében fekvő ősi püspöki székhely, Passau középkori alsóvárosában van a Niedernburg monostor. Templomának magja a XI. században épült, kora román keresztházas bazilika volt. Az eredeti falak egy része napjainkig megmaradt, így meghatározható, hogy a keresztház déli részében, a már többször átépített, és ma kápolnának használt helyiségben található Gizella királyné gótikus sírépítménye és eredeti sírlapja. Közvetlen mellette van a II. Henrik császár által birodalmi apátsági rangra emelt apácakolostor első apátnőjének, Heilkának a gótikus síremléke, kenotáfiuma is.¹⁹³ A régészeti feltárást ebben a helyiségben végezték.

1908. július 30-án kezdte meg a régészeti ásatást Wolfgang Maria Schmid müncheni kutató a passauai püspökség engedélyével.¹⁹⁴ A feltárásnál végig jelen volt a passauai székeskáptalan és a püspöki ordinariátus két megbízottja is. Először eltávolították a XV. század elején készített gótikus sírépítményt, a kenotáfiumot (7. ábra). A sírépítmény a kápolna délkeleti sarkában áll, közvetlenül a fal mellett, ezért csak az északi és nyugati oldalon lehetett a XI. századi sírlap mellett leásni. A nyugati oldalon valószínűleg Maria

7. ábra. A passauai gótikus kenotáfium

Abb. 7. Die Abbildung des gotischen Passauer Kenotaphiums (Hochgrab)

8. ábra. A passauai Gizella-sír ásatási metszetrajza. Schmid nyomán. Alul a királyné sírja, fent a XV. századi gótikus kenotáfium, melynek talapzatába foglalták be a XI. századi sírlapot

Abb. 8. Die Querschnittszeichnung der Ausgrabung des Passauer Gisela-Grabes nach Schmid. Unten befindet sich das Grab der Königin, oben das gotische Kenotaphium aus dem XV. Jahrhundert, in dessen Sockel die Grabplatte aus dem XI. Jahrhundert eingefaßt ist

Antonia von Eiseneck, 1774-ben elhunyt apátnő koporsójára bukkantak, s megállapították, hogy amikor számára sírgödört ástak, Gizella sírjának falazatát kissé megrongálták, nyílást bontottak rajta és hevenyszve visszarakták a köveket.

Az ásatás során a Gizella-sír északi, hosszanti oldalának a falát lebontva, oldalról tárta fel a sirt Schmid. A feltárás eredménye a következő:

A kőből épült kis sírkamrában kb. fele magasságig megüledett, humuszréteget észlelt, s „ezen feküdtek, gondosan összegyűjtve és rendezve, egy csontváz részei a koponyával együtt”. A humuszrétegben, — melyet gondosan átvizsgáltak —, „látszólag elszórva, de mégis a csontváz helyzetének megfelelő helyeken — csak három fog volt, a sír felső végén, közelében néhány bordarészecske, a sír közepén kézfej- és alsókarcsonatok és a sír alsó végén két lábujj- és lábfejcsontok”. (8. ábra)

Sír, ill. a sírkamra alja, „a padló a földbe rakott lemezszerű kövekből elég kezdetlegesen” készült. E téglalap alakú síralj, négy oldalán — a sírkamra rajza alapján — kb. 30 cm vastag fal emelkedett, mely „bőséges habarcsba rakott gránit törmelékből épült”, s ezek belső felülete durván volt vakolva. Ezt a 45—51 cm magas kamrát hasonló kövekből készült, egészen lapos boltozat fedte, mely „középen 60 cm hosszúságban és 30 cm szélességben kb. 4 cm-rel magasabb, mint egyéb részein”. A boltozott sírkamra belül 190 cm hosszú, 45 cm széles, 45—51 cm magas; kívül 245 cm hosszú, 90 cm széles. Schmid megállapította, „hogy a sír falai fölé hosszában deszkákat raktak, erre földpárnát tettek és csak a fölött falazták a boltozatot”. „Magában a sírban talált

famaradványok, a boltozat vakolatában található deszkalenyomatok tanúskodnak erről a kezdetleges eljárásról”. A boltozat felett 3 cm vastag vakolatréteg terül el, melyben a XI. századi sírkőnél valamivel szélesebb lenyomat van, tehát eredetileg erre helyezték a sírlapot. Schmid megfigyelése szerint az 1420 körül emelt gótikus sírépítmény készítésekor valamivel feljebb, mai helyére emelték az eredeti sírlapot és befoglalták a kenotáfium talapzatába, s ekkor faragták le Gizella sírlapjának egyik, hosszanti szegélyét.

A feltárás folyamán az is megfigyelhető volt, hogy a sírkamrának nemcsak a nyugati végét bontották meg a már említett 1774. évi szomszédos sír készítésénél, hanem a sírkamra boltozatát a keleti végén is megbontották, de a boltozatköveket csak vakolat nélkül rakták vissza. E jelenség alapján Schmid arra gondol, hogy a gótikus sírépítmény készítésekor megbolygatták a sírkamrát, s miután meggyőződtek a sír valódiságáról, csak azután készítették el a kenotáfiumot, talapzatába építve be a XI. századi sírlapot. Feltehető, hogy e felbontás alkalmával megtalálták azt az ólomtáblát, melyet a kor szokása szerint legtöbb sírban elhelyeztek. Az ilyen tábla az elhunyt személyi adatait tartalmazta, ahogy ez a speyeri dóm császárkriptájának sírjaiban is tapasztalható volt. Ha valóban találtak Gizella sírjában feliratos táblát, mely nyilván nagyon korrodált felületű lehetett, akkor onnan meríthették a Gizellára vonatkozó adatok egy részét, s talán erről olvashatták le a hibás halálozási évszámot. Valószínűleg ezzel magyarázható a valóban téves és helytelen 1095. év.

A csontváz maradványait *Ferdinand Birkner*, a müncheni egyetem embertani professzora 1911. június 26-án vizsgálta meg. Megállapította, hogy a váz nem teljes, mert egyes részei (csigolyák, kéz- és lábcsontok egyes darabjai) hiányoznak, de a meglévők ugyanannak a csontváznak a tartozékai. A közepesen sérült koponya felső nézete „tojásdad idom, aránylag széles homlokívvel”, az agykoponya bal fele erősebben fejlett a jobbnál. Előlnézetben aránylag széles homlok, és pofacsontok, az orr mérsékeltlen keskeny, a szemüregek aránylag nagyok és magasak. A hosszúcsontok mind vékonyak és megnyúltak. Birkner a vizsgálat eredményei alapján a következő megállapításra jutott: „A csontváz minden bizonnyal nőé volt. Emellett szól a koponya alakja, a meredek, boltozott homlok, az elmosódó izomtápadási helyek, továbbá a hosszú csontoknak az a tulajdonsága, hogy noha meglehetősen hosszúak, ... mégis rendkívül gracilisak. ... A test magassága minden bizonnyal meghaladta a 170 cm-t, ami nőnél egyenesen ritkaság... Magas korra vall, hogy a koponyavarrások majdnem teljesen egybeforradtak, ... A fogazat rendkívül rossz; a fogak még a halott életében kihullottak ... A csontok beható anatómiai vizsgálata arra az eredményre vezet, hogy a csontváz legalább 60—70 éves, magas növésű, gracilis csontalkatú nőé volt.”

Schmid a történeti adatok és az embertani vizsgálat eredményei alapján arra a következtetésre jutott, hogy Gizella 1055—1060 körül halhatott

meg a Niedernburg kolostorban. A passai sírfeltárást követően nyomban reagált a hazai vélemény az ottani eredményekre. A Religio hasábjain írta az első cikket *Tomcsányi Lajos*,¹⁹⁵ aki a hagyományos veszprémi elméletet hirdeti továbbra is és nem fogadta el a sír hitelességét, nem ismerte el a magyar királyné sírjának. Veszprém mellett érvelve még azt a képtelenséget is felemlíti, hogy 1217-ben, mikor II. András király magával vitte a királyné diadémját: „nem kételkedhetünk, hogy e koronát Gizella fejéről vették le”. Erre a teljesen alaptalan elgondolásra csupán annyit jegyzünk meg, hogy az uralkodókat és feleségeiket nem valódi felségjelvényekkel, hanem egyszerű, kevésbé értékes másolatokkal szokták eltemetni.

Tomcsányi cikkére *Velics László* válaszolt,¹⁹⁶ és ezzel egy újabb, de nagyon szerény vita támadt ismét Veszprém—Passau ügyben. Velics augusztus 7-én kelt levélben felkérte a passai generális-vikárius, Alteneder dr., hogy kikérje véleményét a passai Gizella-sír ügyében. Velics a helyszínen tanulmányozta a sírt és ennek alapján Gizella királyné sírjának ismerte el, de a gótikus sírlap, a kenotáfium 1095-ös évszámát ő is hibásnak vélte. Nem fogadja el a veszprémi feltévést, mert annak dokumentumaként említett makranczi követ csak emlékkőnek lehet tekinteni.

Velics cikkére *Tomcsányi* epés, és a szubjektivitástól nem mentes írásában azzal vágott vissza, hogy a régi érveket újból felsorakoztatva Passaut elveti és Veszprémet vallja Gizella királyné temetkezési helyének.¹⁹⁷ A makranczi emlékkövet sírkőnek fogadja el, mert „Rheginus Péterről, a tudós bíborosról, feltehető-e, hogy ő, ki püspökségének hagyományait ismerhette, oly sírkőszerű emlékkövet állíttatott, mely hiteles „sírkő” gyanánt nem szerepelhetett”. — Bizony hihető, mert már ismertettük, hogy a bíborosnak milyen kevés ideje volt a veszprémi püspökséggel megismerkednie, s nem valószínű, hogy diplomáciai feladata mellett éppen ezzel a kérdéssel foglalkozott volna behatóan. A makranczi kő sem mérete, sem alakja, sem felirata alapján nem lehetett sem sírkő, sem kenotáfium. Az egyértelműen falba rögzíthető emlékkő, epitáfium.

1910-ben *Pámer László* tárgyalja újra a témát.¹⁹⁸ Tárgyilagos vizsgálati módszerrel ismerteteti Passau és Veszprém érveit és ellenérveit, s végül Schmid eredményeit is figyelembe véve Gizella sírjának fogadja el a passai sírt. Bonfini adatát nem tartja hihetőnek a veszprémi sír igazolására. A Passau javára fordult vitát 1912-ben még *Stóhr Géza*¹⁹⁹ és *Forster Gyula* cikkei zárják le, miután megjelent *Schmid* tanulmánya az 1908. évi ásatásról. *Forster* a Budapesti Hírlapban számol be Schmid kutatási eredményéről,²⁰⁰ cikkére azonnal reagálva, Csete Antal egykori munkájával próbálnak elavult ellenérveket állítani.²⁰¹ Majd *Ambrózy Ferenc* támadja meg indulatoktól nem mentes, korrektnek nem nagyon nevezhető gyenge cikkében,²⁰² melyre *Forster* tárgyilagosan, alapos érvekkel válaszol.²⁰³ *Forster* állásfoglalását a következő idézet világosan kifejezi: „... úgy vélem, hogy engemet nem érhet megrovás még Ambrózy Ferencztől sem azért, hogy

Veszprém helyett most már én is — bevallom, Schmid fejtegetései szolgáltatták erre nekem az alkalmat — Passau mellé állok és Koller veszprémi püspököt is követem, ki erről annyira megvolt győződve, hogy Gizella hamvait Passauból az országba vissza akarta hozatni. Nem érhet megrovás és vád, ha Veszprém helyett Passaut mondom én is Gizella temetési helyének Ambrózy Ferencz ellenére...”

Ádám Iván, ki a székesegyház restaurálását ismertető munkájában még Veszprémbe helyezte Gizella királyné sírját, 1912-ben a Religio-ban megjelent cikkében a kérdésben így foglalt állást: „A másik érdekes hagyomány, hogy Gizella királyné sírja és síremléke a veszprémi bazilikában lenne. A székesegyházat sokan rongálták és pusztították. Sokszor földig lerontották; még a sírokat is feltörték és pusztították. A restaurálás alkalmával nem akadtunk a királyi sír, vagy síremlék nyomára. Tény azonban az, hogy Gizella Veszprém-ben élte le életének, sőt öregségének nagy részét...” Passauról nem nyilatkozott, de már nem beszél a veszprémi sírről sem.²⁰⁴

1913-ban Magyarországon is megjelent magyar nyelven *Schmid* munkája, éppen egyik régi, Passau-ellenes kutatónak, *Forster*nek a támogatásával és szerkesztésében.²⁰⁵ A tény azt reprezentálja, hogy hivatalosan azt az álláspontot fogadták el nálunk is, mely Gizellának Passauban történt elhunytá és ottani sírja mellett tanúskodik. A régészeti feltárási eredményeit tehát elfogadták a történészek is. *Forster* még német nyelven is ismertette a passai Gizella-sír kutatását.²⁰⁶

Az 1930-as évek irodalmának tárgyalása előtt meg kell emlékeznünk Gizella sírjának tiszteletéről. Jó történeti áttekintését nyújtja Schmid, így munkája nyomán emelünk ki néhány jellemző adatot. Schmid úgy véli, hogy 1367-ben, az aacheni magyar kápolna látogatásával kezdődött meg Passauban is Gizella sírjának tömeges tisztelete, mert az Aachenbe zárandókló magyarok útjába esett Passau. Figyelemre méltó ezenkívül az a tény is, hogy 1387-ben került a passai püspöki székesegyházba Szent Imre karcsonjtjának egy része ereklyeként, melyet később Esztergomba vittek, de 1429-ben újra visszakerült Passauban, ahol 1776-ban még megvolt. Véleményünk szerint talán nem a véletlen egyezésének kell tekintenünk, hogy Gizella fiának, Imrének az ereklyéje Passauban került.

1753-ban gróf Balassa Pálné Gizella sírját meglátogatva felvetette a hamvak Magyarországra történő szállítását. E gondolat folytatása lehetett Koller Ignác veszprémi püspök akciója 1771-ben a Gizella hamvainak hazahozatalára, mely a már ismertett okok miatt elmaradt.

Visszatérve a Schmid ásatása során kiemelt csontvázmaradványra, annak sorsáról is megemlékezünk. Az 1908. évi feltárási óta különös gonddal őrizték Gizella hamvait a kolostor felső sekrestyéjében.

A kormánynak 1917. november 1-én kelt 40.897. I.F. számú rendelete értelmében bizottság jelenlétében a csontvázmaradványokat egy vas-

ládába helyezték és a sírkamra északi oldalán készített nyíláson visszahelyezték a sírba.²⁰⁷

Az 1930-as évek első felében ismét kezdeményezés indult Gizella hamvainak hazaszállítására, melyre nyilván I. (Szent) István halálának 900. évfordulója adott alkalmat. E célból jelent meg Székesfehérvárott 1935-ben „Gizella Magyarország első királynéja Szent István hitvese” című, már idézett könyv L. Rankl passauai, W. M. Schmid müncheni és Vértes József székesfehérvári tanárok közös munkájaként. A népszerűsítő kiadványnak szánt munkából idézünk néhány sort annak igazolására, hogy Veszprém helyett Székesfehérvár került előtérbe, az ország egykori fővárosát tekintették egyedül illetékesnek Gizella hamvainak további őrzésére: „... az egész nemzetnek egész erejével és tekintélyével oda kell törekednie, hogy a hamvak hazakerüljenek Szent István városába: Székesfehérvárra.” „Mert Székesfehérvárnak van legtöbb joga és legmértányosabb igénye a hamvakhoz.”²⁰⁸

A passauai sír feltárása és a csontvázmaradványok megvizsgálása után már nem merült fel jelentős érv a veszprémi temetkezésre. A Székesfehérvárra tervezett translatio is azt igazolja, hogy ezzel elismerték: sem Veszprém, sem Fehérvárott nem temették el Gizellát, tudomásul vették, hogy sírja Passauban van.

1938-ban, István király halálának 900. évfordulójára kiadott háromkötetes ún. Szent István emlékkönyvben több kutató foglalkozott a Gizella-sírral. *Döry Ferenc* részletes tanulmányában végül is nem foglal állást sem Passau, sem Veszprém ellen.²⁰⁹ *Gombos F. Albin* magáévá teszi a késői krónikások és az Altaichi Évkönyvek alapján Gizellának Passaubába térését és sírját.²¹⁰

Újabban *Vajay Szabolcs* és *Kulcsár Péter* logikus fejtegetéssel Passau javára lezártak tekinti a Gizella-sír ügyét az újabb német kutatások alapján.²¹¹ *Györffy György* is azt vallja 1977-ben kiadott nagy művében, hogy Gizella királynénk Passauban nyugszik.²¹² A passauai sírről írt 1947-ben *D. Giehl*,²¹³ *A. Grüneis* az 1950-es években,²¹⁴ és 1964-ben *B. Wagner*.²¹⁵ A passauai Gizella-sírt fogadja el a legújabb német szakirodalom is.²¹⁶

A PASSAUI XI. SZÁZADI SÍRLAP ÉS A GÓTIKUS SÍRÉPÍTMÉNY IKONOGRÁFIAI VIZSGÁLATA

Gizella sírkamrája felett fekvő XI. századi sírlap fölé — Schmid szerint 1420 táján — góti-kus sír építményt készítettek a kor divatja szerint. Az ún. felső sír építmény tulajdonképpen jelképes síremléknek, kenotáfiumnak tekinthető. E megoldás ugyan nem rendkívüli, de az a tény, hogy egy XI. századi sír, eredeti sírlapjával és a föléje épített góti-kus kenotáfiummal együtt egészen napjainkig megmaradt, ez már szinte páratlan régészeti sereggyüttesnek számít nemcsak magyarországi vonatkozása miatt, hanem közép-európai szempontból is. Schmid jelentőségének megfelelően értékelte a sírt és kutatómunkája révén lényegesen tisztázta a problémákat, de

utána senki nem foglalkozott vele fontosságát megilletően, csupán érintették és párhuzamként megemlítették. Ezt a hiányt igyekeztünk pótolni e tanulmánnyal, hogy ikonográfiai összehasonlítással is jobban megértsük a sírlapok jelentését és egyúttal több szempontból hitelesítsük azokat.

A XI. SZÁZADI SÍRLAP VIZSGÁLATA

A passauai Niedernburg apácakolostor templomában 1977-ben megkezdett régészeti feltárások és műemléki helyreállítási munkálatok miatt nem volt ugyan lehetőségünk a sírlap alapos tanulmányozására, de Schmidnek a róla készített pontos fényképfelvétele és leírása módot adott a feladat elvégzésére.²¹⁷

A sírlap hossza 154 cm, szélessége 54 cm, vastagsága mintegy 30 cm; fehér mészkőből faragták. Felülete nagyon kopott, sérült és több helyen kitöredezett. A hosszúkás téglalap alakú felületen alig kiemelkedő 6—10 cm széles keret látható, melynek jobb oldali szegélye hiányzik, ezt az 1420-as években készült sír építmény építések faragták le. Nagyon kopott a sírlap felső széle, melynek bal sarkában még látható feliratmaradvány. A bal oldali keret aránylag ép, de sérülései miatt csak nagyon hiányos feliratot őrzött meg. *ORIBE . . . IIS . . . HU CRUXIFIXE REDEMP* olvasható, s ennek folytatásaként a bal felső saroktól kiindulva még három betű, pontosan már ki nem vehető, maradványa látható; Schmid ezeket *TIS*-nek olvasta. Az *ORIBE* betűk után valószínűleg három betűhellyel számolhatunk, de itt a szegély felülete le van törve. Utána két betűnek a függőleges szára maradt meg és egy ép *S* betű, melyet Schmid *IS*-nek olvasott. Ezután ismét sérült a szegély mintegy két betűnyi hosszúságban, majd a már közölt összefüggő mondatrész következik (9. ábra).

E kereten belül mélyített sima mezőben félköríves, keskeny boltív emelkedik ki, mely e szegéllyel együtt lapos fülkét képez. A boltváll a bal oldalon mintegy hűen követi az építészeti szerkezetet. A félkörív felett jól olvasható felirat van, *NON MAI*, melynél a harmadik betű (*N*) jobb szára magasabb és vízszintes vésettől kereszt alakban van kialakítva, tehát kétségtelenül ligatúra jel.

A fülkéből egy csavartszárú, ún. hordozható kereszt emelkedik ki, szerény kivitelű faragás. A kissé görbe száron jól látszanak a csavart nyélre utaló, a balról jobbra lefelé ívelő vonalak, a kereszttrész és nyél között pedig még megfigyelhető a gömb alakú nádusz kopott ábrázolása. E szárra van rátűzve, ráerősítve az egyenlő szárú, ún. görög kereszt, melynek a vízszintes gerendája a jobb végén erősen lekopott, s emiatt aszimmetrikusnak látszik. A vízszintes gerenda, a patibulum felett egymással szembenéző két sas alakja domborodik ki. Felénk lévő karmos lábukkal állnak a gerenda felett, másik lábukat pedig magasra emelve, egymással szembe tartják. Testtartásuk magasra nyúló, szárnyaikat megemelve, kissé kibontva, de nem kitarva lebegtetik. Mind-

9. ábra. A XI. századi Gizella-sírlap Schmid felvétele nyomán

Abb. 9. Die Gisela-Grabplatte aus dem XI. Jahrhundert nach der Aufnahme von Schmid

két sas szárnyának tollazatát párhuzamos vonalak jelzik, s míg a bal oldali sas teste teljesen simára kopott, a jobb oldalinak a nyak, a törzs és a láb tollazatát apró, hosszúkás vésett mélyedésekkel igyekezett a kőfaragó kifejezni.

Feliratok is olvashatók a képmezőben. A görög keresztben, a gerendák négy végén, balról kör alakban jobbra olvasva: C R V X látható, míg a patibulum közepén, a keresztveződésen: XPI olvasható, és a P-betű felett ivelt ligatúrajel utal a rövidítésre, mely feloldva: CRUX CHRISTI-t jelent. Krisztus nevének három betűs rövidítését nem latin, hanem görög *khi*, a *rho* és az *iota* betűkkel írták. A kereszt két oldalán függőlegesen vésték be ezt a két szót: GISYLA ABBATISSA.

Valamennyi felirat kapitális betűtípussal készült, tehát a római kortól kezdve a Meroving és a Karoling időkön át hiven megőrződött formákkal; kivéve két U-betűt a sírlap szegélyén. Ezek nem a kőbe vésett betűtípusok, hanem a kora középkori könyvművészetben használatos festett, írott unciális írás jellegzetes példányai: a betű bal szára ivelten hajlik, míg a jobb szár általában függőlegesen és alul kis talpra, szerifre támaszkodik. Ebből a tényből arra következtünk, hogy a kőfaragónak, a betűvésőnek a kézzel leírt szövegben ilyen betűket írtak. Ennek csupán annyi a jelentősége, hogy ez az unciális betű is a sírlap korai keltezését, eredetiségét igazolja. A keresztgerendavégeken, a CRUX szóban a betűvéső viszont a latin kapitálisnak megfelelő V formát alkalmazta, mert a megadott mintán nagyon ügyeltek a szó szimbolikus jelentése mellett a négy égtáj, a négy keresztgerenda végződésének megfelelő elhelyezésére.

A GISYLA ABBATISSA felirat problémamentesen jelzi, hogy a sírlap GIZELLA APÁTNŐ sírját fedi. A két szó elhelyezése azonban nem a megszokott, talán rendkívülinek tekinthetjük e kor sírlapjainál, noha a könyvművészetben, a feliratos iparművészeti alkotásokon a Karolingkorban és az Ottók korában egyáltalán nem mondható ritkának a függőleges írás. A passau sírlapon megfigyelhetjük még, hogy a GISYLA szó nem a sírlapszegély és a keresztnyél közötti mező középtengelyében, hanem bal oldali harmadában van, ellentétben az ABBATISSA szó szimmetrikus elhelyezésével.

A félköríves fülkeboltozat feletti NON MAI = NONIS MAII = MÁJUS 7. az elhalálozás napját jelenti. A kutatók általában hiányolták az évszámot a sírlapon, mely a három oldalon lekopott kerettel ugyan megmagyarázható lenne, de az évszám nem szükséges! Évszázadokon keresztül, különösen a kolostori életben csupán egy volt fontos: az elhalálozás napjának rögzítése a monostori nekrológiumba, mert ennek alapján mondták az elhunytakért a misét. Az elhalálozás évfordulóit, a megemlékezéseket évezredes, kialakult szokás és liturgikus rend alapján így kellett nyilvántartani. A passau apácakolostorban is az volt a rendi előírás, hogy Gizella apátnő elhunytának hónapját és napját írásban is rögzítsék.

A szegélyen fennmaradt szövegtöredék kiegészítésére, helyes feloldására többen tettek kísér-

10. ábra. A XV. századi gótikus kenotáfium fedőlapját képező sírlap Schmid felvétele nyomán

Abb. 10. Die die Deckplatte des gotischen Kenotaphiums bildende Grabplatte nach der Aufnahme von Schmid

letet, de elfogadható megoldást nem tudtak adni, mert a letőredezett helyek miatt hiányzó betűk is tartalmazhattak ligatúrákat, s ez a lehetőség szinte valószínűtlenné teszi a megnyugtató feloldást.

Stöhr Géza a sírlap szegélyén lévő felirattörödékek kiegészítését ilyen formában kísérelte meg: „(M)oribundis s(anguis) (I)h(es)u crucifix(i) redempt(oris)”.²¹⁸

Polgár Iván cisztercita — Schmid szerint — pedig így vélte a feloldást: „... azokért, kik a keresztben megváltottak”.²¹⁹ Sajnos kísérlete nélküli a tényekre támaszkodó feloldást, — teljesen összekeveri buzgalmában a jól olvasható szövegtörödékeket és az általa vélt kiegészítéseket —, így nem fogadhatjuk el javaslatát.

A sírlap általános párhuzamaként kell megemlítenünk Tihanyban, I. András király által 1055-ben alapított monostor kriptájában, mint a királyi család temetkezőhelyén látható sírlapot, mely az 1060-ban elhunyt király sírját fedi. A hasonlóságra már Vernei-Kromberger Emil rámutatott, azonban a Gizella-sírlap újabb irodalma ismeretének hiányában ikonográfiailag nem látta helyesen a kereszt és a két sas ábrázolását.²²⁰

A tihanyi sírlap 194 cm hosszú, 52 cm széles, fehér mészkőből készült. Szélén 5,5 cm széles síma kerettel, belül mélyített mezőben csavartszárú, nyújtott görög kereszt, minden felirat és egyéb díszítés nélkül.²²¹ Gondosan faragott, csak kismértékben kopott és sérült munka. A kereszt ábrázolása részleteiben is annyira pontos, hogy véleményünk szerint a királyi kiváltságjelvénynek, a magyar király előtt hordozott nyeles keresztnek a mását faragták ki a sírlapon, ezzel jelezve az alatta nyugvó uralkodót.

A passauai sírlap ennél 40 cm-rel ugyan rövidebb, de szélessége csak 2 cm-rel marad el a tihanyié mögött. Mindkettőnek magas kerete van, s mélyebb mezőben domborodik ki a csavartszárú hordozható kereszt.²²² A közös hasonlóságok mellett azonban érezhető minőségi különbség van a kőfaragási technikában a tihanyi sírlap előnyére. XI. századi eredetüket a sok hasonlóság is igazolja.

A Gizella-sírlapon lévő kereszt jelentése összetett. A tihanyi sírlap keresztjének hasonlósága alapján elsősorban kiváltságjelvény, méltóságot kifejező ábrázolás, melyet a királynéval hozunk kapcsolatba, aki férjével, I. István királlyal együtt „uralkodott”, látogatta az egyházakat, szerelte fel és rendezte be a templomokat.

Királynét megillető kereszt látható még I. Henrik német király feleségének, a 968-ban elhunyt Matild királynénak a kőkoporsóján, akit férje mellé temettek el Quedlinburgban a családi temetkezőhelyen.

A fehér kagylós mészkőből készült, félhengeres szarkofágfedélen alig fél cm-nyire emelkedik ki egy szélesgerendájú kereszt, melynek hosszú, vékony szára van. Alakja után ítélve csupán jelkép a kereszt, tehát nem egy tárgyat lemásolva ábrázolták.

A koporsófedelet a következő latin nyelvű, kapitális, vésett betűkből álló felirat borítja:

II. IDVS MAR
OBIIT REGINA
MATHILD
QUE ET HIC
REQVIESCIT
CVI ANIMA
ETERNA OP
TINEAT REQVIVIE

Magyarul:

Március 14-én meghalt Matild királyné, aki itt is nyugszik, akinek a lelke nyerje el az örök nyugalmat.²²³ G. Leopold közlése szerint 1952-ben a halberstadti dóm ásatásánál találtak hasonló kőkoporsót, melyben a 968-ban elhunyt Bernhard püspök volt eltemetve.²²⁴

A passauai sírlapon lévő keresztben, mint hordozható keresztben életfa (arbor vitae) ábrázolást lát *Bauerreiss*,²²⁵ melynek védő, oltalmazó jelentősége van. A hordozható keresztnek sírlapon való ábrázolására különösen jó példaként említi Gizella passauai sírlapját.²²⁶

Már tárgyaltuk a Gizella sírlapján lévő keresztnek a CRVX CHRISTI feliratát, melyre Bauerreiss érdekes párhuzamot említ. Német Lajos királynak a leánya, *Irmengard* a IX. században a Frauenchiemsee-i (Passautól délnyugatra, kb. 100 km-re) bencés apácakolostor vezetője volt. Sírjából származik egy téglalap alakú ólomtáblácska, melyet Gerhardus apát saját kezűleg készített. A táblácskán bekarcolt, nagyméretű kereszt látható és a következő, kapitális betűkkel írt szavak olvashatók: CRVX LVX REX LEX valamint a görög alfa és ómega betűk.²²⁷ Irmengard és Gizella között majdnem 200 év korkülönbség van, de az idézett felirat tartalmának rokonságán kívül még az a hasonlóság is megállapítható, hogy az ólomtáblácskán a szavak is függőlegesen állnak, a kereszt két oldalán, mint a passauai GISYLA ABBATISSA felirat.

További párhuzamként ide kívánczik a darmstadti Majestas Domini elefántcsonttábla, mely 1000 előtt készülhetett, — *Elbern* szerint — egy kölni műhelyben.²²⁸ A téglalap alakú táblát négy egyenlő mezőre osztja a szimmetrikusan középre helyezett kereszt, melynek metszési pontján a trónoló Krisztus látható kettős mandorlában, míg a négy mezőben az evangélisták ismert szimbólumaikkal foglalnak helyet. A négy keresztzáron kapitális betűkkel négy szót olvashatunk: LVX, LEX, REX, PAX. A kora középkorban e vallásos irodalomban és a diszitóművészetben e gyakran alkalmazott szavak a diadalmas Krisztust jelentik, aki úrrá lett a halálon, és ezáltal keresztje a feltámadás jelképévé vált. A diadalmas kereszt kultuszának nagy lendületet adott Nagy Konstantin császár anyja, *Helena*, aki a hagyomány szerint Jeruzsálemben, a Golgotán megtalálta Krisztus keresztjét a két lator keresztjével együtt. A kereszteteklyék tisztelete innen veszi kezdetét, s ettől kezdve megsokasodnak a keresztábrázolások. A kereszteteklyék kultusza a kora középkorban már elterjedt Európa keresztény területein, s napjainkig számos kereszteteklyét őriznek a különböző templomokban.²²⁹

A középkori kolostorokban használatos himnuszok között nagyon elterjedt volt *Hrabanus Maurus* (780—856) fuldai bencés apátnak 810—831 között szerkesztett remek írása, a „De laudibus s. crucis libri duo”.²³⁰ Joggal tételezhetjük fel, hogy Gizella gyermek korában kolostori, vallásos nevelése során megismerkedett a „kereszt” tiszteletével, pontosabban Harbanus Maurus műve egész életére hatással lehetett. Ezzel kapcsolatban szeretnénk utalni néhány olyan műre, mely egyértelműen azt igazolja, hogy Gizella királyné a kor szellemének megfelelően, és egyéni vallásosságából nagy tisztelője volt Krisztus keresztjének. I. István király és Gizella királyné által 1031-ben a fehérvári bazilikának felajánlott kazulán (a későbbi koronázási paláston) a nyak kivágásnál megmaradt felirattörödédek: SIGNVM CRVCIS²³¹ erre utal. Azonkívül, Gizella királyné pompás keresztet adományozott 1006-ban elhunyt anyja, a burgundi Gizella sírjára, mely a regensburgi Niedermünster apácakolostor bazilikájában volt. A nyélre tűzhető, nádusszal ellátott feszület, melyen a megfeszített Krisztus lábánál, térdelő helyzetben látható balról Gizella királyné fején koronával, jobbról anyja, Gizella, Henrik herceg özvegye, apácaruhában. A kereszt előlapján négy, hátlapján pedig egy feliratot olvashatunk.²³² Előlapon:

ECCE SALVS VITE P QVA MORS MORTVA
MORTE
VNDE SVAE MATRISQVE ANIMAE
POSCENDO SALVTE
QVAM SIQVIS DEMIT HINC METVR
MORTE PERENNI
HANC REGINA CRVCE FABRICARI
GISILA IUSSIT

Hátlapon:

HANC CRVCE GISILA DEVOTA REGINA
AD TUMULU SVE
MATRIS GISILE DONARE CVRAVIT

Magyarul:

ÍME AZ ÉLET ÜDVOSSÉGE,
MELY ÁLTAL A HALÁL HALÁLLAL
HALT MEG.
INNEN ÓHAJTVA A MAGA ÉS ANYJA
LELKÉNEK ÜDVÉT.
HA VALAKI INNEN ELVISZI,
OROK HALÁLLAL BÜNHÖDJEK.
EZT A KERESZTET GIZELLA KIRÁLYNÉ
KÉSZÍTTETTE.
EZT A KERESZTET A JÁMBOR KIRÁLYNÉ
ADOMÁNYOZTA ANYJA, GIZELLA
SÍRJÁRA.

A kereszt adományozásával Gizella tulajdonképpen értékes alapítványt tett a Niedermünster kolostor számára.

A X—XII. századi fogadalmi, alapítványi kereszteteklyék közül feltétlenül meg kell említenünk a szakirodalomban „Ottokreuz”, „Otto—Mathilde—Kreuz”, „älteres Mathildenkreuz”, vagy „erstes Mathildenkreuz” néven ismert, 973—982 között készült hordozható keresztet (Vortragekreuz), mely a rajnai (kölni) ötvösművészet körébe tartozik. A corpus lába alatt lévő felajánlási

kép finom rekeszes zománctechnikával készült.²³³ A kép azt a jelenetet ábrázolja, amikor *Ottó sváb herceg* hordozható keresztet nyújt át húgának, *Matild apátnőnek*, aki a keresztet tőle átveszi. Felirata: MAHTHILD ABBA OTTO DVX (11. ábra). Az alapítványi keresztnek ez az ábrázolása sok kérdést megold a passauai sirlapon ábrázolt hordozható kereszt szempontjából. Először, az alapító világi méltóság: a dux, és ő nyújtja át a kolostor apátnőjének a keresztet, mely jelen esetben fogadalmi kereszt, nem pedig méltóság, vagy felségjelvény. Másodszer, a kereszt alakja ezen a 4 x 2,5 cm-es miniatűr képen is jól kivehető nyélre tűzött görög kereszt, melyet Krisztusnak ajánlanak fel. Harmadszor, a kereszt hossza nyéllel együtt egyenlő az ábrázolt két személy testmagasságával.

Megfigyeléseinket a passauai sirlap számára hasznosíthatjuk. A passauai kereszt hasonló a Matild-kereszten ábrázolt hordozható kereszt, te-

11. ábra. Ottó sváb herceg hordozható keresztet nyújt át húgának, Matild apátnőnek (Felajánlási zománckép a X. századi Ottó—Matild-keresztről többszörös nagyításban)

Abb. 11. Der schwäbische Herzog Otto überreicht seiner Schwester, der Äbtissin Mathilde, ein Vortragekreuz (Anerbietendes Emaillebild vom Otto—Mathilde-Kreuz aus dem X. Jahrhundert, mehrfach vergrößert)

hát beleillik a X—XI. század szimbolikájába és légkörébe. A Matild-kereszt nem méltóságjelvénye az apátnőnek, mert a világi méltóságot viselő dux nyújtja át megőrzésre. Ebből következik, hogy a passauai sirlap keresztje sem lehet a Niedernburg kolostor bármelyik apátnőjének a méltóságjelvénye. Felirata szerint CRVX XPI, tehát Krisztus keresztje, mégpedig olyan kereszt, amelyet a kora középkori ábrázolásokon a trónon ülő, diadalmas Krisztust illeti meg és azokat a világi méltóságokat, akik magukat keresztény uralkodóknak tekintve Krisztus helyetteseként, *vicarius Christi*-ként gyakorolják a hatalmat. Utóbbi esetben a legfőbb funkciót is ellátó uralkodó, császári, illetve királyi kiváltságjelvénynek is használja a nyeles keresztet. Ez a X—XI. századi Európában általános jelenség. Így volt ez a bizánci birodalomban már korábban is, ahol a kezdeti Krisztus-monogramos labarumot később a hordozható kereszt váltotta fel. *Hóman* megfigyelése szerint a bizánci császárok arcképes pénzein I. Leo császár utódaitól, az V. század végétől kezdve, a labarumot a kereszt váltja fel, s csak a IX. században jelenik meg újra a labarum. „A császári alak kezében is rendszerint hosszú nyelű, hordozható kereszt vagy keresztrel ellátott országalma látható. Az országalma és hordozható kereszt a pénzekben e korban már nem egyházi szimbólum, hanem a keresztény császári hatalom jelvénye, a divatjátmult labarum helyett”.²³⁴ A világi uralkodónak, tehát a bizánci császárnak a felségjelvényei között a kereszt szimbolika rendkívül fontos szerepet töltött be, s a kereszt jelentősége nagy volt.²³⁵ *Deér* hívta fel a figyelmet, hogy a bizánci kereszt-kultusz áterjedt a Nyugatra is, különösen II. Ottó német-római császár és Theophanu (Tcimisces Johannes bizánci császár unokahúga) házassága óta. *Deér* szerint ez a korszak a hatalmas oltár- és hordozható kereszt-alapítványok ideje, mint pl. Aachenben a Lothar-kereszt, vagy II. Konrád császár birodalmi keresztje, valamint a Gizella-kereszt. Nyugatnak és Bizáncnak az életében egyaránt fontos szerepet betöltő hordozható keresztre a sok közül, egy nagyon kifejező példát szeretnék ismertetni. Bizánci császári pecséten II. Justinian és IV. Tiberios társuralkodók egy hordozható, nyeles keresztet tartanak kézben egymás között.²³⁶ (12. ábra) Az ábrázolásnak ez a módja nem az egyetlen Bizáncban, de feltűnő hasonlóságot mutat a mintegy 300 évvel későbbi Ottó—Matild-kereszt már ismertetett zománcképének ábrázolásával. A hordozható kereszt a X. században tehát már Nyugaton is kapcsolatban van a világi, uralmi szimbolikával.

A passauai sirlap keresztje mind a bizánci példa, mind az Ottó—Matild-kereszt alapján hordozható keresztnek tekintendő. I. András király tihanyi sirlapjának keresztje formailag a passauai kereszt, az áll legközelebb, s mivel mindkettő sirlapon található, nem lehet kétséges, hogy a tihanyi kereszt a magyar királyé, a passauai kereszt pedig a magyar királynéé, de nem a passauai kolostor apátnőjéé. A magyar királyoknak, a bizánci és a nyugati császárokéhoz, valamint a papákéhoz hasonló jogát, ti., hogy kiváltságjel-

vényként hordozható keresztet vitessenek maguk előtt, a XI. század első két harmadában nem kellett sem indokolni, sem írásban rögzíteni. Az apostoli térítők munkát végző keresztény uralkodónak ez a joga magától értetődő volt. A kora középkorban hordozható keresztet az egyházi vezetők közül csak a pápa és a pátriárkák vitethettek maguk előtt. *Kumorovitz* felhívja a figyelmet, hogy a *Liber Pontificalis* szerint csak IV. Leó pápa (847–855) kezdte el a hordozható kereszt használatát, s ez a pápa engedte meg Ansgar hamburgi püspöknek, mint pápai legátusnak, Észak térítőjének, a kereszt használatát.²³⁷ I. István királynak a hordozható, ill. apostoli kereszt használati jogát Hóman szerint a pápa adományozta.²³⁸ A pápai hordozható kereszt bemutatására a legjobb ábrázolásokat Rómában, a San Clemente alsó bazilika narthexének és főhajójának a falain láthatjuk. A XI. század végén készült freskók közül a *Szent Kelemen* ereklyéinek translatioját, valamint *Szent Elek* életét bemutató falképeken ábrázolt, hosszú nyélen, nádusszal csatlakozó, nyújtott szárú görög kereszt mutatja ezt, melyet egy diakónus visz kézben.²³⁹

A magyar királyok jogát a hordozható kereszt viselésére csak a gregoriánus korszak, tehát VII. Gergely pápa reformja óta kezdték hagyomány alapján Szilveszter pápához kötni. A német-római császár, IV. Henrik és a pápa, VII. Gergely közötti investitúra harc az egyház győzelmével végződött, ezért a Könyves Kálmán király idejében szerkesztett Hartvik-legenda már a Gergely-féle egyházi reform szellemében fogalmazta meg I. István király jogát a kereszt viselésére. „Cruces in super ante regi ferendam, velut in signum apostolatus misit”.²⁴⁰ Csakhogy erre nem volt szükség! *Váczy Péter* kimutatta, hogy István király nem küldött semmiféle küldöttséget a pápához, hogy apostoli keresztet kérjenek számára. István királynak nem volt arra szüksége, hogy a pápa legátusnak nevezze ki, ő ettől függetlenül megszervezte a magyar püspökségeket, apátságokat s lerakta az egyházi szervezet alapjait, s Róma mindezt jóváhagyta.²⁴¹

Mindezek alapján egyértelmű, hogy István királytól kezdve az ún. apostoli, hordozható keresztet használták királyaink kiváltságjelvényként. A XI. századból nem maradt ránk ilyen tárgy, csak későbből, III. Béla király halotti jelvényei között maradt fenn ilyen kereszt.²⁴² A tihanyi sirlapon lévő keresztábrázolás jelentőségére *Gedai István* figyelt fel és bizonyította, hogy az nem egyházi személy sírját jelzi, hanem „minden bizonnyal a magyar királyi hatalom egyik jelvénye volt a nyélre tűzött hordozható egyes apostoli kereszt, mint amilyent I. Endre király tihanyi sírkövén is láthatunk”.²⁴³ *Gedai* megfigyelései után terjesztettük ki kutatásunkat a sírkövekre és a keresztábrázolásokra. Arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a tihanyi sirlapon lévő kereszt pontosan megőrizte számunkra a XI. században használatos királyi jelvény formáját, tehát megegyezik az Otto—Matild-kereszt zománclapján látható kereszt arányaival. Mindezek után teljesen egyértelmű az a jogos feltételezésünk, hogy István király felesége, Gizella

12. ábra. II. Justinian és IV. Tiberios bizánci császárok hordozható keresztet tartanak kezükben (VII—VIII. századfordulóról származó bizánci pecsét nagyított rajza)

Abb. 12. Die byzantinischen Kaiser Justinian II. und Tiberios IV. halten ein Vortragekreuz in ihren Händen (Vergrößerte Zeichnung eines byzantinischen Siegels aus der Zeit der Jahrhundertwende des VII. und VIII. Jahrhunderts)

királyné passau sirlapján ilyen csavart szárú, hordozható, ún. apostoli kereszt van ábrázolva. Gizellát megillette, hogy sirlapján kereszt legyen, mivel férjével együtt vett részt a térítő munkában és az egyházak alapításában, felszerelésében. A magyar királyok koronázási palástján Gizella királyné alakja látható, kezében templomépület modelljével, mely tevékenységének lényegi kifejezése. Éppen így jellemzi őt a csavart szárú, hordozható királyi ún. apostoli kereszt is. Még az sem elképzelhetetlen éppen egyházi tevékenységével összefüggésben, hogy Veszprémben, a királynéi udvarban állandóan volt ilyen méltóságjelvény, melyet rendszeresen használhattak a királyi pár ünnepélyes felvonulásakor.

A sasábrázolásnak is sokoldalú jelentése van az ikonográfiában. Mint méltóságjelvény a római császárkortól a középkoron át ismert és használatos. Az egyházi művészetben is korán megjelenik a sas, mint *lélekkísérő*, ui. az elhunyt lelkét kíséri, viszi a mennybe. A sas jelenti még magát *Krisztust*, az *Üdvözítőt*, a *Salvator*t, továbbá a *gonosz ellen harcoló, küzdő Krisztust* is. Jelentése kiterjed a sírszimbolikára is, ugyanis az ókorban, a kora keresztény szarkofágokon, sírköveken, és sírkápolnáknak nem ritka a *feltámadást* jelképező sas.²⁴⁴ *Wehrhahn-Stauch* kimutatta, hogy a feltámadást jelentő sas ábrázolása a Karoling-korban, és azt megelőzően elterjedt volt. Ennek egyik szép példája látható a Würzburgi Egyetemi Könyvtárban őrzött kéziratban, Pál apostol leveleiben lévő miniatúrán. A VIII.

század végéről származó munka Würzburg környékén keletkezhetett.²⁴⁵ Két oszlopon (pilléren) félkörös boltív-keretelésben felfüggesztett nagy feszület látható, s a kereszt vízszintes gerendájáról a két lator kis méretű keresztje csüng alá. Alul az Egyház jelképes hajójából a kiválasztottak lelkei fehér, az elkárhozottak lelkei fekete szárnyakkal emelkednek a magasba. Krisztus keresztjének vízszintes gerendáján egymással szembenézve, félig felemelt szárnyakkal, két sas áll.²⁴⁶ A miniatűrűből csak az oszlopos boltívet, s alatta a Krisztus-keresztet, rajta a két sassal, (13. ábra) hasonlítjuk össze a passai sirlappal. Meglepő hasonlóságot találunk a feltámadás gondolatának hasonló eszközökkel történt kifejezésére. A sasok a miniatúra alapján kétségtelenül a megváltást, a feltámadást jelképezik.

Hasonló gondolatot fejez ki a Vatikáni Könyvtárban lévő *Sacramentarium Gelasianum* északfrank kéziratnak kezdőoldalán látható díszítés. A 750 körül keletkezett ábrázoláson az Agnus Dei-vel díszített kereszt vízszintes szárának két végén, egy-egy sas áll háttal egymásnak.²⁴⁷ A párhuzamokat folytathatnók, de ez is elég a passai sirlappal való ikonográfiai összefüggés bizonyítására, melyet Wehrhahn-Stauch is egyértelműen kimutatott.²⁴⁸

A sasábrázolásnak nemcsak a feltámadással kapcsolatban van jelentősége, hanem fontos szerepet töltött be az uralmi szimbolikában is. Nemcsak az ókori, hanem a középkori uralkodók méltóságjelvényei között is gyakran láthatunk sasábrázolást. Az egyházi és a világi szimbolika közötti átmenet, ill. a kettőt összekötő gondolatnak kitűnő kifejezése a Tübingeni Egyetemi Könyvtárban őrzött ún. *Werdeni Psalterium*, a XI. század második feléből. Az 1. sz. zsoltárhoz készült egész oldalas miniatúra Dávid királyt ábrázolja középkori uralkodónak megfelelő módon: császári öltözetben trónon ül, oldalra felemelt két kezében felségjelvényeket tart. Jobbjában kormánypálca, sceptrum, melynek gombos felső végén madáralak áll, baljában országmát, glóbuszt tart, s ennek csúcsán is madáralak látható. A két madár egymással szembenéz.²⁴⁹ A werdeni bencés apátság művészeti életének virágkora *Adalwig* apát (1066—1081) idejére tehető, így az ábrázolás *IV. Henrik* császár uralmi szimbolikáját fejezi ki, melynek előzményeit is nyomon lehet követni. *III. Henrik* 1039—1046 között használt első, és 1042—1047 között használt második német királyi pecsétjén a trónon ülő uralkodó jobbjában kormánypalcát tart, s ezen madár áll.²⁵⁰ A császárnak egy 1040-ből származó bullapecsétjén profilban ábrázolt fej arca előtt jobb kézben tartott, szárnyait felemelő madarat láthatunk.²⁵¹ *II. Konrád* 1029. évi császári trónpecsétjén, az uralkodó jobbjában ugyancsak madarat, baljában pedig keresztet országmát, glóbuszt láthatunk.²⁵² A felsorolás visszavezethető az Ottó császárokig, s mindenütt találunk példát a madarábrázolásra, mind uralmi szimbólumra.

Ezek alapján hiba lenne nem látni összefüggést a passai sirlapon ábrázolt sasokkal. Ha csupán

vázlatosan végigtekintjük Gizella királyné származási táblázatát, akkor láthatjuk vérségi kapcsolátát a német uralkodóház tagjaival. Bátyja, *II. Henrik* német király és római császár (1002—1024). *III. Ottó* német király és római császár (983—1002) második fokon unokatestvére. *II. Ottó* német király és római császár (973—983) második fokon nagybátyja. *I. (Nagy) Ottó* német király és császár (936—973) *I. Henrik* nevű bajor herceg nagyapjának a testvére. Végül *I. Henrik* német király (919—936) pedig dédapja volt. Eleve nem zárhatjuk ki a sirlapon lévő sasok tartalmi jelentéséből azt sem, hogy ez utalás lehet a királyi és császári származásra is, melynek abban az időben még a kolostorba vonult özvegyek esetében is volt jelentősége.

Összegezve a sirlap ikonográfiai elemzésével kapcsolatban előadottakat, megállapíthatjuk az alábbiakat:

1. A sirlap formája Karoling-kori előzményekben gyökerezik, s jelenlegi megjelenésében tökéletesen beleillik a XI. századi környezetbe, így megfelel Gizella királyné korának.

2. A keresztábrázolás ókeresztény előzményekből sarjadt, s megfelel a X—XI. századi hasonló hordozható keresztábrázolásoknak. A tihanyi sirlap keresztje alapján állítjuk, hogy az, egykor

13. ábra. Sasokkal ábrázolt kereszt egy VIII. század végi miniatűrén (Würzburg környékén készült illusztrált kézirat)

Abb. 13. Mit Adlern gezeichnetes Kreuz auf einer Miniatur vom Ende des VIII. Jahrhunderts (In der Gegend von Würzburg angefertigte bebilderte Handschrift)

funkcionált méltóság-, ill. kiváltságjelvénynek a kőbe faragott mása. Mint ilyen, világi uralmi szimbólummal is rendelkezett, ennek használata királyi, császári kiváltságjog volt.

3. A kereszt egyúttal életfa, „arbor vitae”, azaz Krisztus keresztje, „CRVX XPI”, mint felirata is igazolja, tehát a feltámadást, az elhunyt megváltását jelenti.

4. Ugyancsak a feltámadás gondolatát fejezik ki a sasok, melyek egyúttal a császári ősoktól való származást is szimbolizálják.

5. Mindezek alapján arra az eredményre jutotunk, hogy a passzai Niedernburg apácakolostorban egy olyan elhunyt apátnőt kell keresnünk, akire a fenti ikonográfiai megállapítások minden esetben vonatkoznak. Ilyen apátnő csak egy élt a kolostorban: a bajor származású Gizella magyar királyné, I. István magyar király özvegye. Elhunytának évére csakis az embertani vizsgálat alapján következtethetünk, s figyelembe véve a történelmi hátteret, véleményünk szerint 1055–1065 közötti időben halt meg Gizella.

A GÓTIKUS SÍRLAP

A XI. századi sírlap fölé emelt gótikus építmény hosszanti oldalán három, végén pedig egy mérműves, csúcsíves nyílással készült, melyet felül 194 cm hosszú és 72 cm széles, 12 cm vastag kőlap zár le. A felépítmény tulajdonképpen jelképes sír, kenotáfium. A zárólap adneti vörös márványból készült, felülete díszesen faragott (10. ábra).

A téglalap alakú márványlap közepén mélyített, keskeny mezőben, késő gótikus ízlésben megismétlődik a XI. századi sírlap ikonográfiai programja. Ün. számárhátíves, mérműves fülkében latin keresztet láthatunk, mely ugyancsak mérműves csúcsívből emelkedik ki, de ábrázolásában nem hordozható kereszt, hanem álló kereszt, crux stativa. Ez egyúttal azt bizonyítja, hogy az 1420 táján készült faragvány tervezői

már nem ismerték a XI. századi hordozható kereszt jelentéstartalmát. A lóherelevélben végződő keresztgerendavégeken egy-egy, felemelt szárnyú sas áll, egyik lábuk magasra nyújtva. A kereszt két oldalán kiemelkedő gót betűkkel felirat: *Gisyla abbatissa*.

A belső mezőt alig kiemelkedő széles szegély veszi körül, melyen vésett gót betűkkel, az alsó jobb sarokból kiindulva balra, a következő felirat olvasható: *Anno . do . m . lxxxxv . non . maii . o . venbl . dna . Gisula . soror . sancti . Hainrici . Imperatoris . uxor . Stephi . Regis . Ungarie . abbatissa . huius . monasterii . hic . sepulta*.

Helyesen kiegészítve így hangzik:

Anno Domini millesimo nonagesimo quinto, Nonis Maiis obiit Venerabilis Domina Gisula, soror sancti Hainrici Imperatoris, uxor Stephani Regis Ungariae, abbatissa huius monasterii. Hic sepulta. Magyarul: «Az Úr 1095. évében, május 7-én elhunyt a tiszteletre méltó Gizella Úrnő, Szent Henrik császár húga, Magyarország királynak, Istvánnak a felesége, ennek a monostornak az apátnője. Itt van eltemetve.»

A feliratban az évszám téves, minden valószínűség szerint rossz véset.

...

Tanulmányunk eredményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy I. (Szent) István magyar király feleségét, a bajor származású *Gizella királynét* nem Székesfehérvárott, sem nem Veszprémben, hanem *Passauban temették el*. Eredeti, hiteles sírja és sírlapja a Niedernburg kolostor templomában látható, mely fölé 1420 táján gótikus felépítményt készítettek. Gizella — István halála után — a kegyetlen bánásmód miatt arra kényszerült, hogy 1045 körül III. Henrik császár kíséretében elhagyja Magyarországot és Passauban, az ősi birodalmi apácakolostorban telepedjék le. A monostor apátnőjeként hunyt el feltehetően 1055–1065 között.

JEGYZETEK

Rövidítések — Abkürzungen

GOMBOS: *Catalogus*... = *GOMBOS Franciscus Albinus Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCII. Tomus I—IV.* (Budapestini, 1937—1943)

GOMBOS: SZIE = *GOMBOS Ferenc Albin:* Szent István a középkori külföldi történetírásban. SZIE III. (Budapest, 1938) 281—324.

GUTHEIL = *GUTHEIL Jenő:* Az Árpád-kori Veszprém. 2. kiadás. Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai I. Szerk. Madarász Lajos (Veszprém, 1979)

MGH. SS. = *Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Auspicis Societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi edidit Georgius Henricus Pertz. Scriptorum.* (Hannoverae, 1826—1926) Fol. tom. I—XXXII.

Pez, SS. *Austriac* = *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini, quotquot ex Austriae vicinarumque provinciarum bibliothecis et tabulariis decumano labore perlustratis, ... Edidit et necessariis notis, observationibus illustravit R.D.P. Hieronymus Pez.* (Lipsiae—Ratisbonae, 1721—1745) Fol. tom. I—III.

Rauch, SS. *Austriac* = *Rerum Austriacarum scriptores, qui lucem publicam hactenus non viderunt, et alia monumenta diplomatica nondum edita, quibus huius gentis aliarumque vicinarum medii aevi historia ac iura eius temporis publica provincialia, municipalia, feudalia et civilia uberrimae illustrantur, ex authenticis bibliothecae augustae Vindobonensis, codicibus manuscriptis et diplomaticis instrumentis eruit ac edidit Adrianus Rauch.* (Vindobonae, 1793—1794) Tom. I—III.

SZIE = Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I—III. Szerk. Serédi Jusztinián. (Budapest, 1938)

VKML = Veszprémi Káptalani Magánlevéltár

VPL = Veszprémi Püspöki Levéltár

SRH = *SZENTPÉTERY, Emericus:* *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae Gestarum.* Vol. I—II. (Budapest, 1937—1938)

1. Az Árpádok királysága 1000—1301. című szakasz szerzői: Érszegi Géza és Solymosi László. — Itt mondok köszönetet lektoraimnak, dr. Kubinyi Andrásnak és dr. Kredics Lászlónak, akik értékes tanácsaikkal és újabb adataikkal segítettek munkámat.
2. A könyv Veszprémben jelent meg 1979-ben, posztumusz munkaként, melynek kéziratát Gutheil Jenő 1960-ban fejezte be.
3. De plurimis claris selectisque mulieribus opus prope divinum novissime congestum seu De memorabilibus et claris mulieribus. Lásd *GOMBOS: Catalogus*... II. 1223.
4. Novissime historiarum omnium repercussiones, noviter a reverendissimo patre Jacobo Philippo Bergomense ordinis Hereditarum edite: que Supplementum supplementi chronicarum nuncupantur... (Ventiis, 1503) 279.
5. Supplementum Supplementi Chronicarum ab ipso Mundi Exordio usque ad redemptionis nostrae Annum. MCCCCCX editum. (Venetiis, 1513) 205. Köszönetet mondok dr. Soltész Zoltánnénak, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetőjének értékes tanácsaiért és a régi szakirodalom felkutatásában nyújtott önzetlen segítségéért.
6. Lásd *GOMBOS: Catalogus*... II. 1223.

7. VPL, jelzete: 1216. Ius coronandi reginas 1. — Regesztája: *GUTHEIL* 303.
8. *GUTHEIL* 104—105.
9. VKML, jelzete: 1217. Nagypécseley 1. Regesztája: *GUTHEIL* 303—304.
10. VKML, jelzete: 1222, Nagypécseley 2. és 3. Regesztái: *GUTHEIL* 304.
11. *SZENTPÉTERY Imre:* Magyar oklevéltan. A magyar történettudomány kézikönyve II. 3. (Bp., 1930) 77—82.
12. VPL, jelzete: 1269. Decimae Budenses 3. Regesztája: *GUTHEIL* 306—307.
13. VKML, jelzete: 1276. Kál 10. Regesztája: *GUTHEIL* 308.
14. VPL, jelzete: 1276. Litterae adiunctae 6. Regesztája: *GUTHEIL* 308.
15. VPL, jelzete: 1276. Ius coronandi reginas 2. Regesztája: *GUTHEIL* 308.
16. VKML, jelzete: 1277. Kál 13. Regesztája: *GUTHEIL* 309.
17. VKML, jelzete: 1280. Nagy et Kisberény 6. Regesztája: *GUTHEIL* 310.
18. VKML, jelzete: 1283. Ladán 1. Regesztája: *GUTHEIL* 311.
19. VKML, jelzete: 1300. Insula magna 3., regesztája: *GUTHEIL* 313.
20. *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis.* A Veszprémi püspökség oklevéltára. II. (Budapest, 1899) 246—247.
21. VPL, jelzete: 1425. Ius coronandi reginas 3. Regesztája: *GUTHEIL* 326.
22. VPL, jelzete: 1437. Ius coronandi reginas 4. Regesztája: *GUTHEIL* 326.
23. VKML, jelzete: 1257. Veszprém eccl. et capit. 9. Regesztája: *GUTHEIL* 305.
24. Kiadásait és kritikái irodalmát lásd *GUTHEIL* 43—57 és 301.
25. Regesztáikat lásd *GUTHEIL* 307—308.
25. *GUTHEIL* 44.
26. *Ibidem*
27. VKML, jelzete: 1342. Veszprém eccl. et capit. 20. Regesztája: *GUTHEIL* 317.
28. *GUTHEIL* 46.
29. *GUTHEIL* 46—47., 259.
30. *GOMBOS: SZIE* III. 281.
31. *KELLER, Hiltgart L.:* *Reclams Lexicon der Heiligen und der biblischen Gestalten.* (Stuttgart, 1979) 242—244., 325.
32. *MGH. Herzberg—Fränkel, Necrologia Germaniae.* Tomus II, 1. Diocesis Salisburgensis. (Berolini, 1890) 46. — *GOMBOS: Catalogus*... II. 1661.
33. *MGH. SS. IV.* 691., cap. 31. *GOMBOS: Catalogus*... III. 2439. Adalboldus ugyan 1018-ig írta meg Henrik élettörténetét, de csak az 1004-ig szóló rész maradt fenn.
34. *MGH. SS. IV.* 130., cap. 31. — *GOMBOS: Catalogus*... I. 15—16. — *GOMBOS: SZIE* III. 300.
35. *MGH. SS. XV.* 2., 1306 — *GOMBOS: Catalogus*... I. 556.
36. *MGH. SS. XI.* 268. — *GOMBOS: Catalogus*... III. 2666.
37. *GOMBOS: SZIE* III. 283—284.
38. *MGH. SS. VII.* 62. Lib. III. cap. 1. — *GOMBOS: Catalogus*... III. 2064—2065. — *GOMBOS: SZIE* III. 282.
39. *MGH. SS. IV.* 117—118. — *GOMBOS: Catalogus*... II. 1141—1145.
40. *GOMBOS: SZIE* III. 300.
41. *GOMBOS: Catalogus*... IV. Index, compositus *Csaba Csapodi* (Budapestini, 1943) 64.
42. *MGH. SS. IV.* 538. Cap. 30. — *GOMBOS: Catalogus*... III. 2627—2628.

43. GOMBOS: Catalogus... II. 1177. — Pez, SS. Austriac. I. 296.
44. MGH. SS. XX. 794. — GOMBOS: Catalogus... I. 93.
45. Ibidem. „Quod ut firmius fieret, addidit iuramento se contra omnes, qui eam vellent calumpniare, pro posse et nosse semet subsidio fore, ...”
46. GOMBOS: Catalogus... I. 13. Lib. II. c. 43.
47. MGH. SS. VIII. 397. — GOMBOS: Catalogus... II. 1202.
48. Acta Sanctorum Boll. 7 Aprilis, I. 667—668. — GOMBOS: Catalogus... III. 2339.
49. MGH. SS. VI. 354. — GOMBOS: Catalogus... III. 2127.
50. MGH. SS. VI. 192. — GOMBOS: Catalogus... II. 869., — GOMBOS: SZIE III. 300.
51. GOMBOS: Catalogus... II. 1233.
52. MGH. SS. X. 382. — GOMBOS: Catalogus... II. 1042.
53. MGH. SS. IX. 565. — GOMBOS: Catalogus... I. 314.
54. MGH. SS. IX. 574. — GOMBOS: Catalogus... I. 89.
55. MGH. SS. VI. 650. — GOMBOS: Catalogus... I. 221.
56. MGH. SS. VI. 682. — GOMBOS: Catalogus... I. 222.
57. GOMBOS: Catalogus... III. 2587. — SRH II. 384—385.
58. GOMBOS: Catalogus... III. 2600. — SRH II. 415.
59. MGH. SS. IV. 810. — GOMBOS: Catalogus... III. 2440. Lib. I. c. 30.
60. KISS Sándor: A korinthusiakhoz irt első levél magyarázata. In: A Szentírás magyarázata. Szerk. Bartha Tibor (Debrecen, 1967) 208. BIBLIA Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat, az Apostoli Szentzsek Könyvkiadója. (Budapest, 1976) 1322. *Gaal Ferenc* jegyzete 7. 12—16. DIE BIBEL. Altes und Neues Testament. Einheitsübersetzung. Katholische Bibelanstalt GmbH, Stuttgart. Freiburg—Basel—Wien, 1980) 1285., 7,8—16. jegyzet.
61. GOMBOS: Catalogus... I. 523.
62. MGH. SS. XX. 241. — GOMBOS: Catalogus... III. 1763. Lib. VI. cap. 27.
63. Freisingi Ottó krónikája. Ottonis episcopi Frisingensis Chronicon. Ford. Gombos F. A., Irsik J., Vajda Gy. (Bp., 1912) „Midőn nővérét, Gisilát, feleségül adta a magyarok királyához, Istvánhoz, úgy ezt, mint ennek egész országát rábirta a hit felvételére.”
64. MGH. SS. XXV. 384. — GOMBOS: Catalogus... II. 993.
65. MGH. SS. XVII. 445. — GOMBOS: Catalogus... II. 1484.
66. MGH. SS. IX. 772. — GOMBOS: Catalogus... I. 677.
67. MGH. SS. XVI. 682. — GOMBOS: Catalogus... I. 579.
68. MGH. SS. XXII. 240. — GOMBOS: Catalogus... II. 1071. Lib. XXIII. 32.
69. MGH. SS. X. 137. — GOMBOS: Catalogus... II. 1176.
70. GOMBOS: Catalogus... II. 1128.
71. GOMBOS: Catalogus... I. 581.
72. GOMBOS: Catalogus... II. 1181.
73. GOMBOS: Catalogus... I. 690.
74. MGH. SS. XVII. 620. — GOMBOS: Catalogus... I. 717. — GOMBOS: SZIE III. 291—292.
75. MGH. SS. XVII. 289. — GOMBOS: Catalogus... I. 205.
76. GOMBOS: Catalogus... III. 2104. c. 164.
77. MGH. SS. XIX. 537. — GOMBOS: Catalogus... I. 202.
78. GOMBOS: Catalogus... I. 19. — GOMBOS: SZIE III. 300., II. 71.
79. MGH. SS. XXIII. 786. — GOMBOS: Catalogus... I. 26.
80. GOMBOS: SZIE III. 299.
81. GOMBOS: Catalogus... I. 50.
82. GOMBOS: Catalogus... I. 558.
83. MGH. SS. XXII. 466. — GOMBOS: Catalogus... II. 1575.
84. GOMBOS: Catalogus... I. 423.
85. GOMBOS: Catalogus... I. 49., c. 144.
86. GOMBOS: Catalogus... I. 467.
87. SRH. I. 173. — GOMBOS: Catalogus... III. 2146.
88. GOMBOS: Catalogus... II. 1220.
89. MGH. SS. XXIV. 237. — GOMBOS: Catalogus... II. 931.
90. SRH. II. 315. — GOMBOS: Catalogus... I. 572., c. 10.
91. MGH. SS. XXV. 695. — GOMBOS: Catalogus... III. 2123.
92. GOMBOS: Catalogus... II. 1035.
93. GOMBOS: Catalogus... II. 1035.
94. GOMBOS: Catalogus... II. 1038.
95. MGH. SS. XVI. 601. — GOMBOS: Catalogus... I. 173.
96. GOMBOS: Catalogus... III. 2005.
97. GOMBOS: Catalogus... I. 615. — *Képes Krónika. Chronicon Pictum*. Prototypice impressum. Edidit Helicon Hungaricus. (Budapestini, 1964) II. 99., 102—103. A 42. fejezetben az idézett „fusoriis tabulis”-t Geréb így fordítja: kannákkal, oltártáblákkal; úgy véljük, itt bronzból öntött táblákról lehet szó.
98. GOMBOS: Catalogus... I. 266. — GOMBOS: SZIE III. 298.
99. GOMBOS: Catalogus... III. 1963.
100. GOMBOS: Catalogus... II. 1059.
101. GOMBOS: Catalogus... I. 799.
102. GOMBOS: Catalogus... I. 798.
103. GOMBOS: Catalogus... II. 1330.
104. GOMBOS: Catalogus... I. 115.
105. GOMBOS: Catalogus... I. 59.
106. GOMBOS: Catalogus... II. 1573.
107. MGH. SS. XVI. 66. — GOMBOS: Catalogus... I. 171.
108. GOMBOS: Catalogus... I. 475., c. 8.
109. GOMBOS: Catalogus... II. 1298.
110. GOMBOS: Catalogus... III. 1726.
111. GOMBOS: Catalogus... II. 1699.
112. GOMBOS: Catalogus... I. 708.
113. GOMBOS: Catalogus... II. 1211.
114. GOMBOS: Catalogus... II. 1212.
115. GOMBOS: Catalogus... II. 1066.
116. GOMBOS: Catalogus... III. 2273.
117. GOMBOS: Catalogus... III. 2191.
118. GOMBOS: Catalogus... III. 2574.
119. GOMBOS: Catalogus... II. 1154.
120. GOMBOS: Catalogus... I. 72.
121. GOMBOS: Catalogus... I. 74.
122. GOMBOS: Catalogus... II. 1349.
123. Rauch, SS. Austriac. II. 473—474. — GOMBOS: Catalogus... III. 2114.
124. SCHMID, W. M.: Das Grab der Königin Gisela von Ungarn, Gemahlin Stephans I. des Heiligen. (München, 1912) 13—14.; Gizella királyné sírja a niederburgi kolostorban, Passauban. Magyarország emlékei. III. Szerk. Forster Gyula. (Bp., 1913) 53—54.
125. GOMBOS: Catalogus... II. 1139. — GOMBOS: SZIE III. 320.
126. Monumenta Boica. Vol XVI. Ed. Academia Scientiarum Boica. (Monachii, 1795) Collectanea Historica 550—551. — *Gombos*: Catalogus... I. 704.
127. GOMBOS: Catalogus... I. 129.

128. GOMBOS: Catalogus ... I. 524.
129. GOMBOS: SZIE III. 320—321.
130. GOMBOS: Catalogus ... I. 556.
131. GOMBOS: Catalogus ... I. 712.
132. GOMBOS: Catalogus ... III. 2642.
133. GOMBOS: Catalogus ... II. 1130.
134. GOMBOS: Catalogus ... III. 2657.
135. GOMBOS: Catalogus ... II. 908.
136. LUDEWIG, Joan. Petr.: Complectens Scriptores Rerum Episcopatus Bampergensis. Volumen primum. (Francofurti et Lipsiae, 1718) 3—255.
137. Ibidem 66.
138. Ibidem 90. Az idézet első mondata alcim, a második mondat is 1095-re értendő.
139. GOMBOS; Catalogus ... II. 1223. Az eredeti kiadást nem tudtuk megszerezni.
140. Liber duodecimus, 279. Az idézetet az 1513. évi velencei kiadásnál közöljük, mert az eltérés valamennyi kiadás között jelentéktelen.
141. Liber duodecimus, 205. Vngarorum conuersio.
142. Liber duodecimus, 270. Vngarorum conuersio. A szövege azonos az 1513. évi velencei kiadást idézett részletével.
143. Lásd az erre vonatkozó érveket GUTHEIL 93.
144. Liber quintus, 531.
145. Az ingolstadti kiadás alapján közölt szöveg-részlet a bázeli kiadásban a 419. oldalon található. — GOMBOS: Catalogus ... I. 367.
146. SCHMID op. cit. (München, 1912) 13.; (Bp., 1913) 53. 1095. május 7-én Szt. Henrik császár húga, Gizella, Istvánnak, Magyarország királyának a felesége, ennek a helynek második apátnője, itt van eltemetve a bejárat jobb oldalán.
147. A monostor első apátnője Heilka volt 1010—1020, a második apátnő neve ismeretlen, és őt követte harmadikként Gizella királyné.
148. SCHMID op. cit. (München, 1912) 12.; (Bp., 1913) 53.
149. BRVRSCHIVS op. cit. Liber secundus, 123.
150. Hund ezt a híradását Aventinustól vette át, és az Ingolstadtban 1554-ben kiadott munkának 500. lapjára hivatkozik. Ugyanez az adat megtalálható Aventinusnak Baselben, 1580-ban kiadott munkájának 393. lapján is.
151. GOMBOS: Catalogus ... I. 387. Hatalmas kompi-láció, mely legnagyobb részben ismert, kisebb részben ismeretlen kútfőkből készült.
152. Regina Hungariae primi stirpis. (Viennae, 1776) 35—46.
153. THURÓCZY János: A magyarok krónikája. (Fordította Horváth János) (Bp., 1978) 109., 112—113.
154. Ibidem 514—519., a 215. és a 218. sz. jegyzet.
155. VAJAY Szabolcs: Géza nagyfejedelem és családja. Székesfehérvár Évszázadai 1. (Székesfehérvár, 1967) 89.
156. HELTAI Gáspár: Krónika a magyaroknak dolgairól. (Bp., 1981) 91., IV. rész.
157. Ibidem, Bevezető 18.
158. Ibidem 91.
159. GERICS József: Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai. Memoria Saeculorum Hungaricae I. Középkori kútfőink kritikus kérdései. (Bp., 1974) 134.
- 159a TÓTH Zoltán: Szent István legrégebb életirata nyomán. Századok 81. (1947) 27. és 47. „... Gizella királynét a hazai krónikairás szörnyeteggé torzította”. „... a Gizella emléket befeketítő szemlélet nemcsak tudatos, hanem nyilván udvari eredetű is, az élő krónikairás viszont az udvar mindenkor felfogását osztó az azzal párhuzamosan fejlődő, a kései szövegváltozatokban az ellenséges tendencia kiirthatatlanul meggyökeresedett.”
- 159b MÁLYUSZ Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. (Bp., 1967) 33—42.
- 159c KRISTÓ Gyula: I. István és családja Árpád-kori történetírásunkban. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominata. Acta Historica, tomus XL. (Szeged, 1972) 54—55., 66., 69—72.
160. ANTONII BONFINI Rerum ungaricarum decades. (Basiliae, 1543) Decadis II. liber IV. 232. — ANTONIUS de BONFINIS: Rerum Ungaricarum decades. Ediderunt J. Fögel et B. Iványi et L. Juhász. Tomus II. (Lipsiae, 1936) Decas II. Liber IV. 282. Egyes kiadásokban, így pl. az 1543. és az 1568. évi bázeli művekben Bonfini által idézett epigramma szövege eltérő, bővebb: „Ladislai, sanctissimorum Pannoniae regum consortum hic ossa quiescunt”.
161. KULCSÁR Péter: Egy budai humanista feliratgyűjtemény. Arch. Ért. 95. (1968) 260. Itt kell megemlítenem, hogy Kulcsár eredményeinek rendkívüli jelentőségére, és a Bonfini által említett problematikussá vesztprémi felirat fontosságára a Gizella-sír ügyében, Kubinyi András volt szíves figyelmemet felhívni. — KULCSÁR Péter: Bonfini Magyar történetének forrásai és keletkezése. Humanizmus és reformáció 1. (Bp., 1973) 73.
162. Decas II. liber I. 163., 353—354. „Proinde postulatum a Panponico rege sororem, cui Gysle nomen erat, ultro Henricus coniugavit, ut pari cum viro sanctitate certaret pacemque perpetuam inter Alamanos et Ungaros pacisceretur.” „Admiranturque, plerique, quod Ungarorum annales referunt, Gyslam tantum facinus fuisse ausum, cum omnes plane scriptores sanctissimam mulierem et divo rege ac fratre imperatore non indignam affirmant. Quare, si utrorumque scripta tueri volumus, duas uxores Stephanum duxisse cogimur affirmare et utriusque Gysle fuisse nomen, unam eamque sanctissimam Henrici sororem, alteram vero Guilielmi filiam, qui sancti Sigismundi frater fuit et e Bur-gundiensium ducum familia prodiit, ...”
163. ÁDÁM Iván: A veszprémi székesegyház. (Veszprém, 1912) I. rész, 123—124. és 162. Bonfinire alapozott érvelése Gizella siremlékéről nemcsak téves, hanem ellentmondásos is, amikor azt állítja, hogy elveszett a templom XV. századi restaurálásakor. Ádám ezzel el nem követett felelőtlenséget és kegyeletsértést varr a már humanista eszmei áramlatban élő veszprémi püspökség és káptalan nyakába. Ha lett volna Gizellának, az alapítónak tekintett királynénak siremléke, akkor erre úgy vigyáztak volna, mint a szemük fényére!
164. PRAY, Georgius: Dissertatio historico-critica de Sancto Ladislao Hungariae rege. (Posonii, 1774) 92—93. Az értesítést az adatokkal együtt 1774. október 13-án kelt levelében Blaho Vince ferences tartományfőnök írta meg Pray Györgynek: „Lapis iste, cujus uterque angulus inferior abrasus est, diu extra rudera Ecclesiae jacuit, serviens nunquam tegendis Calvinianorum Sepulchris, sed anno 1760. circiter restauratae Ecclesiae meridionali parietis prope aram impositus est.”
165. HORVÁTH József: A makranci emlékkő. Élet és Tudomány (1977) 1387. Itt mondom köszönetet Horváth József püspöki könyvtárosnak értékes felvilágosításaiért és a felvétel közléséért.
166. A szöveget Pray említett könyvéből, Blaho Vince levele alapján és a márványlapról készült metszet után közöljük. Lásd PRAY op. cit. (1774) 92—93. „Superne Cardinalitii pilei, intra cujus lemniscos una rosa visitur, insigne habet: inferius vero hanc exhibet pulchro, et majusculo caractere Latino Epigraphen.”
167. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. IV. (Bp., 1907) LXX—LXXIII., A kötet bevezetőjének szerzője, Lukács József, a makranci sírkövet Gizella és Adelheid királynék elavult sírköve megújításának tekinti; lásd 5. sz. lábjegyzetét.

168. *DESERICIUS, Josephus Innocentius*: De initiis ac maioribus Hungarorum. Tomus V. Stephanus supremus, et ultimus maiorum Hungarorum: atque adeo corona et coronis sive apex consummatissimus Libri V. (Pestini, 1760) 115, 235, 249—250.
169. *PRAY, Georgius*: Annales Regvm Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV. Tomus I. (Vindobonae, 1764) Liber II. 44.
170. *Ibidem* Liber II, 94.
171. *PRAY*: Dissertatio . . . (Pozonii, 1774) 92—93.
172. *GANOCZY, Antonius*: Dissertatio historico-critica de S. Ladislao Hungariae Rege fundatore episcopatus Varadiensis. (Viennae Austriae, 1775)
173. *RÓKA, Johannes*: Passavio vindicatus et animadversionibus illustratus piissimae Protoreginae Hungariae Gisela tumulus. (Pozoniae et Cassoviae, 1776)
174. *PRAY, Georgius*: Diatribe in Dissertationem historico-criticam de S. Ladislao Hungariae Rege, fundatore episcopatus Varadiensis, ab Antonio Ganoczy conscriptum. (Pozonii et Cassoviae, 1777)
175. *CORNIDES, Daniel*: Regum Hungariae qui seculo XI. regnare, genealogiam illustrat, atque ab objectionibus reverendissimi domini Antonii Ganoczy, . . . vindicat. (Pozonii et Cassoviae, 1778)
176. *RÓKA, Johannes*: Protectus adversum Prayanus infestationes piissimae Protoreginae Hungariae Gisela Passaviensis tumulus. (Viennae Austriae, 1778)
177. *RÓKA, Johann*: Das Leben der seligen Gisela, ersten ungarischen Königin. (Wien, 1779)
178. *KATONA, Stephanus*: Historia critica regvm Hngariae stirpis Arpadianae. (Pestini, 1779) Tomulus I—II.
179. *GANOCZY, Antonius*: Dispunctio Diatribae a Georgio Pray diocesis Strigoniensis presbitero in Dissertationem de Sancto Ladislao rege Hungariae, episcopatus Magno-Varadiensis Fundatore conscriptam editae. (Magno-Varadinae, 1781)
180. *PRAY, G. — KATONA, S. — CORNIDES, D.*: Epistolae exegeticae in dispunctionem Antonii Ganoczy. (Pestini, 1784)
181. *VPL*, „Kolleriana“ Fasc. 6. No. 3. Az eddig publikálatlan levél és hat oldal jegyzet fontos adalék e témában. Itt köszönöm meg dr. Körmendy József püspöki levéltáros önzetlen és fáradhatatlan segítségét, valamint a levél fordítását.
182. *RANKL Lajos — SCHMID, M. Farkas — VÉRTES József*: Gizella Magyarország első királynéja, Szent István hitvese. Történelmi életkép. (Székesfehérvár, 1935) 127—128.
183. *RANOLDER, Johann*: Elisabeth (Gisela) Herzogin in Baiern, erste Königin von Ungarn. Blätter der Erinnerung an die völkerbeglückende Vermählung Seinêr k.k. Apostolischen Majestät Franz Joseph I. mit Ihrer königlichen Hoheit, der durchlauchtigsten Prinzessin Elisabeth, Herzogin in Baiern. (Wien, 1854)
184. *Ibidem*, 58. „Sie ward, wie sie es wünschte, in der von der von ihr erbauten und jetzt nach ihr benannten Gisela-Capelle begraben.“
185. *CSETE Antal*: Gizella királyné sírjáról. (Pest, 1862)
186. *WITTICH Sándor*: Boldog Gizela. Magyar Sion V. (1867) 21—37., 85—100.
187. VIII. kötet. (Pest, 1870) 705—707.
188. *MILETZ János*: Gizella első koronás magyar királyné élete. (Temesvár, 1875)
189. *WERTNER Mór*: Az Árpádok családi története. (Nagy-Becskerek, 1892). — *WERTNER, Moritz*: Gisela von Bayern, Königin von Ungarn. Aus Verfassers „Historischkrit. Genealogie der Arpaden“ (Berlin, 1892)
190. *PAULER Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. 2. jav. kiad. (Bp., 1899) 84, 418., 173. sz. jegyzet.
191. *FORSTER Gyula*: Árpád-házi síremlékek. In: III. Béla magyar király emlékezete. Szerk. Forster Gyula (Bp., 1900) 328—331. — *GERECZE Péter*: Szobrászati emlékek Magyarországon. (Bp., 1898) 70.
192. *ERHARD, Alexander*: Geschichte der Stadt Passau. B. I—II. (Passau, 1862, 1864) B. I. 58., B. II. 114—115, 137—138, 141.
193. *SCHMID, W. M.*: Passau. Berühmte Kunststätten. Band 60. (Leipzig, 1912) 14—15. — *REITZENSTEIN A.* — *BRUNNER H.*: Bayern. Baudenkmäler. Reclams Kunstführer, Deutschland, Band I. (Stuttgart, 1974) 728—729.
194. *SCHMID, W. M.*: Das Grab der Königin Gisela von Ungarn, Gemahlin Stephans I. des Heiligen. (München, 1912). *SCHMID W. M.*: Gizella királyné sírja a niedernburgi kolostorban, Passauban. (Bp., 1913) 60—70. — *RANKL L.* — *SCHMID M. F.* — *VÉRTES J.* op. cit. 90—93.
195. *TOMCSÁNYI Lajos*: Boldog Gizella és Árpád-házi Boldog Margit szentté avatása. Religio (1908) 439—440.
196. *VELICS László*: Boldog Gizella első királynénk passau sírjáról. Religio (1908) 488—491.
197. *TOMCSÁNYI László*: Boldog Gizella még egyszer. Religio (1908) 526—529.
198. *PÁMER László*: Gizella, első magyar királyné boldoggá avatása. Katholikus Szemle XXIV. (1910) 697—715.
199. *STÓHR Géza*: Hol van Gizella királyné, Szent István neje sírja? Religio (1912) 513—517.
200. *FORSTER Gyula*: Gizella királyné sírja. Budapesti Hírlap 1912. szeptember 7-i szám.
201. „Gizella királyné sírja“ címmel jelent meg a cikk Csete Antal dr. veszprémi ügyvéd és városi főúgyésztől a Budapest Hírlap szeptember 10-i számában.
202. *AMBRÓZY Ferenc*: Gizella királynénk sírja. Századok 46. (1912) 627—628.
203. *FORSTER Gyula*: Gizella királynénk sírja. (Válasz Ambrózy F. cikkére) Századok 46 (1912) 792—803.
204. *ÁDAM Iván*: Veszprém és Gizella királyné. Religio (1912) 466—468., 483—486.
205. *SCHMID* op. cit. (Bp., 1913) 45—76.
206. *FORSTER, Julius*: Das Grab der Königin Gisela in Passau. Ungarische Rundschau (1913) 505—518.
207. *RANKL—SCHMID—VÉRTES* op. cit. 120—124.
208. *Ibidem*, 130—131.
209. *DÓRY Ferenc*: Szent István családi története. SZIE II. (Bp., 1938) 577—578.
210. *GOMBOS SZIE* III. 320.
211. *VAJAY Szabolcs* op. cit. 88—89., és 91—92, 93, 94, 95 sz. jegyzetek. Vajay 1065-re teszi Gizella elhunytát Passauban. *KULCSÁR* op. cit. Arch. Ért. 95. (1968) 260.
212. *GYÖRFFY György*: István király és műve. (Bp., 1977) 116, 244, 382. Valószínűleg téves elírás Györffy könyvében, hogy a passauai zárda Niedermünster-nek van nevezve Niedernburg helyett. Regensburgban van a Niedermünster apácakolostor, melynek bazilikájában eltemették 1006-ban Gizella királynénk anyját Burgundi Gizellát.
213. *GIEHRL, Delta*: Die selige Gisela. (Passau, 1947)
214. *GRUNEIS, Alfons*: Die Königin und Äbtissin Gisela und ihr Grab in der Klosterkirche von Niedernburg. (Passau, é.n.)
215. *WAGNER, Bernarda*: Das uralte kaiserliche Benediktinerinnenstift in Passau—Niedernburg auf seinem Weg durch die Zeiten. (Passau, é.n.)
216. Lexikon für Theologie und Kirche. IV. (Freiburg, 1960) 901—902. — Deutsches Städtebuch. Hand-

- buch städtischer Geschichte. Band V. Bayern. Teil 2. Bayerisches Städtebuch. Herausgeben von KEYSER, Erich und STOOB, Heinz. (Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz, 1974) 528. — Reclams Kunstführer. Deutschland, Band I. Bayern, Baudenkmäler. Von REITZEN—STEIN, Alexander und BRUNNER, Herbert. (Stuttgart, 1974) 728—729.
217. SCHMID op. cit. (München, 1912) és (Bp., 1913). A legjobb fényképfelvétel: RANKL—SCHMID—VÉRTES op. cit.
218. STÖHR op. cit. 516.
219. RANKL—SCHMID—VÉRTES op. cit. 88.
220. VERNEI—KROMBERGER Emil: Magyar középkori síremlékek, Medieval Tombstones of Hungary. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének Dolgozatai 60. (Bp., 1939) 12.
221. UZSOKI András: Balatonfüred, Tihany. (Veszprém, 1980) 73. Deutschsprachige Ausgabe (Veszprém, 1980) 88—89.
222. UZSOKI András: Gizella királyné sírja Veszprémben van? Horizont, Veszprém Megyei Közművelődési Tájékoztató. (1982) 1. sz. 21.
223. A quedlinburgi Schloss-ban berendezett múzeum kiállításában látható a szarkofág hű másolata, azt mértük fel és a feliratot arról vettük át, mert az eredeti koporsó a domban közelről nem tanulmányozható.
224. LEOPOLD, Gerhard: Die Stiftskirche zu Quedlinburg: Das christliche Denkmal, Heft 37. (Berlin, 1970) 22—24.
225. BAUERREISS, Romuald: Arbor Vitae. Der „Lebensbaum“ und seine Verwendung in Liturgie, Kunst und Brauchtum des Abendlandes. (München, 1938) 74—78.
226. BAUERREISS, Romuald: Das „Lebenszeichen“. Studien zur Frühgeschichte des griechischen Kreuzes und zur Ikonographie des frühen Kirchenportals. Veröffentlichungen der bayrischen Benediktinerakademie. Band I. (München, 1961) 3.
227. BAUERREISS op. cit. (München, 1938) 94—96. A müncheni Bayerisches Nationalmuseumban lévő ólomtáblát publikálta.
228. ELBERN, Victor, H.: Das erste Jahrtausend. Kultur und Kunst im werdenden Abendland an Rhein und Ruhr. Tafelband. (Düsseldorf, 1962) 78, Tafel 360. — Rhein und Maas. Kunst und Kultur 800—1400. (Köln, 1972) 204., Fig. E8. A. Euw 970—980-ra datálja a táblát.
229. Az ereklyetiszteletre lásd: HEIGL László: Ecce lignum crucis. Krisztus keresztje és a kinszenvedés ereklyéi. (Bp., 1932).
230. BLOCH, Peter: Zum Dedikationsbild im Lob des Kreuzes des Hrabanus Maurus. In: ELBERN, Victor H.: Das erste Jahrtausend. Kultur und Kunst im werdenden Abendland in Rhein und Ruhr. Textband I. (Düsseldorf, 1963) 471—494.
231. KOVÁCS Éva — LOVAG Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények. (Bp., 1980) 61—62. oldalon lévő palást képen jól kivehető a két szó.
232. KARÁCSONYI János: Szent István király élete. (Bp., 1904) 60., 83—85., valamint A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997—1095. (Oradea—Nagyvárad, 1927) 71., 57—58. — KOVÁCS Éva: Árpád-kori ötvösség. (Bp., 1974) 10. — GYÖRFFY op. cit. 353—356. 61. kép
233. ELBERN op. cit. Tafelband (Düsseldorf, 1962) Tafel 376., 82. — KUBACH, Erich — ELBERN, Victor H.: Das frühmittelalterliche Imperium. (Baden-Baden, 1980) Die bildende Kunst des frühmittelalterlichen Imperiums. 218., Fig. 38. Innen vettük át a 11. ábrát.
234. HÓMAN Bálint: A magyar czimer történetéhez. Turul 36. (1918—1921) 8. — KUMOROVITZ Bernát: A magyar címer kettőskeresztje. Turul 55. (1941) 52.
235. DEÉR, Josef: Der Kaiser und das Kreuz. Jahrbuch RGZM 12. (1965) 167—180.
236. SCHLUMBERGER, Gustav: Sigillographie de l'empire byzantin. (Paris, 1894) 728., Sceau des Douanes impériales (du thème) de Thessalonique. Innen vettük át a 12. ábrát.
237. KUMOROVITZ op. cit. 52. — Enciclopedia Italiana XII. (1931) 2.
238. HÓMAN op. cit. 7.
239. WILPERT, Joseph: Die römischen Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten vom IV—XIII. Jahrhundert. Band II. (Freiburg i. Br., 1916) 535—547., Band III. Tafel 239, 2., 242. — BOYLE, Leonard: Kurzer Führer durch die St. Clemens-Basilika in Rom. (Rom, 1973) 47—61.
240. ENDLICHER, S. L.: Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. (Sangalli 1849) 173. Hartvici episcopi vita Sancti Stephani regis. — GOMBOS: Catalogus... III. 2586. EMBER Győző: Szent István — a középkori magyar történetírásban. SZIE III. 267—268. — HÓMAN Bálint: Szent István király. SZIE II. 11—12. — CSÓKA J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században. Irodalomtörténeti könyvtár 20. (Bp., 1967) 197—198. Csóka kifejti, hogy Hartvik diplomatikus megfogalmazásáról árulkodik a szöveg, mert így akarta a magyar király e jogát Róma tekintélyével alátámasztani.
241. VÁCZY Péter: A magyarság a román és a gót stílus korában. Magyar Művelődéstörténet I. k. (Bp., é.n.) 104—105., valamint Die erste Epoche des ungarischen Königtums. (Pécs, 1935) 108—113.
242. KOVÁCS Éva: III. Béla és Antiochiai Anna halotti jelvényei. Műv. tört. Ért. XXI. (1972) 1—14.
243. GEDAI István: I. Endre király sírköve. AÉ 92. (1965) 49—50.
244. Lexikon der christlichen Ikonographie. Herausgeben: KIRSCHBAUM, Engelbert mit BANDMANN, G., BRAUNFELS, W., KOLLWITZ, J., MRAZEK, W., SCHMID, A.A., SCHNELL, H. Band I. Allgemeine Ikonographie A—E (Rom, Freiburg, Basel, Wien, 1968) 70—76.
245. WEHRHAHN—STAUCH, Liselotte: Aquila-Resurrectio. Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft. 21 (1967) 105. Jelzete: M. p. th. f. 69., Abb. 1.
246. VERZONE, Paolo: Werdendes Abendland. (Baden-Baden, 1979) 219., 237. Innen vettük át a 13. ábrát.
247. WEHRHAHN—STAUCH op. cit. Abb. 2. — VERZONE op. cit. 237. Szerinte a kézirat a VII. században keletkezett és az ábrázolás előképe lehetett a würzburgi kézirat miniatúrájának.
248. WEHRHAHN—STAUCH op. cit. 113—114.
249. ELBERN, V. H. op. cit. Tafelband (Düsseldorf, 1962) 84—85., Tafel 388.
250. JAKUBOVICH Emil: I. Endre király törvénybeidéző ércbilloga. Turul (1933) 65—66., Das Ladungssiegel König Andreas' I. Sonderdruck aus den Ungarischen Jahrbüchern, Band XV (Berlin, 1933) 16. Jakubovich minden esetben galambnak nevezi az uralkodói ábrázolásokon látható madarat.
251. ELBERN, Victor H.: Zum Verständniss und zur Datierung der Aachener Elfenbeinsitula. In: ELBERN: Das erste Jahrtausend. Textband II. (Düsseldorf, 1963) 1070—1071., Abb. 11.
252. Ibidem, 68., 11. kép; 18. — GYÖRFFY op. cit. 34. c. kép. Györffy sólyomnak nevezi a II. Konrád jobbjában tartott madarat.

DAS GRAB GISELAS, DER ERSTEN KÖNIGIN UNGARNS

In der historischen Fachliteratur wird seit Jahrzehnten über die Frage diskutiert, wo die Frau des ersten ungarischen Königs, Stephan I., dem Heiligen (I. István), Gisela (Gizella) begraben wurde. Nach Meinung einiger wurde sie in Székesfehérvár (Stuhlweißenburg), der mittelalterlichen Hauptstadt des Landes, in der *Alba Regia-Kathedrale* neben ihrem Königsgatten begraben. Die meisten Meinungen bestanden jedoch — in zwei Gruppen gespalten — auf Veszprém bzw. Passau. Die für Veszprém argumentierenden Historiker vertreten die Ansicht, daß Gisela in der von ihr erbauten bischöflichen Kathedrale begraben wurde, weil ihrer Meinung nach Veszprém die Stadt der Königinnen war. Die zweite Gruppe der Forscher behauptet jedoch, daß Königin Gisela nach dem Tod von König Stephan in Begleitung von Kaiser Heinrich III. in ihre Heimat zurückgekehrt ist, sich in Passau im Nonnenkloster der Benediktiner in Niedernburg niedergelassen hat und dort begraben ist, was durch ihr bis heute erhaltenes Grab und Grabmal belegt wird. Die für Veszprém eintretenden Historiker erkennen das Passauer Grab nicht an, ihrer Meinung nach ist das nicht das Grab der ungarischen Königin Gisela.

Die vorliegende quellenkritische Studie wurde zum 1000. Geburtstag der Königin Gisela geschrieben und vertritt die Auffassung, daß die erneute Behandlung der Problematik und die Einnahme eines objektiven Standpunktes in der Diskussion zeitgemäß ist. Aus diesem Grund wurden die mittelalterlichen Urkunden und Chroniken und mit dem Anspruch auf fast völlige Vollständigkeit die sich mit der Frage befassende Fachliteratur untersucht.

Die sich auf Veszprém beziehenden ungarischen Urkunden des Mittelalters bezeugen nur das Folgende:

a) Die Krone der Königin Gisela wurde in der von ihr reich ausgestatteten bischöflichen Kathedrale von Veszprém aufbewahrt, von wo sie im Jahre 1217 durch Andreas II. (II. András) weggebracht worden ist.

b) Mehrere Urkunden erwähnen, daß die Königinnen in der bischöflichen Kathedrale von Veszprém gekrönt wurden und daß sich ihr Thronessel ebenfalls hier befindet. Konkrete Angaben über eine Krönung in Veszprém sind jedoch nicht überliefert.

c) Erst in einer Urkunde aus dem Jahre 1216 wird erwähnt, daß der Bischof von Veszprém das Recht hatte, die Königin zu krönen. Die Bischöfe von Veszprém versahen über Jahrhunderte die Aufgaben des Kanzlers der Königin.

In keiner einzigen mittelalterlichen Urkunde gibt es Hinweise darauf, daß Königin Gisela in der Kathedrale von Veszprém beerdigt worden sei. Die von König Stephan herausgegebene Gründungsurkunde des Bischofstums Veszprém enthält auffälligerweise nicht einmal den Namen der Königin Gisela, obwohl ohne Zweifel die Kathedrale von der Königin erbaut und eingerichtet wurde. Die Urkunden bezeugen also nicht, daß Gisela in Veszprém begraben wurde.

Königin Gisela wurde im Jahre 985 geboren. Ihre Eltern waren der bayrische Herzog Heinrich und Gisela von Burgund, ihre Brüder der Kaiser Heinrich II. und der Augsburger Bischof Bruno und ihre Schwester Brigitte. Ihre Vorfahren väterlicherseits waren die Mitglieder des Herrscherhauses bis zu Heinrich I. aufwärts. Die Ehe zwischen Gisela von Bayern und Stephan aus dem Hause der Árpáden steht in engem Zusammenhang mit der Gründung des christlichen ungarischen Staates. Das beispielhafte Leben des königlichen Paares sowie die Heiligsprechung von König

Stephan im Jahre 1083 schufen die Grundlage dafür, daß sie ständigen Gestalten der Chroniken des XI—XVI. Jahrhunderts werden sollten. Die Volkstümlichkeit von König Stephan in den Chroniken nähert sich der des fränkischen Karl dem Großen und auch Gisela ist unter den häufig genannten Königinnen anzutreffen. Etwa 100 ungarische und ausländische Chroniken, Annalen, Gestas und Geschichtsarbeiten gedenken ihr. Die Mehrzahl der Aufzeichnungen beschränkt sich auf die Ehe von Gisela und Stephan sowie auf mit der dynastischen Ehe zusammenhängenden Bekehrungs- und kirchenorganisatorischen Arbeiten.

Die wesentlichen Aussagen der Quellen des XI. Jahrhunderts können wie folgt zusammengefaßt werden:

a) mit der Ehe von Gisela von Bayern und Stephan von Ungarn traten die heidnischen Ungarn zum christlichen Glauben über

b) Königin Gisela alterte — ein aktives christliches Leben führend — in Ungarn.

c) der ungarische König Peter I. enteignete die Güter der Witwe Gisela, bedrängte sie und hielt sie unter Aufsicht.

Der Tod oder die Beerdigung von Gisela wird nicht erwähnt.

Unter den Quellen des XII. Jahrhunderts gedenken neunzehn Quellen ausführlich Gisela, und zu diesem Zeitpunkt entsteht die positive Beurteilung über die Königin, die in den späteren Quellen allgemein wird: die Ehe von Gisela und Stephan ermöglichte die Bekehrung der heidnischen Ungarn. Die deutschen und westeuropäischen Quellen betonen das Heidentum der Ungarn, und deren Bekehrung wird in erster Linie Königin Gisela und Kaiser Heinrich II. zugeschrieben, aber auch die Tugenden von König Stephan werden ehrbar erwähnt.

21 Quellen des XIII. Jahrhunderts teilen praktisch unverändert die Angaben der Chroniken des vorhergehenden Jahrhunderts mit, aber daneben taucht auch eine völlig neue Angabe auf. *Albericus*, ein Zisterziensermönch aus *Monasterium Trium Fontium* macht dem Hörensagen nach die Angabe, daß Gisela nach dem Tod von Stephan viel Böses angerichtet habe und sie deshalb ermordet wurde. Diesen Bericht von Albericus lehnt die Kritik als völlig unbegründete Nachricht ab. Die sogenannte polnisch-ungarische Chronik wiederum erwähnt, daß Gisela, die Königin von Ungarn, gestorben ist, aber wie und wo berichtet sie nicht. Die für das angebliche Gisela-Grab in Veszprém plädierenden Historiker erwähnen diese Angabe als einen Beweis ihrer Ansicht.

Die Geschichtsarbeiten des XIV. Jahrhunderts liefern keine neuen Angaben über Gisela und etwa das gleiche kann über die Quellen des XV. Jahrhunderts gesagt werden — von einigen Ausnahmen abgesehen, welche jedoch völlig neue Angaben über den Tod und die Bestattung von Gisela machen.

In dem von *Schritovinus (Schreitwein)* in den vierziger Jahren des XV. Jahrhunderts zusammengestellten Katalog der Diözesen Lorch und Passau schreibt der Chronist, daß Gisela nach dem Tod von Stephan nach Passau gegangen ist, dort Nonne wurde, am 7. Mai 1095 verstarb und auch ihr Grab sich dort befindet. Im wesentlichen genau dieselbe Angabe wird in der im Jahre 1476 beendeten „*Collectanea Historica (Historia ducum Bavarorum)*“ gemacht. Im zweiten Buch des „*Annalium Bambergensium*“ schreibt *M. Hoffmann*, daß Gisela von Kaiser Heinrich III. nach Germanien zurückgebracht wurde, wo sie in Passau im Kloster Niedernburg Äbtissin wurde und am 7. Mai 1095 starb.

In den historischen Arbeiten des XVII—XVIII. Jahrhunderts taucht zum ersten Mal die in den um die Jahrhundertwende des XV. und XVI. Jahrhunderts erschienenen Arbeiten von *J. Ph. Foresta Bergomensis* gemachte Angabe auf, daß Gisela in der Basilika von Alba Regia (Stuhlweißenburg) beigesetzt wurde.

J. Thurmaier (Aventinus), einer der bekanntesten Historiker des XVI. Jahrhunderts, behauptet in seiner in vielen Ausgaben erschienenen, „*Annalium Boiorum*“ betitelten Arbeit eindeutig, daß Kaiser Heinrich III. Gisela aus Ungarn nach Passau brachte, wo sie die Äbtissin des Nonnenklosters und dort begraben wurde. *Aventinus* übernahm diese Angaben von einem Chronisten namens *Felber*, das Grabmal hat er persönlich studiert.

Auch die im Jahre 1553 im Basel erschienene Arbeit von *G. Bruschius* enthält diese Angaben, und sogar das von *W. Hund* 1582 Ingolstadt herausgegebene Buch bezeugt diese. In dem Buch „*Bavaria Pia*“ von *M. Raderus* bestärkt dieser — sich direkt auf *Aventinus* berufend — die vorhergehenden Angaben. *J. Bollandinus* übernimmt als angesehenen kirchlicher Historiker in seinem Werk „*Acta Sanctorum Hungariae*“ vom ungarischen Jesuitengeschichtsschreiber *M. Inchofer* ebenfalls diese Gisela-Geschichte.

Von *Schritovinus* bis *Raderus* schreiben alle Geschichtsschreiber, daß Gisela im Jahre 1095 gestorben ist. Dieser Irrtum stammt von der Aufschrift auf der Grabplatte des spätgotischen Hochgrabes von Giselas Grab. Diese falsche Angabe schwächte in den weiteren Diskussionen das Lager der die Echtheit des Passauer Grabes schützenden Forscher.

In der ungarischen Chronikliteratur gibt es keine einzige Angabe über den Tod oder die Beerdigung von Gisela, im Gegenteil, man schwärzt sie an und beschuldigt die Königin und beschmutzt ihr beispielhaftes Leben damit, daß man sie als Verräterin und Verschwörerin beschreibt. Diese niederträchtige Erfindung entstand im ersten Drittel des XIII. Jahrhunderts, aber damals verstand man darunter *Gertrud*, die Frau des Königs *Andreas II.*, welche wirklich gegen die Ungarn wirkte. Aus den Arbeiten der Chronisten *János Thuróczi* und *Gáspár Heltai* breitete sich diese falsche Gisela-Beurteilung in der neuzeitliche und allerjüngste Geschichtsschreibung aus, welche die ungarische Geschichtsschreibung schon verbessert und geklärt hat.

Die Lösung des Problems wurde von *A. Bonfini*, dem Geschichtsschreiber am Hofe von König *Matthias*, noch kompliziert. Der humanistische Chronist italienischer Herkunft schreibt, daß er in der bischöflichen Kathedrale von *Veszprém* eine Aufschrift gesehen hat, die darauf verweist, daß dort *Gisela*, die Frau von König *Stephan*, und *Adelheid*, die Frau von König *Ladislav* begraben sind. Diese unsichere Angabe von *Bonfini* betrachtete ein Teil der Geschichtsschreiber als unwiderlegbaren Beweis für das *Gisela-Grab* in *Veszprém*. Weder während der zu Beginn des 20. Jahrhunderts in der Kathedrale durchgeführten Bauarbeiten und Forschungen noch während der neusten Ausgrabungen wurde das Grab von *Königin Gisela* gefunden, deshalb muß die Angabe *Bonfinis* als falsch angesehen werden.

Um das Jahr 1760 wurde in der Nähe von *Kassa*, dem heutigen *Kosice*, in dem Dorf *Makranc* (dessen heutiger slowakischer Name *Moldova nad Bodvou* ist) eine beschriebene Marmortafel (Gedenkstein) aus der Zeit der Renaissance gefunden. Im Sinne des lateinischen, humanistisch inspirierten Textes hat diese *Peter*, Bischof von *Veszprém*, Erzbischof von *Reggio* und Presbyter-Kardinal zum Gedenken an die Königinnen *Gisela* und *Adelheid* anfertigen lassen. Diese Entdeckung brachte einen frischen Diskussionsgeist ins Leben der ungarischen Historiker des XVIII. Jahrhunderts. Die Historiker bildeten zwei Lager. Die besten Wissenschaftler ihrer Zeit- unter ihnen *György Pray*, *Dá-*

niel Cornides und *István Katona* — versuchten mit der *Makranc* Aufschrift zu beweisen, daß *Gisela* in *Veszprém* begraben wurde, da ihrer Ansicht nach diese Renaissance-Marmortafel die Angabe von *Bonfini* unterstützt. Die Geschichtsschreiber *József Desericzky*, *János Róka* und *Antal Gánóczy* akzeptierten weder den Stein noch die Angabe von *Bonfini* als Beweis und betrachteten gleichzeitig das *Passauer Gisela-Grab* als echt.

Zur Zeit der in der Fachliteratur mit barocker Heftigkeit geführten Diskussion betrachtete *Ignác Koller*, Bischof von *Veszprém*, mit seiner gesamten Autorität das *Passauer Grab* als das von *Gisela*. Er wandte sich mit der Bitte an die *Königin* und *Kaiserin Maria Theresia*, daß sie beim Papst in Rom die Überführung der sterblichen Überreste der *Königin Gisela* aus *Passau* nach *Veszprém* erwirken möge. Die Antwort von Papst *Klemens XIV.* aus dem Jahre 1771 lautete, daß man mit der Überführung der sterblichen Überreste nach *Veszprém* bis zur Heiligsprechung von *Gisela* warten sollte. Bischof *Koller* verstarb 1773, und danach beschäftigte man sich nicht mehr mit diesem Plan.

Die Geschichtsschreiber des XIX. Jahrhunderts verwarfen aufgrund der 1854 erschienenen Arbeit des *Veszprémer Bischofs János Ranolder* das *Passauer Gisela-Grab* und behaupteten, daß *Königin Gisela* in *Veszprém* begraben liegt.

Im Jahre 1908 wurde das in der Kirche des *Passauer Nonnenklosters Niedernburg* befindliche Grab vom Münchner Forscher *Wolfgang Maria Schmid* freigelegt. Während seiner Ausgrabungen fand er eine in die Erde eingegrabene Grabkammer, welche aus Feldsteinen bestand. In ihr fand er die Knochenreste einer etwa 170 cm großen, 60—70 Jahre alten Frau. Über dem Grab befand sich in Höhe des Gangniveaus der mit einem Kreuz verzierte Grabstein aus dem XI. Jahrhundert, darüber das um 1420 gebaute spätgotische Hochgrab. Die Ausgrabung von *Schmid* bewies, daß sich das Grab von *Gisela*, der ersten ungarischen *Königin*, in *Passau* befindet. Die Ergebnisse seiner Forschungen gab er 1912 in deutscher und 1913 in ungarischer Sprache heraus. Trotzdem vertrat ein Teil der öffentlichen Meinung Ungarns weiterhin die Ansicht, daß *Gisela* nicht in *Passau*, sondern in *Veszprém* begraben wurde. Diese zweigeteilte Auffassung war auch noch in den dreißiger Jahren unseres Jahrhunderts weit verbreitet, als das ungarische Volk den 900. Jahrestag des Todes von König *Stephan* beging. In unseren Tagen argumentiert der größte Teil der Wissenschaftler für die Echtheit des *Passauer Gisela-Grabes*, aber der große Teil der Ortschronisten steht noch zum nichtexistierenden *Veszprémer Grab*. Der *Veszprémer* Geschichtsschreiber *Jenő Gutheil* argumentiert in seinem in der nahen Vergangenheit erschienenen *Postumus*—Werk mit dem Titel „*Veszprém in der Zeit der Árpáden*“ ausdauernd für die *Veszprémer Bestattung* und verwirft das *Passauer Grab*.

Nach der Darstellung der Forschungsgeschichte des *Gisela-Grabes* folgt nun die ikonographische Analyse der *Passauer Grabplatten* aus dem XI. und XV. Jahrhundert.

Die Grabplatte aus dem XI. Jahrhundert ist ein 154 cm langer, 54 cm breiter und etwa 30 cm starker Kalkstein. An der Seite seiner abgenutzten Fläche befindet sich ein sich kaum abhebender Rand, auf dem die Reste eines nicht zu entziffernden lateinischen Textes zu sehen sind. In der Mitte befindet sich unter einem halbkreisförmigen Bogen ein Kreuz mit tordiertem Stiel und an den beiden Seiten die Aufschrift *GISYLA ABBATISSA*, also *Äbtissin Gisela*. Auf den Stielen des Kreuzes ist die Aufschrift *CRVX XPI*: das Kreuz Christi, und auf den beiden horizontalen Kreuzstielen je ein Adler mit erhobenem Flügel und Bein sichtbar. Die Abkürzung *NON MAI* auf dem oberen Teil der

Grabplatte muß als NONIS MAII gelesen werden, was 7. Mai — also das Datum des Todes — bedeutet.

In Tihany am Balaton, in der Nähe von Veszprém befindet sich jenes Benediktinerkloster, welches König Andreas I. (I. András) im Jahre 1055 gründete. In dessen zeitgenössischer, erhaltengebliebenen frühromanischen Krypta befindet sich das Grab des Gründerkönigs sowie seine aus Kalkstein gemeißelte, 194 cm lange und 52 cm breite Grabplatte. Auf dieser ist ein Vortragekreuz mit tordiertem Stiel zu sehen, welches eine sorgfältig gemeißelte Arbeit darstellt, die sogar in Details geht, und daher vom Schöpfer des Grabsteins aufgrund eines existierenden und benutzten Kreuzes kopiert wurde. Dieses Kreuz ist das Würdezeichen der ungarischen Könige als christliche Herrscher und ähnelt in seiner Form dem auf dem Passauer Gisela-Grab befindlichen Vortragekreuz mit tordiertem Stiel. Dieses königliche Würdezeichen durften nur Herrscher tragen, das heißt, daß das Passauer Kreuz der ungarischen Königin gebührt, die die Herrschergefährtin des Königs Stephan war, wie sie in frühen Quellen genannt wird. Dieses Kreuz kann nicht das Grab einer Äbtissin verzieren, also kann unter der Grabplatte in Passau nur das Grab von Königin Gisela sein. Die derartige Verwendung des Kreuzes bestätigt die Kreuzdarstellung auf dem Steinsarg der im Jahre 968 verstorbenen Königin Mathilde, der Frau von König Heinrich I., in Quedlinburg.

Die Verehrung des Kreuzes ist im Leben Giselas eindeutig nachweisbar. Dies wird auch durch das von ihr angefertigte Votivkreuz auf dem Grab ihrer Mutter Gisela in der Basilika des Nonnenklosters Niedermünster in Regensburg bestätigt.

Auf die Bedeutung des Vortragekreuzes verweist das sogenannte Ottokreuz, oder auch Otto—Mathilde-Kreuz bzw. älteres Mathildekreuz, auf dessen anerbietendem Emaillebild die Szene zu sehen ist, als der schwäbische Herzog Otto seiner Schwester, der Äbtissin Mathilde, ein Vortragekreuz übergibt. Eine ähnliche Darstellung finden wir auf einem byzantinischen Kaisersiegel: die gemeinsam regierenden Herrscher Justinian II. und Tiberios IV. halten zwischen sich ein Vortragekreuz in den Händen. Die Rolle des Kreuzes als Zeichen der Würde in der Symbolik der Herrschenden verbreitete sich nach den byzantinischen Vorläufen im X—XI. Jahrhundert auch im Westen aus.

Es ist bekannt, daß der ungarische König Stephan I. und die ihm folgenden ungarischen Herrscher als Zeichen ihrer Würde ein Vortragekreuz als apostoli-

sches Kreuz trugen. Die Darstellung eines solchen Kreuzes glauben wir auf der Grabplatte von König Andreas I. in seiner Krypta in Tihany und auf der Grabplatte aus dem XI. Jahrhundert auf dem Passauer Gisela-Grab zu erkennen.

Die Darstellung der beiden Adler auf der Passauer Grabplatte hat in der Ikonographie seelenbegleitende Bedeutung, bedeutet aber auch die Auferstehung, ja sogar den Heiland, den Salvator sowie den gegen das Böse kämpfenden Christus. Die Adler- und Vogeldarstellung ist auch in der Herrschersymbolik bekannt und z.B. auf den Siegeln der Kaiser Konrad II., Heinrich III. und IV. zu sehen. Die Adlerdarstellung auf der Grabplatte von Giselas Grab ist sowohl aufgrund der christlichen Religionssymbolik als auch aufgrund des Rechtes ihrer königlichen und kaiserlichen Vorfahren akzeptierbar.

Die aufgeführten Beweise und ikonographischen Argumente bestärken die Ausgrabungsarbeiten von Schmid: In Passau, in der Kirche des ehemaligen Benediktiner-Nonnenkloster bedeckt die Grabplatte aus dem XI. Jahrhundert das Grab der Frau des ungarischen Königs Stephan I. (dem Heiligen), der Königin Gisela, und darüber wurde zu Beginn des XV. Jahrhunderts das gotische Hochgrab, das Kenotaphium erbaut.

Die Grabplatte des gotischen Hochgrabes wurde aus rotem Marmor gefertigt und ist 194 cm lang und 72 cm breit. Auf ihrer Oberfläche ist die Darstellung der Grabplatte aus dem XI. Jahrhundert im gotischen Stil wiederholt und am Rand der Grabplatte mit gotischen Buchstaben in lateinischer Schrift zu lesen (die Abkürzungen wurden ergänzt): Anno Domini millesimo nonagesimo quinto, Nonis Maiis obiit Venerabilis Domina Gisula, soror sancti Heinrici Imperatoris, uxor Stephani Regis Ungariae, abbatissa huius monasterii. Auf deutsch: Im Jahre des Herrn 1095, am 7. Mai, verstarb die ehrwürdige Herrin Gisela, die Schwester des Kaisers Heinrich dem Heiligen, die Ehefrau Stephans, des Königs der Ungarn, die Äbtissin dieses Klosters. Hier liegt sie begraben.

In der Aufschrift ist die Jahreszahl 1095 eine falsche Meißelung. Die Königswitwe Gisela mußte nach dem Tod ihres Gatten wegen der grausamen Behandlung durch den König Peter um das Jahr 1045 in Begleitung von Kaiser Heinrich III. Ungarn verlassen. In Passau ließ sie sich im alten Nonnenkloster des Reiches nieder, wo sie als dessen Äbtissin vermutlich in der Zeit zwischen 1055 und 1065 starb.